

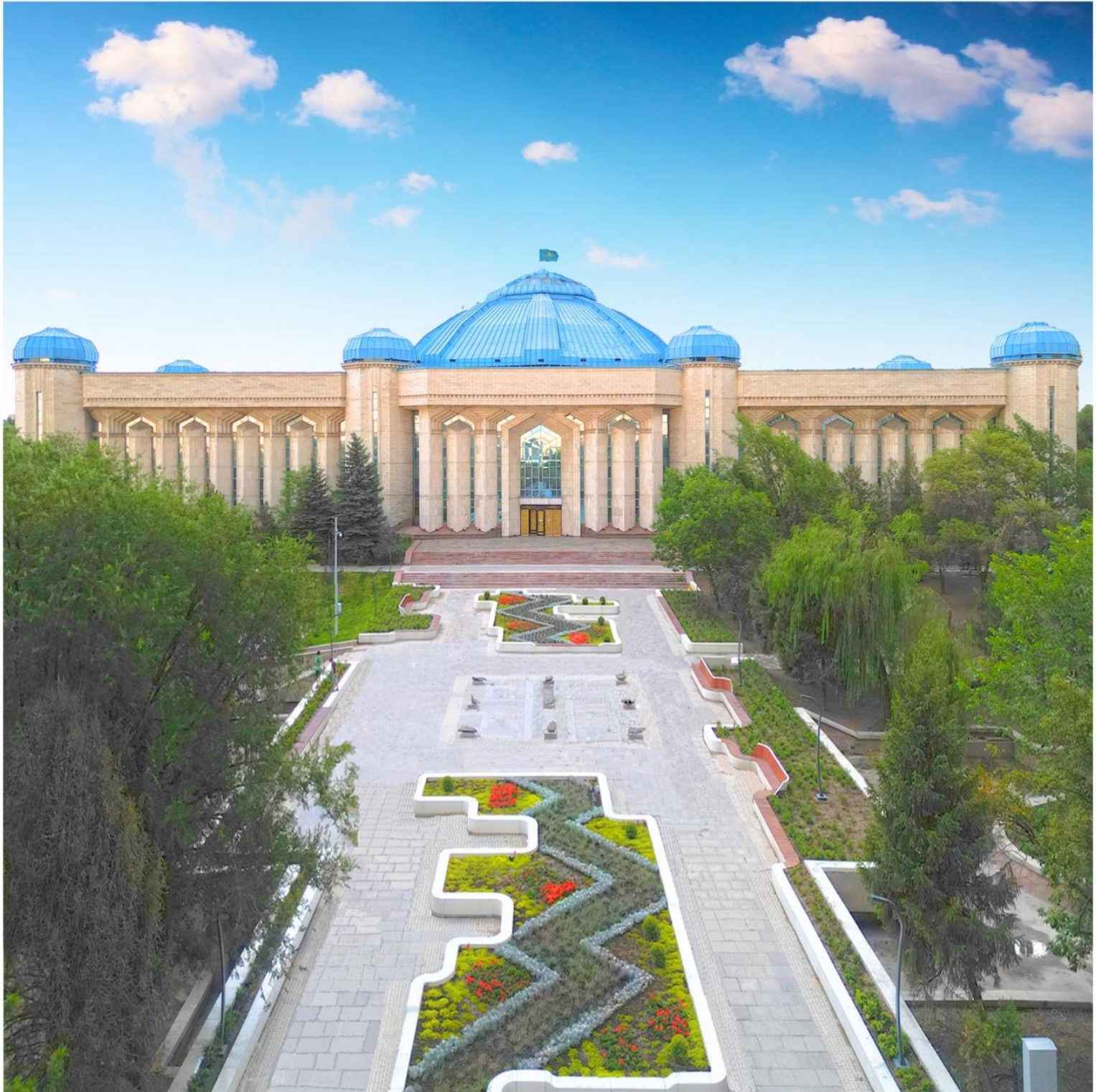
ISSN: 2960-0049
ISSN-L: 2958-5376

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ • НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ • SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

2(14)2026

ISSN: 2960-0049
ISSN-L: 2958-5376

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ОРТАЛЫҚ МУЗЕЙІ**

**МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЦЕНТРАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**MINISTRY OF CULTURE AND INFORMATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
THE NATIONAL CENTRAL MUSEUM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ • НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ • SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

Алматы, 2026

MUSEUM.KZ**Ғылыми-практикалық журналы**

«MUSEUM.KZ» – музейтану, музей ісі, мәдени мұра нысандарын қорғау, тарих, деректану, археология, нумизматика, этнология, өнертану, мәдениеттану және мәдениет тарихының өзекті мәселелеріне арналған рецензияланатын ғылыми-практикалық журнал.

Журнал қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде бұрын жарияланбаған ғылыми еңбектерді жариялайды.

Редакцияға жариялауға жіберілген ғылыми жұмыстар плагиатқа тексеріледі. Плагиат анықталса, жұмыс қосымша қарауға қабылданбайды.

Журналда келіп түскен жұмыстарды рецензиялаудың тәуелсіз институты жұмыс істейді.

Журналдың редакциясы өз қызметінде Committee on Publication Ethics – COPE халықаралық жариялау этикасы комитеті әзірлеген принциптерді, сондай-ақ Scopus (Elsevier) журналдарын жариялаудың этикалық принциптерін басшылыққа алады. «MUSEUM.KZ» журнал саясатының негізгі ұстанымы басылымның авторлар мен оқырмандар үшін ашықтық принципі.

Журнал материалдары «MUSEUM.KZ» Creative Commons «Attribution» («Атрибуция») 4.0 Дүниежүзілік (CC BY 4.0, лицензия «Авторлықпен») лицензиясы бойынша қол жетімді.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Журнал редакциясы мақаланың жарияланғандығынан келуі мүмкін зиян үшін авторлар немесе өзге тұлғалар мен мекемелер алдында өзіне ешқандай жауапкершілік алмайды.

Журналды тіркеген мекеме атауы	Қазақстан Республикасы Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігі 24 ақпан 2023 жыл, Куәлік №KZ62VPY00065358
Құрылған жылы	30 қазан 2022 ж.
ISSN	ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Мерзімділігі	Жылына 4 рет
Құрылтайшысы	Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Мәдениет комитетінің Қазақстан Республикасының Ұлттық орталық музейі РМҚК
Сайт	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Байланыс телефоны	8 (727) 264 08 44
Редакциясы	museum.kz

MUSEUM.KZ
Научно-практический журнал

«MUSEUM.KZ» – рецензируемый научно-практический журнал, посвященный актуальным проблемам музеологии, музейного дела, охраны объектов культурного наследия, истории, источниковедения, археологии, нумизматики, этнологии, искусствоведения, культурологии и истории культуры.

В журнале публикуются оригинальные, ранее не опубликованные работы исследователей на казахском, русском, английском языках.

Научные работы, присланные для публикации в редакцию, проверяются на плагиат. В случае обнаружения плагиата работа к дополнительному рассмотрению не принимается.

В журнале функционирует независимый институт рецензирования поступающих работ.

Редакция журнала в своей деятельности руководствуется принципами, разработанными Международным Комитетом по публикационной этике Committee on Publication Ethics – COPE, а также этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier).

Основой политики журнала «MUSEUM.KZ» является принцип открытости издания для авторов и читателей.

Материалы журнала «MUSEUM.KZ» доступны по лицензии Creative Commons «Attribution» («Атрибуция») 4.0 Всемирная (CC BY 4.0, лицензия «С указанием авторства»).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходима обязательная ссылка на журнал.

Редакция журнала не несет ответственности перед авторами и/или третьими лицами и организациями за возможный ущерб, вызванный публикацией статьи.

Наименование органа, зарегистрировавшего издание	Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан
Журнал основан	24 февраля 2023 г. Свидетельство №KZ62VPY00065358
ISSN	30 октября 2022 г. ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Периодичность	4 раза в год
Учредитель	РГКП Национальный центральный музей Республики Казахстан Комитета культуры Министерства культуры и информации Республики Казахстан
Сайт	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Телефон	8 (727) 264 08 44
Редакция	museum.kz

**«MUSEUM.KZ»
Scientific and practical journal**

«MUSEUM.KZ» – A peer-reviewed scientific and practical journal dedicated to current issues in museology, museum studies, heritage protection, history, source studies, archaeology, numismatics, ethnology, art history, culturology and cultural history.

The journal publishes original, previously unpublished papers by researchers in Kazakh, Russian and English languages.

Research papers sent for publication to the editorial board are checked for plagiarism. If plagiarism is detected, the work will not be accepted for further consideration.

The journal has an independent peer-review system institution for incoming papers.

The editorial board of the journal is guided in its activities by the principles developed by the Committee on Publication Ethics – COPE, as well as by the Scopus (Elsevier) Journal Publication Ethics Guidelines.

«MUSEUM.KZ» policy is based on the principle of openness to authors and readers.

«MUSEUM.KZ» journal materials are available under the Creative Commons "Attribution" 4.0 Worldwide (CC BY 4.0, licence "With attribution").

For republishing articles, microfilm and other copies, a link to the journal is required.

The editorial board is not liable to the authors and/or third parties and organizations for possible damages caused by the publication of the article.

Name of the authority that registered the publication	Ministry of Information and Social Development (Kazakhstan) February 24, 2023 Certificate №KZ62VPY00065358
The journal was founded on	October 30, 2022.
ISSN	ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Frequency	4 times a year
Founder	Republican State Budget-Supported Enterprise The National Central Museum of the Republic of Kazakhstan Committee of Culture of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
Site	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Tel.	8 (727) 264 08 44
Editorial board	museum.kz

UDC 902/904(574)

**THE ARCHAEOLOGICAL COMPLEX RAKHAT AND
KAZAKH-CHINESE SCIENTIFIC COOPERATION:
RESEARCH OUTCOMES AND FUTURE PERSPECTIVES**

Ding Yan¹, G. Mukhtarova², M. Tynaikulova³, W. Yingying⁴

¹ The Silk Road Research Center, Institute of Archaeology, Shaanxi Province
(People's Republic of China)

^{2,3} The State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik», (Kazakhstan)

⁴ The Collaborative Research Center for Archaeology of the Silk Roads,
(People's Republic of China)

Abstract. The article is based on materials obtained during the joint archaeological, scientific, and cultural activities carried out at the «Archaeological complex Rakhat» by the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik» in cooperation with Chinese research institutions, including Shaanxi Provincial Institute of Archaeology in Xi'an and Collaborative Research Center for Archaeology of the Silk Road, Shaanxi Province. The research materials include archaeological fieldwork data, reports of joint expeditions, documentation of excavated objects, museum records, photographic materials, scientific publications, and information related to exhibitions, seminars, conferences, documentary film, and other forms of Kazakh-Chinese cooperation within the framework of the «Belt and Road» Initiative.

The aim of this article is to analyze the development of cultural and scientific ties among the countries of the Great Silk Road through the experience of international cooperation in the study and preservation of archaeological heritage. Particular attention is given to Kazakhstan as one of the key regions of the historic Silk Road. Drawing on the example of joint Kazakhstan-Chinese research at the Rakhat archaeological complex, the article examines the potential of inter-state scientific cooperation in the field of archaeology. It demonstrates that joint research projects contribute to expanding knowledge of the historical and cultural heritage of Semirechye region, improving methods for the scientific study of archaeological sites, and strengthening cultural and humanitarian cooperation between Kazakhstan and China.

Materials and methods. The methodological basis of the study includes historical and chronological methods, archaeological description, source analysis, the systematization of field and museum materials, and an interdisciplinary approach. The historical-chronological method made it possible to examine the formation and main stages of development of cooperation between Kazakhstani and Chinese research institutions. Archaeological description and analysis were applied to identify the historical and cultural significance, structural features, and scientific value of the Archaeological complex Rakhat. Comparative analysis was used to assess the role and importance of the complex in the study of Silk Road archaeology. In the course of source analysis, archaeological research reports, scientific publications, museum documents, and materials collected within the framework of international cooperation were examined. The systematic approach allowed the research outcomes, institutional interaction, and future development perspectives to be analyzed comprehensively as interconnected components of long-term scientific cooperation.

Keywords: archaeology, research, Archaeological complex Rakhat, cooperation, museum-reserve, Institute of Archaeology, Kazakhstan, China.

For citation: Ding Yan, Mukhtarova G., Tynaikulova M., Yingying W. The archaeological complex Rakhat and Kazakh-Chinese scientific cooperation: research outcomes and future perspectives // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 5-17. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.01

ҚАЗАҚСТАН-ҚЫТАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ АЯСЫНДАҒЫ РАХАТ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ КЕШЕНІН ЗЕРТТЕУ: НӘТИЖЕЛЕРІ МЕН КЕЛЕШЕГІ

Дин Янь¹, Г.Р. Мұхтарова², М.Е. Тынайқұлова³, Ван Иньинь⁴

¹ Шаньси провинциясы археология институтының Жібек жолы зерттеу орталығы
(Қытай Халық Республикасы)

^{2,3} «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы (Қазақстан)

⁴ Жібек жолы археологиясы бойынша бірлескен зерттеу орталығы
(Қытай Халық Республикасы)

Аңдатпа. Мақала «Бір белдеу, бір жол» бастамасы аясындағы қазақ-қытай ынтымақтастығына арналған. Зерттеуде «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы, Қытай Халық Республикасының Шэньси провинциясындағы Сиань қаласының Археология институты және Жібек жолы археологиясы бойынша бірлескен зерттеу орталығының «Рахат археологиялық кешенінде» жүргізген археологиялық, ғылыми және мәдени қызметінің нәтижелері қарастырылады. Мақалада археологиялық далалық зерттеулердің қорытындылары, бірлесіп атқарылған реставрациялық жұмыстар, ұйымдастырылған көрмелер, ғылыми жарияланымдар, семинарлар, конференциялар, деректі фильмдер және өзге де іс-шаралар туралы мәліметтер берілген.

Мақаланың мақсаты – Ұлы Жібек жолы бойындағы елдер арасындағы мәдени және ғылыми байланыстардың дамуын археологиялық мұраны зерттеу және сақтау саласындағы халықаралық ынтымақтастық тұрғысынан талдау. Тарихи Ұлы Жібек жолының маңызды аймақтарының бірі ретінде Қазақстанның рөліне ерекше назар аударылады. Рахат археологиялық кешенінде жүргізілген бірлескен қазақстандық-қытайлық зерттеулер мысалында археология саласындағы мемлекетаралық ғылыми өзара іс-қимылдың мүмкіндіктері қарастырылады. Бірлескен ғылыми-зерттеу жобаларын жүзеге асыру Жетісудың тарихи-мәдени мұрасы туралы білімді кеңейтуге, археологиялық ескерткіштерді зерттеудің ғылыми әдістерін жетілдіруге және Қазақстан мен Қытай арасындағы мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты нығайтуға ықпал ететіні көрсетіледі.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи және хронологиялық әдістер, археологиялық сипаттау, деректанулық талдау, далалық және музейлік материалдарды жүйелеу, сондай-ақ пәнаралық тәсіл құрайды. Тарихи-хронологиялық әдіс қазақстандық және қытайлық ғылыми мекемелер арасындағы ынтымақтастықтың қалыптасуы мен даму кезеңдерін саралауға мүмкіндік берді. Археологиялық сипаттау және талдау әдістері Рахат археологиялық кешенінің тарихи-мәдени маңызын, құрылымдық ерекшеліктерін және ғылыми құндылығын айқындау мақсатында қолданылды. Салыстырмалы талдау әдісі аталған кешеннің Жібек жолы археологиясын зерттеудегі орны мен маңызын бағалау үшін пайдаланылды. Деректанулық талдау барысында археологиялық зерттеу есептері, ғылыми жарияланымдар, музейлік құжаттар және халықаралық ынтымақтастық аясында жинақталған материалдар қарастырылды. Жүйелі тәсіл зерттеу нәтижелерін, институционалдық өзара іс-қимылды және болашақ даму келешегін ұзақ мерзімді ғылыми ынтымақтастықтың өзара байланысты құрамдас бөліктері ретінде кешенді түрде талдайды.

Тірек сөздер: археология, зерттеу, Рахат археологиялық кешені, ынтымақтастық, музей-қорық, Археология институты, Қазақстан, Қытай.

Сілтеме жасау үшін: Дин Янь, Мұхтарова Г.Р., Тынайқұлова М.Е., Ван Иньинь. Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы аясындағы Рахат археологиялық кешенін зерттеу: нәтижелері мен келешегі // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 5-17 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.01

ИССЛЕДОВАНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА РАХАТ В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСТАНСКО-КИТАЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА: РЕЗУЛЬТАТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Дин Янь¹, Г.Р. Мухтарова², М.Е. Тынайкулова³, Ван Иньинь⁴

¹ Научно-исследовательский центр Шелкового пути Института археологии провинции Шаньси (Китайская Народная Республика)

^{2,3} Государственный историко-культурный музей-заповедник «Есік» (Казахстан)

⁴ Совместный исследовательский центр археологии Шёлкового пути (Китайская Народная Республика)

Аннотация. В статье анализируется казахстанско-китайское сотрудничество в рамках инициативы «Один пояс, один путь». В исследовании рассматриваются результаты археологической, научной и культурной деятельности, проведённой на «археологическом комплексе Рахат» Государственным историко-культурным музеем-заповедником «Есік» совместно с Институтом археологии города Сиань провинции Шэньси (КНР) и Совместным исследовательским центром археологии Шёлкового пути. В статье представлены сведения об итогах археологических полевых исследований, совместно выполненных реставрационных работах, организованных выставках, научных публикациях, семинарах, конференциях, документальных фильмах и других мероприятиях.

Цель статьи заключается в анализе развития культурных и научных связей между странами Великого Шелкового пути через опыт международного сотрудничества в области изучения и сохранения археологического наследия. Особое внимание уделяется роли Казахстана как одного из ключевых регионов исторического Шелкового пути. На примере совместных казахстанско-китайских исследований археологического комплекса Рахат, рассматриваются возможности межгосударственного научного взаимодействия в сфере археологии. Показано, что реализация совместных исследовательских проектов способствует расширению знаний об историко-культурном наследии Семиречья, совершенствованию научных методов изучения археологических памятников и укреплению культурно-гуманитарного сотрудничества между Казахстаном и Китаем.

Материалы и методы исследования. Методологическую основу исследования составляют историко-хронологический метод, археологическое описание и анализ, источниковедческий анализ, систематизация полевых и музейных материалов, а также междисциплинарный подход. Историко-хронологический метод позволил рассмотреть становление и основные этапы развития сотрудничества между казахстанскими и китайскими научными учреждениями. Методы археологического описания и анализа были применены для определения историко-культурного значения, структурных особенностей и научной ценности археологического комплекса Рахат. Сравнительный и источниковедческий анализ позволил рассмотреть археологический комплекс Рахат в контексте изучения Шёлкового пути, а также обобщить материалы, связанные с результатами исследований и международным научным сотрудничеством. Системный подход дал возможность представить полученные данные, институциональное взаимодействие и перспективы дальнейшего развития как взаимосвязанные элементы долгосрочного научного сотрудничества.

Ключевые слова: археология, исследование, археологический комплекс Рахат, сотрудничество, музей-заповедник, Институт археологии, Казахстан, Китай.

Для цитирования: Дин Янь, Мухтарова Г.Р., Тынайкулова М.Е., Ван Иньинь. Исследование археологического комплекса Рахат в контексте Казахстанско-Китайского сотрудничества: результаты и перспективы // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 5-17. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.01

Introduction. The Belt and Road Initiative is an international project proposed by the People’s Republic of China in 2013. Its main purpose is to develop economic, cultural, and scientific ties among countries along the Great Silk Road, and one of its important areas of activity is the study and preservation of archaeological heritage. Kazakhstan occupies a special place within the initiative, as one of the main branches of the Great Silk Road passed through Zhetysu. A significant project within this framework is the Kazakhstan-China joint research at the Archaeological complex Rakhat.

In 2015, Professor Wang Jianxin, a Chinese researcher specializing in the Silk Road of Central Asia, visited the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik» (hereinafter, the «Esik» Museum-Reserve) for the first time and expressed interest in the Rakhat site as a research object (Fig. 1). This laid the foundation for the first joint archaeological study between the two countries.

On 1 June 2016, as part of the Belt and Road Initiative, an agreement was signed with the Shaanxi Provincial Institute of Archaeology. In 2017, Kazakh-Chinese joint archaeological research began at the Rakhat site. The project was led by G. Mukhtarova on the Kazakh side and Ding Yan on the Chinese side.

Fig. 1. Professor Wang Jianxin and Mukhtarova G.R., Xi’an, 2026. Photo by W. Yingying.

The site chosen by both sides lies above the village of Rakhat in the Rakhat rural district of Enbekshikazakh District, Almaty Region, on the northern foothills of the Ile Alatau. The choice of this location was not accidental. This site is hereinafter referred to as the Rakhat site (Fig. 2).

The Rakhat site, which consists of eight hills, was once interpreted by archaeologist Bekmukhanbet Nurmukhanbetov (commonly known as Beken ata) as a possible residence of the Golden Man and the White Horde of the Saka [Nurmukhanbetov, Tulegenov, 2014: 248-256]

Fig. 2. Archeological complex Rakhat. Aerial photography by «Esik» museum-reserve.

Results and discussion. In 1999, members of the joint comprehensive archaeological reconnaissance expedition of Kainar University and the Golden Man Association, led by archaeologist Beken Nurmukhanbetov, conducted the first reconnaissance at the Rakhat site. In 2004, the A.Kh. Margulan Institute of Archaeology excavated a 4×4 m. stratigraphic test pit. The excavation confirmed that the hills were artificial rather than natural formations, and it was concluded that the area may have been inhabited from the Early Iron Age through the medieval period. In 2005, the sites were described as part of the project to publish the Collection of Historical and Cultural Monuments of Almaty Region [Turinin, 1999].

Alongside the Rakhat site, the Orikt settlement, located nearby and consisting of several small mounds, has also drawn the attention of the museum-reserve staff. The site was first identified in 2000 during archaeological reconnaissance conducted by the archaeologist B. Nurmukhanbetov. Although the two sites have come to bear different names in recent years as a result of toponymic changes, their historical and cultural connection remains evident.

At the official opening ceremony of the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik», held as part of a regular field meeting of the Council for the implementation of the strategic national project «Cultural Heritage», the museum-reserve's director, G. Mukhtarova pointed out that the land plots on which the Rakhat and Orikt settlements stood were not being used for their intended scientific, cultural, museum, educational, and tourism purposes, and she further proposed transferring these monuments to the jurisdiction of the museum-reserve [Gosudarstvennaya programma Respubliki Kazakhstan «Kulturnoe nasledie», 2005].

In this regard, on 10 May 2011, the Akimat (local executive authority) of Enbekshikazakh District, Almaty Region, adopted Resolutions № 388 and № 389, «On the protection and preservation of the «White Horde» of the ancient Saka king, located southeast of Rakhat village, and the ancient Saka city, located southwest of Orikt village». Under these resolutions, the museum-reserve was entrusted with carrying out awareness-raising activities; burials in the Orikt area were suspended and construction, gardening, and other forms of land use within these territories were prohibited.

Within the framework of the applied scientific project, the «Issyk Burial Ground and the Culture of the Saka of Zhetysu» under the republican program of the Ministry of Culture of the Republic of Kazakhstan, № 005 «Applied Scientific Research» for 2011-2012, led by G. Mukhtarova, with T. Zh. Tulegenov, as expedition leader, organized the first archaeological field

expedition at the Oriky site in 2012. A general topographic plan was prepared, a topographic survey was carried out, a topographic plan was compiled, a 2×2 m. stratigraphic test pit was excavated, and archaeological excavations were conducted at mounds № 1 and № 2 of Site № 1.

By the decision of the Almaty Regional Maslikhat (regional legislative bodies) dated 9 August 2013, the Oriky settlement and the Rakhat site were legally included within the protection zone of the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik». Both monuments dated from the Early Iron Age, spanning the VII century BC to the XI century AD. The Oriky settlement was assigned a protection zone of 19.5 ha and a protected natural landscape zone of 44 ha, covering a total protected area of 63.5 ha. The Rakhat site was assigned a protection zone of 5.2 ha, a construction regulation zone of 15 ha, and a protected natural landscape zone of 63 ha, covering a total protected area of 83.2 ha. Since that time, the museum-reserve has conducted its own archaeological reconnaissance surveys at these monuments.

Under the applied research project «The Issyk Burial Ground and the Culture of the Zhetysu Sakas» (2015-2017), led by G. Mukhtarova, with T. Tulegenov as expedition leader, reconnaissance and research work were carried out in 2015 one kilometer southeast of the Rakhat site. As a result, plans were drawn up for the archaeological features identified, and their geographical coordinates were recorded. The Rakhat site consists of eight hills formed by high earthen mounds. The total area of the Rakhat settlement is approximately 250,000 m². Its GPS coordinates are **N43° 20.250', E 077° 22.614'**. The central hill 20-25 m high and 70-75 m wide, is a tall, cone-shaped mound with a narrower summit and a broader base, giving it a platform-like appearance; Its height is 18 m, and the area of its upper surface is 3,200 m². The central part is surrounded by ditches with an outer-wall diameter of approximately 220 m., and the surrounding area is enclosed by five elongated earthen embankments.

At this stage, the area comprising these sites began to be studied by specialists as a single archaeological complex. The Chinese side's interest in the Rakhat site was regarded as an opportunity to carry out a comprehensive investigation of the monument.

Although excavations at the Rakhat site were conducted continuously from 2017 to 2019, the COVID-19 pandemic subsequently slowed the progress of the work. After an interval of several years, research resumed only in 2023.

In the first year of joint research with Chinese colleagues, excavations were conducted in three areas of the Rakhat site covering 32 m², namely domestic and household pits («Madeni mura» khattamasy, 2009-2011), as well as at burial complex sites dating to the Early Turkic period. In addition, 25 mounds forming an irregular chain were identified on the upper floodplain of the western bank of the river of the same name, southeast of the Rakhat site. Scientific data were recorded, excavation was carried out at Mound M1, and this area was subsequently designated the Rakhat II site.

The field research clearly showed that the nearby Oriky settlement was closely connected with the Archaeological complex Rakhat, in other words, a system of small adjacent settlements existed within a limited area.

In 2017, alongside the joint work with Chinese colleagues at the Rakhat site, the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik» (Fig. 3), together with the Beken-Ata Charitable Foundation, organized its first public volunteer archaeological expedition. The expedition, entitled «*Nurmukhanbetov Excavations*», was conducted at Mound №4 of the Oriky I burial ground, also known as the Rakhat IV group.

Fig. 3. Members of the Kazakh-Chinese joint archaeological expedition.
«Esik» museum-reserve's archive photo.

The work was carried out within the framework of the applied research project «The Issyk Burial Ground and the Culture of the Zhetysu Sakas», under the Program № 002 «Applied Scientific Research» of the Ministry of Culture and Sports. The project was led by G. Mukhtarova, while T. Tulegenov was an expedition leader.

Between 2015 and 2018, based on formal agreements, the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik» organized joint Kazakh-Korean archaeological research expeditions in cooperation with five research institutions of the Republic of Korea: the Institute of Historical Studies of Seoul National University, the DONG-SEO Institute of Cultural Heritage, the Central Institute of Historical Heritage, the Mahan Culture Research Center, and the Daehan Institute of Cultural Heritage.

In 2017, the joint Kazakh–Korean international expedition investigated two mounds at the Orikyt III burial ground. In 2018, further research at the same site led to the identification of 32 burial and ritual monuments within the burial ground, for which full registration documentation was prepared.

In 2018-2019, archaeological research was conducted at the Rakhat camp site under an agreement with the Institute of Archaeology of the Russian Academy of Sciences. The site is located in the northern foothills of the Ile Alatau, on the right bank of the Rakhat River. The expedition was led by D. Ozherelyev.

The research showed that the monument belongs to the early stage of the Upper Paleolithic and is comparable to sites in other regions of Europe and Asia. Rakhat became the second Paleolithic site in Zhetysu for which a complete stratigraphic analysis was carried out. The materials recovered from the site significantly expanded the chronological framework of the Archaeological complex Rakhat.

In 2019-2020, archaeological research was conducted at the Rakhat site under the applied research project «*The Semiosis of the Material Culture of Zhetysu Based on Materials from the Archaeological complex Rakhat from the Saka Period to the Thirteenth Century*», within the program of the Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan for grant and program-targeted funding of scientific and/or scientific-technical activities. The project was led by G. Mukhtarova, with T. Tulegenov as expedition leader. Within the project, a 200m² plot in an open area south of the main Rakhat site, within the Archaeological complex Rakhat, was investigated, focusing on domestic and household areas, and a stratigraphic test pit was excavated. In 2020, the

Orikty I, II, and III burial mounds were identified in the upper part of the Orikty settlement, site passports were registered, and plans were prepared. Excavations were also carried out at two small mounds dating to the Turkic period, along with stratigraphic test-pit work.

In 2021-2023, within the priority area «*Research in the Social Sciences and Humanities*» of the Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan, an applied research project entitled «*Study of the Archaeological complex Rakhat: Reconstruction of History from the Bronze Age to the Late Medieval Period*» was implemented. The project was led by G. Mukhtarova, with Kh. Aitkul as expedition leader. Research was conducted at the Rakhat site, at Bronze Age and Early Iron Age sites, and in the Orikty burial ground.

In June 2025, specialists of the Shaanxi Provincial Institute of Archaeology (PRC) jointly carried out archaeological reconnaissance in the Rakhat III group and excavated Mound M6. It was established that the Rakhat III burial ground consists of 45 mounds, and a full description of them was prepared.

Initially, the monument provisionally referred to as the Rakhat site, which was under the jurisdiction of the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik», covered an area of 50.2 ha. It had an approved protection zone and consisted mainly of eight hills. As a result of several years of research, the site was reinterpreted as the broader Archaeological complex Rakhat, covering an area of approximately 250 ha.

The Archaeological complex Rakhat has been divided into the main Rakhat site and five zones: Rakhat I, Rakhat II, Rakhat III, Rakhat IV, and Rakhat V. This division was based on information set out in the 2005 Collection of Historical and Cultural Monuments of Almaty Region [Mukhtarova, 2018].

Thus, the Archaeological complex Rakhat, studied since 2012 by the «Esik» Museum-Reserve in cooperation with foreign partners, is currently divided into the following zones:

The Rakhat site is the main area of the complex. Here, a Turkic-period burial site, medieval semi-subterranean structures (F1 and F2), burials, and household pits were identified.

Rakhat I is located east of the main site and contains Saka-Wusun mounds.

Rakhat II is located south of the main site and contains Saka-Wusun mounds. An excavation was carried out at Mound M1.

Rakhat III is located east of the main site and contains Saka-Wusun mounds. An excavation was carried out at Mound M6.

Rakhat IV is located east of the main site and includes Saka-Wusun mounds, Turkic-period monuments, the Orikty settlement, and the Orikty I burial ground.

Rakhat V is located southeast of the main site and includes a Paleolithic camp site, Bronze Age mounds, Saka-Wusun mounds, and the Orikty III burial ground [Mukhtarova, Aitkul, 2025: 23-181]

As a result of archaeological research, more than 8,000 finds have been discovered within the territory of the complex. Most artefacts consist of ceramic sherds, lithic implements and fragments, human skeletal material, and faunal bone. A total of 155 items have been officially accepted into the main collection of the museum-reserve. The remaining objects have been accepted into the temporary collection, and expert studies are ongoing. In conclusion, the study of the Archaeological complex Rakhat is still only at its initial stage. The materials accumulated in recent years can only outline the general framework for reconstructing the historical processes that took place within this complex. Large-scale interdisciplinary research is still required to supplement and refine our understanding of the developmental stages of the ancient and medieval cultures of the population of Zhetysay.

The joint research with the PRC was not limited only to excavations at the monument. To gain a deeper understanding of the Archaeological complex Rakhat, reconnaissance was also carried out in Enbekshikazakh District, Almaty Region, including excavations at Mound 8 of the «Esik» burial ground, as well as the identification and study of petroglyphs in Kegen District.

In 2024, specialists from the Shaanxi Provincial Institute of Archaeology in Xi'an (PRC), conducted a condition survey of valuable items in the collection of the «Esik» Museum-Reserve.

The survey established the need to clean and restore many metal objects. In 2025, conservation and restoration work were carried out on 50 inventory items made of metal, textile, ceramic, and bone, using specialized tools and modern methods. The work included cleaning, joining fragments, shaping, bonding, smoothing, applying protective coating, and color matching. At the same time, chief artist D. Bektemirov, the chief curator E. Aitkulova, and the researcher Kh. Munkebayev undertook practical training and enhanced their professional skills. The joint work of the two sides is an important example of international partnership in the preservation of archaeological and historical heritage. It represents not only scientific cooperation, but also a responsible step aimed at protecting the shared historical and cultural heritage of the Eurasian region.

More than 45 scholarly articles have been published on the Archaeological complex Rakhat, the majority of them joint works by Kazakh and Chinese specialists. In addition, with the sponsorship of the Shaanxi Provincial Institute of Archaeology, the five-year Report Album of the «Esik» Museum-Reserve was published [Esik-albom, 2020]. The Report Album broadly presents the results of research cooperation between the two countries.

On 23 October 2025, the «Esik» Museum-Reserve, together with the Shaanxi Provincial Institute of Archaeology (PRC), held the «VI Issyk Readings» International Scientific and Practical Conference, themed this year: «*International Research in Archaeology: Experience, Results, and Priority Areas*». The conference was dedicated to the 55th anniversary of the discovery of the Golden Man, the 15th anniversary of the establishment of the «Esik» Museum-Reserve, and the 90th anniversary of the birth of the archaeologist B. Nurmukhanbetov. Following the conference, a scholarly collection was published with the sponsorship of the Shaanxi Provincial Institute of Archaeology (PRC) [Mukhtarova, Aitkul, 2025: 316]. In 2025, a monograph was published based on the results of archaeological research conducted at the Archaeological complex Rakhat between 2012 and 2025 [VI Esik oqulary, 2025].

Fig. 4. The exhibition «A Prosperous World on the Path of Partnership: Cooperation Exhibition Dedicated to the 10th Anniversary of the Belt and Road Initiative». Photo by Mukhtarova G.R.

On 28 September 2023, the exhibition «*A Prosperous World on the Path of Partnership: Cooperation Exhibition Dedicated to the 10th Anniversary of the Belt and Road Initiative*» opened in the Forbidden City palace complex, also known as Gugong, in Beijing, the capital of China (Fig. 4).

The exhibition displayed 23 valuable items from the collection of the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik» of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. These included original ceramic vessels dating to the V–IV centuries BC (the Saka period), found near the Golden Man, as well as artefacts discovered during joint Kazakhstan-China

archaeological excavations. Alongside the Kazakh items, the exhibition presented more than 80 items from China, Uzbekistan, and the United Arab Emirates.

In September 2023, an exhibition entitled «*The Rakhat Site: Results of Archaeological Research in 2017-2022*» was organized in the temporary exhibition hall of the «Esik» Museum-Reserve. The exhibition offered visitors a chance to see the finds recovered from the territory of the Rakhat site from the mid-twentieth century to the present day, as well as artefacts discovered through archaeological research. These materials reflect the life, worldview, rituals, and history of the communities that created diverse cultures from the Stone Age to the late medieval period. The exhibition also included osteological materials, drawings and photographs of burial complexes, and a collection of joint scholarly articles.

In 2023-2024, the PRC television channel Shaanxi TV News produced a documentary film titled «The Golden Man of the Silk Road: «Issyk» – In Search of the Saka Horde» as part of the Chang'an – «Esik» China-Kazakhstan Joint Archaeological New Achievements Project. The film is dedicated to the joint archaeological expedition conducted at the Archaeological complex Rakhat. It engagingly presents the progress of joint archaeological research by the scholars of the two countries. Viewers can learn about the Saka-Wusun culture of Zhetysu, the structure of Saka-Wusun mounds, the pristine nature and archaeological monuments of Zhetysu, its historical and cultural heritage, and the state of its research. The premiere of the 50-minute documentary took place on 31 December 2024 on Shaanxi TV News in the PRC. The film was translated into Kazakh and shown on the newly established Qonaev Media TV channel of Almaty Region.

Fig. 5. The Opening Ceremony of the Collaborative Research Center for Archaeology of the Silk Roads (CRCASR). Photo by W. Yingying.

On 25 April 2023, the General Assembly of the Alliance for Cultural Heritage in Asia was held in Xi'an, PRC. As part of the event, the Collaborative Research Center for Archaeology of the Silk Roads (CRCASR) was officially opened with Northwest University (PRC) designated as its executive institution. The CRCASR was established on China's initiative in cooperation with the five countries of Central Asia (Fig. 5). It operates as an open international platform aimed at developing archaeological research, protecting cultural heritage, promoting cultural exchange, and training specialists. Professor Zhao Rong was elected Director of the CRCASR.

On 14 October 2024, the first branch of the CRCASR in Central Asia was opened in Kazakhstan, specifically at the «Esik» Museum-Reserve [Qazaqstan Respublikasy Madeniiet zhane aqparat ministrligi, 2025].

The branch operates within the framework of international cooperation and works to study, preserve, and promote archaeological and historical-cultural heritage monuments along the Silk Road. G. Mukhtarova was appointed the Kazakh representative of the center, while Ding Yan was appointed as the Chinese representative.

Fig. 6. Opening Ceremony of the Branch of the Collaborative Research Center for Archaeology of the Silk Roads (CRCASR) at the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik», 2024. «Esik» museum-reserve’s archive photo.

The joint Kazakh-Chinese research work will continue. Research plans for the coming years have been approved. These also include the museification of Mound № 8 in the «Esik» burial ground, the creation of an exhibition for the new building of the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik» called «Issyk Visit-Centre» under construction, and the development of the Archaeological Map of Almaty Region.

The Kazakhstan-China joint archaeological research conducted at the Archaeological complex Rakhat has demonstrated an effective model of interdisciplinary and transnational scientific cooperation in contemporary archaeology. Research under the Belt and Road Initiative has made it possible to consider archaeological heritage not merely as an individual monument, but as a component of a broader historical and cultural space. In this respect, the Archaeological complex Rakhat is an important scientific object for studying the social structure, settlement system, burial traditions, and cultural continuity of ancient societies in the Zhetysu region. The archaeological materials identified within the territory of the complex reveal the continuous cultural development of the region from the Bronze Age to the medieval period and provide a basis for rethinking the processes of urbanization and the interaction between nomadic and sedentary cultures in Zhetysu.

Conclusion. The results of stratigraphic, typological, and comparative analyses of archaeological data make it possible to demonstrate the special place of the Rakhat complex within the system of regional historical processes. At the same time, the conservation, restoration, digitization, and museification work carried out within the framework of international scientific cooperation has paved the way for the introduction of modern theoretical and practical principles of archaeological heritage preservation. This, in turn, strengthens the scientific paradigm of cultural heritage research and preservation and allows issues of historical and cultural integration in Central Asia to be considered at a new methodological level. Future comprehensive and interdisciplinary study of the Archaeological complex Rakhat will contribute to a deeper understanding of cultural links between Eurasian civilizations, of historical communications along the Silk Road, and of the historical and cultural dynamics of the Zhetysu region.

REFERENCES

2009-2011 zhzh. arналған «Madeni mura» strategiyalyq ulttyq zhobasyn zhuzege asyru zhonindegi Qogamdyq kenestin koshpeli otyrysnyyn khattamasy [Protocol of the Field Meeting of the Public Council on the Implementation of the «Cultural Heritage» Strategic National Project for 2009-2011]. No. 32–67. June 10, 2011. (In Kazakh)

«Esik» memlekettik tarikh-madeni qoryq-muzeii: Esik-albom [State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik»: Esik Album]. Almaty, 2020. 248 p. (In Kazakh)

Mukhtarova G.R., Tulegenov T.Zh., Qurbanali Zh., Ding Yan, Miao Yifei, Zhao Hanjin. Rakhat qalashygyndagy 2017 zhyly zhurgizilgen arkheologiyalyq izdenis zhumystarynyn keibir qorytyndylary [Some Results of Archaeological Research Conducted at the Rakhat Settlement in 2017]. In: *edu.e-history.kz* electronic scientific journal. 2018. No. 2 (14). (In Kazakh)

Nurmukhanbetov B.N., Tulegenov T.Zh., Dzhasybayev E.A. Gorodishcha Rakhat i Orikti – rezidentsiya saksikh tsarey i goroda saksyoy elity [The Rakhat and Orikti Settlements as the Residence of Saka Kings and Cities of the Saka Elite]. In: *Arkheologiya shynyna shyqqan: K.A. Aqyshevtyn tuganyna 90 zhyl toluyna arналған «Qazaqstan territoriyasyndagy ezhelgi zhane ortagasyrlyq memleketter» aty khalyqaralyq gylymi konferentsiya materialdarynyn zhinagy*. Almaty, 2014. Pp. 248-256. (In Russian)

Otchet o rabotakh Almatinskogo otryada po Svodu pamyatnikov istorii i kultury Almatinskoy oblasti [Report on the Work of the Almaty Team for the Register of Historical and Cultural Monuments of Almaty Region] / Scientific supervisor K.M. Baipakov. Almaty: A.Kh. Margulan Institute of Archaeology, Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 2005. State Programme of the Republic of Kazakhstan «Cultural Heritage». (In Russian)

Qazaqstan Respublikasy Madeniет zhane aqqarat ministrliги. Arkheologiyalyq murany saqtau zhane khalyqaralyq yntymaqtastyq turaly aqqarat [Information on the Preservation of Archaeological Heritage and International Cooperation]. [Internet resource]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/press/news/details/1212375?lang=ru> (In Kazakh)

Mukhtarova G.R., Aitkul Kh.A., Tulegenov T.Zh., Zikiriya D.K., Qurbanali Zh., Ding Yan, Rakhat arkheologiyalyq kesheni. Esik: «MoNaVi», 2025. 342 p. (In Kazakh)

Turanin I. Drevniy gorod – vozle Rakhata [An Ancient City near Rakhat]. In: *Enbekshiqazaq*. 1999. No. 38. (In Russian)

VI Esik oqlary. «Arkheologiya salasyndagy khalyqaralyq zertteuler: tazhiribe, natizheleri men basym bagyttary» [VI Issyk Readings. «International Research in Archaeology: Experience, Results and Priority Areas»]. Collection of the International Scientific-Practical Conference dedicated to the 55th anniversary of the discovery of the Golden Man, the 15th anniversary of the

establishment of the «Esik» Museum-Reserve, and the 90th anniversary of the birth of archaeologist B. Nurmukhanbetov. Almaty: ARNA-B, 2025. 238 p. (In Kazakh)

Авторлар туралы мәлімет: Дин Янь – Шаньси провинциясы археология институтының жібек жолы зерттеу орталығының бөлім жетекшісі (Қытай халық Республикасы). Email: 1419202669@qq.com

Мұхтарова Гүлмира Раилқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Есік қ.). ORCID: 0000-0003-4411-0204. E-mail: railovna@mail.ru

Тынайқұлова Мөлдір Ерболқызы – PhD кандидат, «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының ғалым хатшысы (Қазақстан Республикасы, Есік қ.). ORCID: 0000-0003-0185-7607. E-mail: Moldir-7575@mail.ru

Ван Иньинь – PhD, Жібек жолы археологиясы бойынша бірлескен зерттеу орталығының атқарушы директордың орынбасары (Қытай Халық Республикасы). E-mail: wangyu@nwu.edu.cn

Сведения об авторах: Дин Янь – заведующий отделом Научно-исследовательского центра Шелкового пути Института археологии провинции Шаньси (Китайская Народная Республика). E-mail: 1419202669@qq.com

Мухтарова Гульмира Раиловна – кандидат исторических наук, научный сотрудник Государственного историко-культурного музея-заповедника «Есік» (Республика Казахстан, г. Есик). ORCID: 0000-0003-4411-0204. E-mail: railovna@mail.ru

Тынайқұлова Молдир Ерболқызы – PhD докторант, ученый секретарь Государственного историко-культурного музея-заповедника «Есік» (Республика Казахстан, г. Есик). ORCID: 0000-0003-0185-7607. E-mail: Moldir-7575@mail.ru

Ван Иньинь – PhD, исполнительный заместитель директора Совместного исследовательского центра археологии Шелкового пути (Китайская Народная Республика). E-mail: wangyu@nwu.edu.cn

Information about the authors: Ding Yan – Head of Department of the Silk Road Research Center, Institute of Archaeology, Shaanxi Province (People’s Republic of China). Email: 1419202669@qq.com

Gulmira R. Mukhtarova – Candidate of Historical Sciences, Researcher at the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik» (Republic of Kazakhstan, Esik). ORCID: 0000-0003-4411-0204. E-mail: railovna@mail.ru

Moldir E. Tynaikulova – PhD candidate, Academic Secretary at the State Historical and Cultural Museum-Reserve «Esik» (Republic of Kazakhstan, Esik). ORCID: 0000-0003-0185-7607. E-mail: Moldir-7575@mail.ru

Wang Yingying – PhD, Executive Deputy Director of the Collaborative Research Center for Archaeology of the Silk Roads (People’s Republic of China). E-mail: wangyu@nwu.edu.cn

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 08.06.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 17.06.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 22.06.2026.

УДК 75.03(492)

ГОЛЛАНДСКАЯ ЖИВОПИСЬ XVI–XIX ВЕКОВ В КОЛЛЕКЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСКУССТВ

М.Т. Аббасова

Азербайджанский национальный музей искусств (Баку, Азербайджан)

Аннотация. Статья посвящена научному исследованию образцов голландской живописи, хранящихся в фонде Западной Европы Азербайджанского национального музея искусств. Произведения XVI–XIX веков представляют основные жанры художественной школы Золотого века Голландии – портрет, пейзаж, натюрморт и бытовую сцену – на высоком художественном уровне. В исследовании рассматриваются происхождение произведений, особенности жанров, технические и эстетические параметры, а также принципы их представления в музейной экспозиции. Посредством произведений Франса Хальса, Питера Класа, Адриана ван Остаде, Михеля ван Миревельта, Каспара Нетшера и Юриана ван Стрека анализируются гармония света и тени голландского реализма, внимательное отношение к деталям, традиции психологического портрета и художественное воплощение повседневной жизни. Коллекция музея предоставляет важный научный материал для изучения этапов художественного развития голландской живописи, социально-культурного контекста XVII века и особенностей европейской реалистической школы. Исследование вносит вклад как в расширение западноевропейских исследований в азербайджанском искусствознании, так и в формирование нового взгляда на голландское искусство в музейной среде Азербайджана.

Материалы и методы исследования. Для анализа коллекции голландской живописи XVI–XIX вв. в Азербайджанском национальном музее искусств использовались методы визуального, сравнительного и историко-стилистического анализа. Были изучены оригинальные картины, музейные каталоги и научные публикации. Последовательно исследовались жанр, техника, колорит и композиционные особенности произведений. Полученные данные сопоставлялись с западноевропейскими коллекциями для выявления уникальных характеристик коллекции АНМИ.

Ключевые слова: голландская живопись, Азербайджанский национальный музей искусств, музейная коллекция, экспозиция, искусство.

Для цитирования: Аббасова М.Т. Голландская живопись XVI–XIX веков в коллекции Азербайджанского Национального музея искусств // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 18-28. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.02

ӘЗІРБАЙЖАН ҰЛТТЫҚ ӨНЕР МУЗЕЙІНІҢ КОЛЛЕКЦИЯСЫНДАҒЫ XVI–XIX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ГОЛЛАНД КЕСКІНДЕМЕСІ

М.Т. Аббасова

Әзірбайжан ұлттық өнер музейі (Баку, Әзірбайжан)

Андатпа. Мақала Әзірбайжан ұлттық өнер музейінің Батыс Еуропа қорында сақталатын голланд кескіндемесі үлгілерін ғылыми тұрғыдан зерттеуге арналады. XVI–XIX ғасырдағы шығармалар Голландияның Алтын ғасыр өнер мектебінің негізгі жанрларын – портрет, пейзаж, натюрморт және тұрмыстық көріністі – жоғары көркемдік деңгейде көрсетеді. Зерттеуде туындылардың шығу тегі, жанр ерекшеліктері, техникалық және эстетикалық параметрлері, сондай-ақ музей экспозициясында олардың ұсынылу қағидалары қарастырылады. Франс Халс, Питер Клас, Адриан ван Остаде, Михель ван Миревельт, Каспар Нетшер және Юриан ван Стрек шығармалары арқылы голландтық реализмдегі жарық пен көлеңкенің гармониясы, детальдарға мұқият қарау, психологиялық портрет дәстүрі және күнделікті өмірді көркем бейнелеу талданады. Музей коллекциясы голландтық сурет өнерінің даму кезеңдерін, XVII ғасырдағы әлеуметтік-мәдени контексті және еуропалық реалистік мектеп ерекшеліктерін зерттеуге маңызды ғылыми материал ұсынады. Зерттеу

Әзірбайжан өнертануында Батыс Еуропа зерттеулерін кеңейтуге және музей ортасында голланд өнеріне жаңа көзқарас қалыптастыруға үлес қосады.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Әзірбайжан ұлттық өнер музейіндегі XVI–XIX ғасырлардағы голланд кескіндемесі коллекциясын талдау үшін визуалды, салыстырмалы және тарихи-стилистикалық талдау әдістері қолданылды. Түпнұсқа картиналар, музей каталогтары және ғылыми жарияланымдар зерттелді. Шығармалардың жанры, техникасы, колориті және композициялық ерекшеліктері жүйелі түрде қарастырылды. Алынған деректер Әзірбайжан ұлттық өнер музейі коллекциясының бірегей ерекшеліктерін анықтау мақсатында Батыс Еуропа коллекцияларымен салыстырылды.

Тірек сөздер: голландтық сурет өнері, Әзірбайжан ұлттық өнер музейі, музей коллекциясы, экспозиция, өнер.

Сілтеме жасау үшін: Аббасова М.Т. Әзірбайжан Ұлттық өнер музейінің коллекциясындағы XVI–XIX ғасырлардағы голланд кескіндемесі // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 18-28 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.02

DUTCH PAINTING OF THE 16TH–19TH CENTURIES IN THE COLLECTION OF THE AZERBAIJAN NATIONAL MUSEUM OF ART

M.T. Abbasova

Azerbaijan National Museum of Art (Baku, Azerbaijan)

Abstract. This article is dedicated to the scholarly study of Dutch painting samples held in the Western Europe collection of the Azerbaijan National Museum of Art. Works from the 16th–19th centuries represent the main genres of the Dutch Golden Age school — portrait, landscape, still life, and genre scene — at a high artistic level. The study examines the origin of the works, genre characteristics, technical and aesthetic parameters, as well as principles of their presentation in museum exhibitions. Through the works of Frans Hals, Pieter Claesz, Adriaen van Ostade, Michiel van Mierevelt, Caspar Netscher, and Juriaan van Streeck, the harmony of light and shadow in Dutch realism, careful attention to detail, the traditions of psychological portraiture, and the artistic depiction of everyday life are analyzed. The museum collection provides important scholarly material for studying the stages of development in Dutch painting, the socio-cultural context of the 17th century, and the features of the European realist school. The study contributes both to expanding Western European research within Azerbaijani art scholarship and to forming a new perspective on Dutch art in Azerbaijan's museum environment.

Research materials and methods. To analyze the collection of Dutch painting of the 16th–19th centuries in the Azerbaijan National Museum of Art, visual, comparative, and historical-stylistic analysis methods were applied. Original paintings, museum catalogues, and scholarly publications were examined. The genre, technique, color palette, and compositional features of the artworks were systematically studied. The obtained data were compared with Western European collections in order to identify the unique characteristics of the collection of the Azerbaijan National Museum of Art.

Keywords: Dutch painting, Azerbaijan National Museum of Art, museum collection, exhibition, art

For citation: Abbasova M.T. Dutch painting of the 16th–19th centuries in the collection of the Azerbaijan National museum of Art // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 18-28. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.02

Введение. Азербайджанский национальный музей искусств (АНМИ) является одним из крупнейших культурных учреждений страны с богатым художественным наследием. В коллекции музея хранятся произведения, охватывающие различные эпохи азербайджанского, восточного и западного искусства. В этом контексте особенно заслуживают внимания образцы искусства Западной Европы, в частности голландской живописи. Голландская школа живописи, сформировавшаяся в XVII веке, сыграла важную роль в развитии реалистического стиля, сцен повседневной жизни и гармонии света и тени. Эта школа

занимает особое место в мировой истории искусства благодаря как техническому мастерству, так и глубокой художественной выразительности. Актуальность исследования обусловлена необходимостью научного анализа западноевропейских художественных коллекций, хранящихся в музеях Азербайджана, а также выявления их значения для развития национального искусствознания и музейной практики.

Произведения голландских художников, хранящиеся в фонде Западной Европы Азербайджанского национального музея искусств, представляют ценнейший материал для изучения западной реалистической школы в нашей стране. С их помощью исследователи могут проследить не только эстетические и технические особенности европейского искусства, но и формирование исторических связей между различными культурами. В творчестве голландских художников наблюдение за природой, поэтическое отношение к повседневной жизни человека и интеллектуальное направление живописи нашли свое отражение в этой коллекции.

Цель статьи — исследование образцов голландского искусства, хранящихся в коллекции Азербайджанского национального музея искусств. Рассматриваются происхождение произведений, жанровые и стилевые особенности, художественные ценности, а также принципы их представления в музейной экспозиции. Научная значимость исследования заключается в том, что эта коллекция вносит вклад в развитие местной искусствоведческой мысли и открывает новые возможности для изучения западного искусства в музейной среде Азербайджана.

Научная новизна статьи заключается в комплексном анализе голландской живописи, хранящейся в АНМИ, с учётом ее жанровых особенностей, технических характеристик и истории поступления. Ранее в азербайджанской искусствоведческой литературе не проводился систематический анализ этих произведений, не сравнивались их стилистические и технические особенности с мировыми коллекциями голландского искусства, а также не рассматривались пути трансляции западноевропейской художественной традиции в музейной среде Азербайджана.

Результаты и обсуждение. Исторический контекст голландского искусства.

Развитие нидерландского искусства в XVI–XVII веках было тесно связано с общим подъемом европейской культуры. Этот период вошел в историю как «Золотой век Голландии» и стал наиболее яркой стадией формирования национальной художественной школы. Укрепление экономической и политической независимости, развитие городской культуры и рост буржуазного слоя создали новые возможности для тем и выразительных средств в искусстве.

Одной из основных особенностей голландской школы живописи является широкое распространение жанров сцен повседневной жизни, пейзажа и натюрморта. Если в итальянском и испанском искусстве преобладали религиозные и мифологические сюжеты, голландские художники сделали объектом искусства повседневную жизнь человека, трудовые процессы, семейные отношения и городское пространство. Такой подход является важной вехой в развитии европейского реализма как с социальной, так и с эстетической точки зрения.

Мастера XVII века, такие как Рембрандт ван Рейн, Франс Хальс, Ян Вермеер, Якоб ван Рейсдал, подняли изображение внутреннего мира человека, взаимодействия света и тени, психологическую глубину и художественное наблюдение на новый уровень. В их произведениях наряду с поэтическим реализмом изображения присутствуют духовная глубина и слои символического значения. Такой гуманистический подход в голландской живописи оказал сильное влияние на последующие европейские художественные процессы — особенно на направления реализма и импрессионизма.

В успехе голландской школы живописи важную роль играли и технические новшества: совершенствование масляной техники, прозрачность цветовых слоев, эффекты естественного света и точность фактуры материалов. Эти особенности позднее высоко ценились во многих художественных центрах Европы.

Образцы голландского искусства, хранящиеся в Азербайджанском национальном музее искусств, отражают традиции именно этой классической школы. Многие из этих

произведений попали в музей как часть западноевропейских коллекций, собранных в XVIII–XIX веках. Их исследование позволяет изучать не только конкретный этап истории искусства, но и динамику культурных связей, а также формы восприятия западных художественных ценностей в азербайджанской среде.

Для исследования были отобраны произведения голландской живописи XVIII–XIX веков из фонда Западной Европы АНМИ. Методологический подход включает визуальный анализ произведений с изучением жанровых и стилистических особенностей, технический анализ материалов и техники исполнения, сравнительный анализ с другими коллекциями голландской живописи в Европе, историко-культурный анализ с учётом социального и экономического контекста эпохи.

Образцы голландского искусства в Азербайджанском национальном музее искусств

Коллекция произведений западноевропейских художников, представленных в залах Азербайджанского национального музея искусств, знакомит зрителей с образцами скульптуры, живописи, графики и декоративно-прикладного искусства XVI–XIX веков из Италии, Фландрии, Нидерландов, Франции и Германии. Здесь представлены как оригинальные работы известных мастеров, так и мастерски выполненные копии произведений прежних художников. Эти произведения наглядно демонстрируют этапы развития различных национальных школ западноевропейской живописи, становление отдельных жанров, круг тем и образов, а также стилистические особенности художественных течений [АНМИ, 2010: 6].

Образцы голландского искусства, хранящиеся в фонде Западной Европы Азербайджанского национального музея искусств, выделяются разнообразием жанров и высоким художественным уровнем. Голландская школа живописи, сформировавшаяся в XVII веке, характеризуется четырьмя основными жанровыми направлениями: портрет, пейзаж, натюрморт и бытовая сцена. Обычно каждый художник специализировался на определённом жанре и формировал свой индивидуальный стиль именно в этом направлении.

В нидерландских произведениях, представленных в музейной коллекции, проявляется внимание к реализму и деталям, точность передачи светотеневых отношений, естественная структура глубины пространства и перспективы. Эти черты считаются основными принципами голландской художественной традиции. Художники изображали обычные сцены из реальной жизни с поэтическим наблюдением и техническим мастерством, уделяя особое внимание фактуре предметов, преломлению света на поверхности и тонким переходам цветовых оттенков.

Одним из самых известных мастеров голландского портрета XVII века был *Франс Хальс* (1582/1583–1666). В период нидерландской революции он с поразительной точностью передавал облик радостного и духовно стойкого поколения, вернувшего своей стране независимость. Голландские буржуа не желали получать тёмные и пышные парадные портреты в барочном стиле, а требовали узнаваемые образы, максимально похожие на внешний вид конкретных заказчиков. Эта особенность полностью отражена в творчестве Франса Хальса [Сененко, 1965: 17].

Художник родился в Антверпене в семье мастера по тканям; через несколько лет семья переехала в Харлем. Здесь Хальс в начале 1600-х годов начал обучение в мастерской Карела ван Мандера. Этот мастер приобрёл известность не только своими живописными работами, но и знаменитой «Книгой о художниках», впервые опубликованной в 1604 году, в которой собраны сведения о выдающихся мастерах Нидерландов предыдущих поколений и современников. После 1600 года Хальс числился в Антверпене свободным художником гильдии Святого Луки, открыл собственную мастерскую, где обучались ученики. 1630-е годы стали для него периодом наибольшей известности и наибольшего числа заказов [Кузнецов, 1981; 95].

Рис.1. Франс Хальс (1582/1583–1666). Портрет мужчины. 1647.
Дерево, масло. 50,5 × 37 см.

Коллекция Азербайджанского национального музея искусств

Франс Хальс, «*Портрет мужчины*», экспонируемый в залах голландской живописи АНМИ, поступил в музей в 1983 году из коллекции Жислина (рис.1). Художник известен тем, что передавал характер, внутреннюю энергию и психологическое состояние человека с помощью живых мазков и ярких светотеневых эффектов. Произведение «Портрет мужчины» относится к творческому периоду Хальса 1640-х годов и является характерным примером его зрелого творчества. Начиная с 1640-х годов в портретах Хальса появляется размышлительность и грусть, ранее совершенно чуждые его искусству. Со временем исчезает прежнее жизнерадостное отношение к жизни, которое было лейтмотивом портретов раннего периода. В этом произведении, несмотря на впечатляющий образ фигуры, также ощущается такая перемена. В колорите работы появляется спокойствие, отсутствует прежняя яркая насыщенность цветов. Динамичные мазки Хальса, тонкие различия в цветовых тонах и игра света и тени придают фигуре естественность и ощущение движения. Художник здесь объединяет реалистическое изображение с эмоциональной выразительностью, отражая основную эстетику голландского портрета Золотого века. В портретах Хальса на первый план выходит не социальный статус, а индивидуальный характер и внутренняя живость человека. Данное произведение является классическим примером жанра портрета в голландской коллекции Азербайджанского национального музея искусства [АНМИ, 2012: 30-31].

В коллекции музея также представлены другие значимые произведения голландского портрета. Эти портреты XVII века и более раннего времени демонстрируют техническое мастерство голландских художников, эстетический стиль и социально-культурный контекст. Среди них — «*Портрет герцога Альбрехта фон Валленштейна*» кисти Михеля Яна ван Миревельта (1566–1641), поступивший в АНМИ в 1936 году из Эрмитажа. Изначально портрет хранился до 1926 года в коллекции Императорской академии художеств в Гатчине. В портрете ван Миревельт уделит особое внимание реалистичным деталям, точной передаче позы и выражения лица фигуры, а также аккуратной проработке одежды и аксессуаров. Эта работа демонстрирует высокий технический уровень раннего этапа голландского портрета.

Также в коллекции хранится «*Портрет женщины в синем*» Каспара Нетшера (1639–1684), поступивший в 1925 году из ленинградского музея, из собрания И. В. Малаховского-Лемпицкого № 981. Портрет отличается изящной цветовой гармонией и спокойным, глубоким психологическим выражением фигуры. Детали одежды, фон и освещение усиливают как символическую, так и эстетическую ценность портрета.

Два портрета Юриана ван Стрека (1632–1687) «*Портрет каллиграфа*» и «*Курильщик кальяна*» были приобретены музеем в 1939 году из Государственного музея изобразительных искусств имени А. С. Пушкина на основе коллекции Жирона. В первом портрете ван Стрека фигура каллиграфа изображена с реалистичными движениями и жестами. Композиция, светотеневые переходы и символические детали фигуры демонстрируют традиции голландского портрета XVII века. А во втором портрете художника фигура курильщика

кальяна изображена с реалистической передачей тонких движений и жестов. Композиционное построение произведения, переходы света и тени, а также представление фигуры через символические детали демонстрируют традиции голландского портретного искусства XVII века. Высококачественная копия произведения «Автопортрет с Саскией» Рембрандта ван Рейна (1606–1669) также является одним из весьма интересных экспонатов коллекции.

Эти образцы коллекции отражают различные стили голландского портретного искусства, а также разные социальные и эстетические слои общества. Портреты, хранящиеся в Азербайджанском национальном музее искусств, отличаются не только высоким техническим уровнем, но и представляют богатый материал для изучения психологической и эстетической выразительности портретного искусства Голландии Золотого века. Тонкая детализация фигур и их реалистическое изображение, тщательная проработка одежды и фоновых элементов дают исследователям возможность проследить этапы развития этого жанра, а также изучить влияние социальной и культурной жизни Голландии.

Питер Клас (1597–1661) прославился как мастер жанра натюрморта. Этот жанр приобрёл самостоятельность лишь в XVII веке и именно в голландской художественной среде достиг своего подлинного расцвета. Среди причин этого можно назвать развитие естественно-научных знаний, растущий интерес к изучению материального мира, а также культ частной, бытовой жизни, охвативший голландское общество в середине столетия. В городе Харлем, где жил художник, Клас стоял во главе формирования нового направления, широко распространённого там и получившего название «завтраков». В подобных произведениях обычно изображался простой стол, предназначенный для одного человека и состоящий из небольшого количества предметов. В каждом из них ощущается индивидуальный вкус хозяина дома. Здесь нет дорогой посуды и экзотических блюд; напротив, такие натюрморты правдиво отражают скромный быт голландского бюргерства [Тарасов, 2004: 28].

В первой половине XVII века в Голландии сформировалось особое направление натюрморта, получившее название “vanitas” («суета сует») или “momento mori” («помни о смерти»). Идейное содержание подобных натюрмортов объединяет средневековые представления о бренности земной жизни и нравоучительные принципы протестантизма. Традиционные атрибуты «vanitas» — череп, часы, догорающая свеча и наполовину сгоревшие книги — в символической форме передают зрителю мысль о тщетности земных желаний и человеческих страстей [Тарасов, 2004: 66].

Рис. 2. Питер Клас (1597–1661).

Натюрморт. 1636. Холст, масло. 60х65 см.

Коллекция Азербайджанского Национального музея искусств

Экспонируемый в АНМИ «Натюрморт» Питера Класа был принят в 1925 году из Оружейной палаты Московского Кремля (рис 2). В натюрмортах Класа особенно примечательна точность передачи материальных свойств предметов. В данном произведении — как и в других его работах — художник мастерски передаёт фактуру различных поверхностей: прозрачное стекло бокала, поверхность оловянной тарелки, влажную и слегка блестящую чешую рыбы, мелкопористую кожуру лимона, сухую булку. Всё это ясно демонстрирует восхищение художника богатством форм и цветовых оттенков окружающего мира. Прозрачные светотеневые решения изящно моделируют объёмы и создают особую атмосферу тепла и уюта. Питер Клас несколько приглушает локальные цвета предметов, подчиняя их общей серебристо-оливковой тональности. Именно поэтому художника считают одним из создателей так называемых «монохромных натюрмортов» [Slive, 1995: 17].

В коллекции Голландии Азербайджанского национального музея искусств это произведение имеет особое значение как классический образец жанра натюрморта XVII века и органично дополняет другие голландские натюрморты, представленные в коллекции.

Харлемский художник *Адриан ван Остаде* (1610–1685) в молодости обучался живописи в мастерской Франса Хальса. Работая там, он испытал сильное влияние фламандского художника Адриана Брауэра. Следуя творческому пути Брауэра, Остаде обратился к изображению крестьянской среды и стал одним из настоящих новаторов жанра крестьянского быта в Голландии. В своих произведениях Остаде изображает крестьянскую жизнь с юмором и реализмом, отражая шумные застолья, ссоры и трудности повседневности, что делает его одним из новаторов жанра крестьянского быта в Голландии [Кузнецов, 1960: 35; Meersschaert, 2018: 45].

Рис. 3. Адриан ван Остаде (1610-1685). Курильщики в таверне. 1669.
Дерево, масло. 44x36 см.

Коллекция Азербайджанского национального музея искусств

В коллекции АНМИ экспонируется картина *Остаде* «Курильщики в таверне», поступившая в музей в 1925 году из Ленинградского музейного фонда (рис. 3). В произведениях позднего периода творчества Остаде меняется колорит: живопись приобретает общий золотистый тон и становится более гармоничной. Тёплый свет, проникающий через большое окно с переплётом, придаёт работам художника особую таинственную атмосферу.

Ещё одно произведение — «Семья» (XVII век, дерево, масло, 35 × 28,5 см), относящееся к школе Адриана ван Остаде, было приобретено музеем в 2012 году у гражданина Аднана Агаларова. Среди других произведений жанровой живописи выделяется картина Яна Йозефа Хореманса Старшего (1682–1759) «Игра в загадки». Работы Хореманса отличались довольно тёмной цветовой гаммой, и позднее, чтобы отличать его от сына, художнику дали прозвища «le brun» («коричневый») и «le sombre» («тёмный»). Его сын, напротив, из-за более светлой и чистой палитры получил прозвище «le clair» («ясный», «светлый»).

Образцы голландского пейзажного жанра, хранящиеся в фонде западноевропейского искусства музея, имеют большое значение для изучения технических и эстетических особенностей голландской художественной школы XVII–XVIII веков. Голландская пейзажная живопись тесно связана с «золотым веком Голландии и, укрепление экономической и политической независимости, развитие городской культуры и рост буржуазии в этот период привнесли в искусство новые мотивы. В произведениях художников отражались сельские и городские виды, водные пути и морские сцены. Работы, представляющие пейзажный жанр в коллекции музея, особенно интересны в этом отношении. Так, картина Класа Моленара «Пейзаж» отражает традицию тонального пейзажа харлемской школы и привлекает внимание гармонией серо-голубых и коричневых тонов, фигурами на сельской дороге и силуэтами церковных башен на дальнем плане. В произведении Саломона ван Рёйсдаля «Пейзаж» представлены широкие панорамные виды; открытая атмосфера и постепенное смягчение дальних планов создают реалистическую перспективу. Произведение Яна ван дер Меера (1656–1705) «Вид деревни» (холст, масло, 46 × 64,5 см) является интересным примером переходного периода голландской пейзажной школы XVII–XVIII веков. Изначально картина была выполнена на дереве, а в 1820 году А.Смирнов перенёс её с доски на холст. В 1935 году работа поступила в коллекцию АНМИ из Государственного музея изобразительных искусств имени А. С. Пушкина в Москве. Ян Вермеер ван Харлем известен среди голландских художников, работавших в жанре «италинизированного пейзажа». В его произведениях сочетаются наблюдение за реальностью и элементы идеализации. В картине «Вид деревни» линия горизонта поднята вверх, фигуры людей представлены в качестве стаффажа — характерной черты голландских пейзажей, а небо изображено широкими и динамичными облачными массами. Произведение Германа Сафтлевена «Вид Рейна из Мышиного замка» выполнено в соответствии с принципами топографического реализма и детально передаёт берег реки Рейн и силуэт замка. Картина Адольфа Штадемана (1824–1895) «Пейзаж» (дерево, масло, 43,5 × 59 см) была приобретена в 1937 году у гражданина Моравского и включена в коллекцию АНМИ. Адольф Штадеман прославился в первую очередь своими сельскими и городскими зимними пейзажами, а также ночными сценами, освещёнными лунным светом. В его творчестве сохраняются традиции мастеров золотого века Голландии, особенно в поэтическом изображении света и атмосферы, при этом проявляется уже романтический взгляд, основанный на эмоциях и лирике. Представленная в музее картина художника «Пейзаж» выделяется спокойными мотивами природы, мягкими цветовыми переходами и гармоничной композицией. Произведение Николаса Йоханнеса Розенбума «Зимний пейзаж» демонстрирует поэтическое изображение зимней темы в голландском пейзаже: гармония тонов, светотеневые переходы и повседневная деятельность фигур привлекают внимание зрителя. Эти примеры отражают этапы развития пейзажного жанра от Голландского золотого века до романтического реализма XIX века. В произведениях художников на передний план выходят наблюдения за природой, светотеневые эффекты, баланс композиции и построение перспективы как основные художественные принципы.

Образцы голландского пейзажного жанра, хранящиеся в коллекции Азербайджанского национального музея искусств, отличаются высоким техническим и эстетическим уровнем. Эти произведения не только дают возможность изучать голландскую художественную школу, но и демонстрируют формы восприятия западного искусства в музейной среде Азербайджана. Тонкая техническая проработка и поэтическая выразительность пейзажей, а также гуманистический подход к изображению повседневной жизни и природы открывают исследователям широкие научные перспективы.

Рис. 4. Абрахам ван Вестервелд (1620/1621-1692). Сцена в кордегардии.
Дерево, масло. 40 × 51 см.

Коллекция Азербайджанского национального музея искусств

Абрахам ван Вестервелд (1620/1621–1692) обращается к жизни офицеров, изображая сцену очереди солдат за развлечениями — так называемую «кордегардию». Тема «кордегардии» имела долгую традицию в голландской живописи. В первые годы XVII века события национально-освободительной борьбы против Испании стимулировали развитие батального жанра в голландском и фламандском изобразительном искусстве, особенно в сюжетах конных сражений, а также эпизодов с разбоем в деревнях и преследованием врага. Обращение к обычной, повседневной стороне военной жизни предоставляло художникам широкий простор для сюжетных и смысловых решений. Полное формирование темы «кордегардии» в голландской живописи приходится на вторую половину XVII века. В этот период художники Питер Кодде, Виллем Корнелис Дейстер, Питер Симонс Поттер, Якоб ван Велзен, Антони и Якоб Дюк превращают тему в отдельное направление интерьерного бытового жанра [Королева, 2004: 92]. Характер развлечений солдат смягчается, строгая нравоучительность уступает место гуманистическому взгляду, а уставшему военному сословию после долгих и тяжёлых лет войны признаётся право на обычные радости повседневной жизни. В сюжетах ощущается лёгкая меланхолия: художники отражают эмоциональное состояние всего голландского общества, стремящегося к миру и спокойствию и компенсирующего трудные годы кровопролитных войн развлекательной деятельностью. В экспозиции представлена малоформатная картина Вестервелда «Сцена в кордегардии», поступившая в 1925 году из фонда Государственного музея изобразительных искусств имени А.С. Пушкина (рис. 4). Несмотря на единое и общее изображение интерьера и резкую светотеневую моделировку, художнику удаётся убедительно передать простоту и естественную искренность движений персонажей. В правой части картины изображены солдаты, играющие в карты и нарды (триктрак), что отсылает к влиянию караванджистов в искусстве [Дмитриевна, 2010: 42].

Картина «Орфей» Адриана ван Сталбемта (1580–1662) является примером работы в мифологическом жанре. В качестве примера анималистического жанра можно назвать произведение Балтазара Поля Оммеганка (1755–1826) «Овцы на пастбище», где художник мастерски использует перспективу и освещение для расположения животных на лугу. Ещё одно произведение этого жанра — картина амстердамского художника Отто Марсеус ван Скрика (1619–1678) «Змея и ящерица в гнезде» (дерево, масло, 34 × 26 см). В его работах особенно привлекает магия тёмного, скрытого и странного; тщательная и научно точная прорисовка деталей завораживает зрителя. Изучение животных и растений того времени способствовало созданию многочисленных иллюстраций к научным трудам, а любовь художника к ярким насекомым и пресмыкающимся проявлялась в содержании их в террариумах и в живом изображении на полотнах. В произведении тщательно проработаны

поведение животных, их естественная среда и детализация, а микродетали природы представлены реалистично.

Заключение. В коллекции Азербайджанского национального музея искусств экспонируются произведения голландской живописи различных жанров. Среди них — портреты, пейзажи и жанровые сцены, созданные художниками XVII–XVIII веков. Систематические исследования, проводимые в музее — включая технический анализ (изучение красок, холста и древесины), стилистические сравнения и изучение влияний авторов — позволят научно классифицировать ранее неизвестные произведения. Такие исследования не только повышают научную ценность коллекции, но и создают основу для проведения международно престижных научных работ в Азербайджанском национальном музее искусств. Изучение произведений неизвестных художников рассматривается как важный ресурс для исследований голландской живописи и открывает новые перспективы в изучении коллекции.

Проведённое исследование позволило рассмотреть особенности голландской живописи XVI – XIX веков, представленной в коллекции Азербайджанского национального музея искусств. Анализ произведений различных жанров – портрета, натюрморта, пейзажа и бытовой сцены – показал высокий художественный уровень и значительную научную ценность данной коллекции. Представленные работы отражают характерные черты голландской художественной школы, включая внимание к деталям, мастерство передачи светотеневых отношений и реалистическое изображение повседневной жизни.

Коллекция музея также демонстрирует исторические пути формирования западноевропейских собраний в Азербайджане и свидетельствуют о культурных связях между различными художественными традициями. Изучение этих произведений позволяет расширить представления о развитии европейского искусства в музейной среде Азербайджана и способствует более глубокому пониманию художественных процессов Голландского золотого века.

Таким образом, коллекция голландской живописи Азербайджанского национального музея искусств представляет собой важный научный и культурный ресурс, который открывает новые перспективы для дальнейших искусствоведческих исследований, музейной атрибуции произведений и развития международного научного сотрудничества.

ЛИТЕРАТУРА

Голландские художники XVII века в Рижском государственном музее изобразительных искусств. 1954. ЛРТПП, Рига

Дмитриева А. А. «Кордегардии» и формирование концепции интерьерного бытового жанра в творчестве Питера де Хоха первой половины 1650-х годов. 2010, вестник Санкт-Петербургского университета сер. 2 вып. 1. уdk 7.034.7

Королева А.Ю. Великие художники Нидерландов. XV–XVII вв. М.: Олма-Пресс Образование, 2004. 144 с. (Мастера еропейской живописи) ISBN 5-94849-687-2.

Кузнецов Ю.И. Адриан фан Остаде. 1610-1960: выставка произведений художника к 350-летию со дня рождения. Л.: Изд-во Государственного Эрмитажа, 1960. 167 с.

Кузнецов Ю. Шедевры Фландрии и Голландии. М.: Изобразительное искусство. 1981. Альбом. ИБ № 592. С. 103

Сененко М.С. Франс Хальс. М.: Искусство, 1965. 244 с.

Тарасов Ю.А. Голландский натюрморт XVII века. СПб: Издательство С.-Петербургского университета, 2004. 166 с. ISBN 5-288-02803-6

Штукенброк К, Тенпер Б. 1000 шедевров Европейской живописи. 2005. ISBN 3-8331-1617-X

Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, 2010. 352 səh. ISBN 978-9952-8024-5-0, səh.30-31

German art. From the collection of the Azerbaijan National Museum of Art. Baku. 2019. Text by Chingiz Farzaliyev. Exhibition catalogue

Holland's Golden Age in America: Collecting the Art of Rembrandt, Vermeer, and Hals (The Frick Collection Studies in the History of Art Collecting in America). 2014

Meersschaert E. Adriaen Brouwer: zo zijn leven, zo zijn werk. Oudenaarde: Boekhandel Beatrijs, 2018. 383 p.

Slive, S. Dutch Painting 1600–1800. 1995. The Yale University Press Pelican History of Art Series

Slive S. Frans Hals. London: Phaidon, 2014. 399 p.

Van Thiel-Stroman I. Painting in Haarlem 1500-1850. The collection of the Frans Hals Museum. Gent: Ludion, 2006. 771 p.

REFERENCES

Dutch Artists of the 17th Century in the Riga State Museum of Fine Arts. 1954. LRTPP, Riga. (In Russian).

Dmitrieva, A.A. "Corps de Gardes" and the Formation of the Concept of Interior Genre Painting in the Works of Pieter de Hooch in the First Half of the 1650s. 2010, Bulletin of St. Petersburg University, Ser. 2, Issue 1, UDC 7.034.7 (In Russian).

Koroleva, A. Yu. Great Artists of the Netherlands. 15th–17th Centuries. Moscow: Olma-Press Education, 2004. 144 p. (Masters of European Painting) ISBN 5-94849-687-2. (In Russian).

Kuznetsov, Yu. I. Adriaan van Ostade. 1610–1960: An Exhibition of the Artist's Works Dedicated to the 350th Anniversary of His Birth. L.: State Hermitage Museum Publishing House, 1960. 167 p. (In Russian).

Kuznetsov, Yu. Masterpieces of Flanders and Holland. Moscow: Fine Art. 1981. Album. IB No. 592. P. 103. (In Russian).

Senenko, M.S. Frans Hals. Moscow: Art, 1965. 244 p. (In Russian).

Tarasov, Yu.A. Dutch Still Life of the 17th Century. St. Petersburg: St. Petersburg University Press, 2004. 166 p. ISBN 5-288-02803-6 (In Russian).

Stukenbrock, K., Tepper, B. 1000 Masterpieces of European Painting. 2005. ISBN 3-8331-1617-X (In Russian).

Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, 2010. 352 səh. ISBN 978-9952-8024-5-0, səh.30-31. (In Azerbaijani).

German art. From the collection of the Azerbaijan National Museum of Art. Baku. 2019. Text by Chingiz Farzaliyev. Exhibition catalogue. (In English).

Holland's Golden Age in America: Collecting the Art of Rembrandt, Vermeer, and Hals (The Frick Collection Studies in the History of Art Collecting in America). 2014. (In English).

Meersschaert E. Adriaen Brouwer: zo zijn leven, zo zijn werk. Oudenaarde: Boekhandel Beatrijs, 2018. -383 p. (In English).

Slive, S. Dutch Painting 1600–1800. 1995. The Yale University Press Pelican History of Art Series (In English).

Slive S. Frans Hals. London: Phaidon, 2014. 399 p. (In English).

Van Thiel-Stroman I. Painting in Haarlem 1500-1850. The collection of the Frans Hals Museum. - Gent: Ludion, 2006. 771 p. (In English).

Автор туралы мәлімет: Аббасова Мехбара Тахировна – Өзбәйжан ұлттық өнер музейінің Инновациялар бөлімінің басшысы (1001, Баку, Ниязи, 9/11, Өзбәйжан). <https://orcid.org/0009-0008-5216-6332> . E-mail: mehbara.abbasova@gmail.com

Сведения об авторе: Аббасова Мехбара Тахировна – Глава отдела инноваций Азербайджанского национального музея искусств (1001, Баку, Ниязи, 9/11, Азербайджан). <https://orcid.org/0009-0008-5216-6332> . E-mail: mehbara.abbasova@gmail.com

Information about the author: Mahbara T. Abbasova – Head of Innovation Department at the Azerbaijan National Museum of Art (1001, Baku, Niyazi St., 9/11, Azerbaijan). <https://orcid.org/0009-0008-5216-6332> . E-mail: mehbara.abbasova@gmail.com

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 02.02.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 05.03.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 16.03.2026.

УДК 069:737:338.48

МУЗЕЙНЫЕ И ТУРИСТИЧЕСКИЕ ТОКЕНЫ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ КАЗАХСТАНА

А.А. Машеева

Satbayev University (Казахстан)

Аннотация. За годы независимости Республики Казахстан выпуск памятных монет Национальным Банком Казахстана стал важным инструментом сохранения исторической памяти, популяризации культуры страны и развития отечественной нумизматической школы. Коллекционные монеты Казахстана получили международное признание благодаря высокому художественному уровню, применению современных технологий чеканки и отражению историко-культурного наследия государства. Вместе с тем ограниченные тиражи и ориентированность преимущественно на нумизматическое сообщество ограничивают потенциал данной продукции в сфере массового культурно-туристического взаимодействия.

В статье рассматриваются музейные и туристические токены как инструмент популяризации культурного наследия Казахстана и элемент музейной практики. Анализируется международный опыт использования туристических токенов в музеях, исторических центрах и туристических маршрутах Европы. Особое внимание уделяется токенам как памятным металлическим изделиям, обладающим коллекционной ценностью и способствующим сохранению культурной памяти.

Рассматриваются особенности развития национальной нумизматической школы Казахстана, а также перспективы использования технологий монетного производства в музейной индустрии. Статья направлена на привлечение внимания музейного сообщества к возможностям использования сувенирной и коллекционной продукции для популяризации историко-культурного наследия и развития культуры коллекционирования.

Материалы и методы исследования. Материалом исследования послужили публикации по музееведению, культурному туризму, современной нумизматике и музейной деятельности, а также материалы международных музейных и туристических проектов, использующих металлические туристические токены в качестве элемента культурной инфраструктуры.

В работе использованы материалы официальных сайтов международных музейных и нумизматических организаций, включая Парижский монетный двор Monnaie de Paris и бельгийскую компанию National Tokens, а также публикации, посвященные культурному туризму, музейной коммуникации и современной нумизматике.

Исследование также основано на профессиональном опыте автора в сфере национальной нумизматики Казахстана, включая соавторство в исследовании «Казахстанское производство: монетная продукция», опубликованном в журнале «Экономическое обозрение Национального Банка Республики Казахстан» в 2018 году. В работе применялись методы структурно-логического, сравнительного, сравнительно-исторического и описательного анализа.

Ключевые слова: музейные туристические токены, музейная индустрия, культурная память, нумизматика, культурный туризм, музейная коммуникация, коллекционирование, культурное наследие, жетоны, алтын, Казахстан.

Для цитирования: Машеева А.А. Музейные и туристические токены как инструмент популяризации культурного наследия Казахстана // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 29-37. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.03

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ МҰРАСЫН ДӘРІПТЕУ ҚҰРАЛЫ РЕТİNДЕГІ МУЗЕЙЛІК ЖӘНЕ ТУРИСТІК ТОКЕНДЕР

А.А. Машеева

Satbayev University (Kazakhstan)

Аңдатпа. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған жылдардан бері Қазақстан Ұлттық Банкінің естелік монеталарды шығаруы тарихи жадты сақтаудың, ел мәдениетін дәріптеудің және отандық нумизматикалық мектепті дамытудың маңызды құралына айналды. Қазақстанның коллекциялық монеталары жоғары көркемдік деңгейі, заманауи соғу технологияларын қолдануы және мемлекеттің тарихи-мәдени мұрасын бейнелеуі арқылы халықаралық деңгейде танылды. Сонымен қатар шектеулі таралымы мен негізінен нумизматикалық қауымдастыққа бағытталуы бұл өнімнің бұқаралық мәдени-туристік өзара әрекеттесу саласындағы әлеуетін шектейді.

Мақалада музейлік және туристік токендер Қазақстанның мәдени мұрасын дәріптеу құралы және музей тәжірибесінің элементі ретінде қарастырылады. Еуропа музейлерінде, тарихи орталықтарында және туристік маршруттарында туристік токендерді қолданудың халықаралық тәжірибесі талданады. Коллекциялық құндылыққа ие әрі мәдени жадты сақтауға ықпал ететін естелік металл токендерге ерекше назар аударылады.

Қазақстанның ұлттық нумизматикалық мектебінің даму ерекшеліктері, сондай-ақ музей индустриясында монета соғу технологияларын пайдалану перспективалары қарастырылады. Мақала музей қауымдастығының назарын тарихи-мәдени мұраны дәріптеу және коллекциялау мәдениетін дамыту мақсатында сувенирлік және коллекциялық өнімдерді пайдалану мүмкіндіктеріне аударуға бағытталған.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу материалы ретінде музейтану, мәдени туризм, заманауи нумизматика және музей қызметіне арналған жарияланымдар, сондай-ақ металл туристік токендерді мәдени инфрақұрылым элементі ретінде пайдаланатын халықаралық музейлік және туристік жобалардың материалдары қолданылды.

Жұмыста халықаралық музейлік және нумизматикалық ұйымдардың ресми сайттарының материалдары, соның ішінде Monnaie de Paris Париж монета сарайы және бельгиялық National Tokens компаниясының материалдары, сондай-ақ мәдени туризмге, музейлік коммуникацияға және заманауи нумизматикаға арналған жарияланымдар пайдаланылды.

Зерттеу автордың Қазақстанның ұлттық нумизматикасы саласындағы кәсіби тәжірибесіне, соның ішінде 2018 жылы Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің «Экономикалық шолу» журналында жарияланған «Қазақстандық өндіріс: монеталық өнім» атты зерттеуге тең автор ретінде қатысу тәжірибесіне негізделген. Жұмыста құрылымдық-логикалық, салыстырмалы, салыстырмалы-тарихи және сипаттамалық талдау әдістері қолданылды.

Тірек сөздер: музейлік туристік токендер, музей индустриясы, мәдени жады, нумизматика, мәдени туризм, музейлік коммуникация, коллекциялау, мәдени мұра, жетондар, алтын, Қазақстан.

Сілтеме жасау үшін: Машеева А.А. Қазақстанның мәдени мұрасын дәріптеу құралы ретіндегі музейлік және туристік токендер // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 29-37 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.03

MUSEUM AND TOURISM TOKENS AS AN INSTRUMENT FOR POPULARIZING THE CULTURAL HERITAGE OF KAZAKHSTAN

A.A. Masheyeva

Satbayev University (Kazakhstan)

Abstract. Since the independence of the Republic of Kazakhstan, the issuance of commemorative coins by the National Bank of Kazakhstan has become an important instrument for preserving historical memory, promoting national culture, and developing the country's domestic numismatic school. Kazakhstan's collectible coins have gained international recognition due to their high artistic quality, the use of modern minting technologies, and the representation of the state's historical and cultural heritage. At the same time, limited mintages and their primary orientation toward the numismatic community restrict the potential of such products within the sphere of mass cultural and tourism interaction.

The article examines museum and tourism tokens as an instrument for promoting the cultural heritage of Kazakhstan and as an element of museum practice. It analyzes international experience in the use of tourist tokens in museums, historical centers, and tourist routes across Europe. Particular attention is paid to tokens as commemorative metal objects possessing collectible value and contributing to the preservation of cultural memory. The article considers the development of Kazakhstan's national numismatic school, as well as the prospects for applying minting technologies within the museum industry. The publication aims to draw the attention of the museum community to the possibilities of using souvenir and collectible products for promoting historical and cultural heritage and developing collecting culture.

Materials and Research Methods. The research materials included publications on museology, cultural tourism, contemporary numismatics, and museum activities, as well as materials from international museum and tourism projects using metal tourist tokens as elements of cultural infrastructure. The study uses materials from the official websites of international museum and numismatic organizations, including Monnaie de Paris and the Belgian company National Tokens, as well as publications devoted to cultural tourism, museum communication, and contemporary numismatics.

The research is also based on the author's professional experience in the field of Kazakhstan's national numismatics, including co-authorship of the study "Kazakhstan Production: Coin Products," published in the journal *Economic Review of the National Bank of the Republic of Kazakhstan* in 2018. Structural-logical, comparative, comparative-historical, and descriptive analysis methods were applied in the study.

Keywords: museum tourism tokens, museum industry, cultural memory, numismatics, cultural tourism, museum communication, collecting culture, cultural heritage, tokens, altyn, Kazakhstan.

For citation: Masheyeva A.A. Museum and tourism tokens as an instrument for popularizing the cultural heritage of Kazakhstan // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 29-37. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.03

Введение. В условиях развития культурного туризма и трансформации музейного пространства возрастает значение новых форм музейной коммуникации, направленных на вовлечение посетителей в культурно-исторический контекст. Современный музей постепенно выходит за рамки исключительно выставочной функции и становится пространством культурного взаимодействия, формирования исторической памяти и сохранения национальной идентичности [Pine, Gilmore, 1999: 12].

Одной из таких форм становятся музейные токены — сувенирные монетовидные изделия, сочетающие функции памятного объекта, элемента коллекционирования и носителя культурной памяти. В отличие от традиционной сувенирной продукции музейные токены обладают долговечностью хранения, компактным металлическим форматом и возможностью формирования тематических коллекций, что позволяет рассматривать их как

самостоятельный элемент музейной и туристической инфраструктуры [Collins-Kreiner, 2010: 442].

Практика выпуска памятных монет Национального Банка Республики Казахстан сформировала высокий уровень национальной нумизматической культуры и художественного языка современной казахстанской монеты. Коллекционные монеты Республики Казахстан получили международное признание благодаря высокому художественному уровню, применению современных технологий чеканки и отражению историко-культурного наследия государства. Национальный Банк Республики Казахстан и Казахстанский монетный двор неоднократно становились лауреатами международных профессиональных премий в сфере дизайна и технологий монетного производства [Национальный Банк Республики Казахстан, <https://nationalbank.kz/ru/news/awards>].

Вместе с тем ограниченные тиражи, высокая стоимость изготовления и ориентированность преимущественно на коллекционеров ограничивают возможности коллекционных монет в сфере массового культурно-туристического взаимодействия. В результате возникает потребность в более доступных формах популяризации истории и культуры, способных соединить музейный опыт, сувенирную культуру и интерес к коллекционированию.

При этом потенциал технологий монетного производства до настоящего времени практически не рассматривался в Казахстане как самостоятельный инструмент музейной коммуникации и популяризации культурного наследия.

Целью настоящей статьи является рассмотрение музейных токенов как возможного инструмента популяризации культурного наследия Казахстана и развития музейной коммуникации.

На рисунке 1-4 представлены примеры памятных и инвестиционных (Рис.5-6) монет Национального Банка Республики Казахстан, отражающих развитие отечественной нумизматической школы.

Рис.1. Монета из серебра
JOSHY ULYSY. 800 JYL

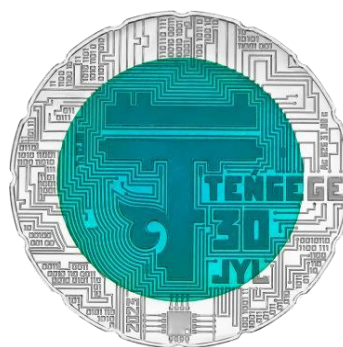

Рис.2. Монета из серебра с танталовой
вставкой TENGE 30 JYL

Рис.3. Монета из серебра с золочением
OMIR SHEJIRESI

Рис.4. Монета из серебра с танталом
QANYSH SÁTBAEV. 125 JYL

Рис. 5. Инвестиционные монеты

Музейный токен как форма культурной и музейной коммуникации. Музейный токен представляет собой сувенирное металлическое монетовидное изделие или жетон, изготовленный с применением технологий монетного производства и не являющийся средством денежного обращения. В современной музейной практике токены используются как памятные, коллекционные и культурно-информационные объекты, посвященные музеям, историческим событиям, архитектурным памятникам и национальному наследию.

Циркуляционные, инвестиционные и коллекционные монеты Республики Казахстан являются частью национальной денежной системы и выпускаются Национальным Банком Республики Казахстан. Основное назначение коллекционных монет связано с культурно-просветительской функцией, популяризацией истории, культуры и достижений государства [Машеева, Басенов, 2018: 61].

Музейные токены продолжают культурно-просветительскую функцию современной нумизматики, однако ориентированы не на денежное обращение, а на развитие музейной коммуникации, туристической инфраструктуры и культуры коллекционирования. В отличие от ограниченных тиражей коллекционных монет музейные токены обладают более доступным и массовым форматом, ориентированным на широкую аудиторию посетителей музеев и туристических объектов.

Несмотря на внешнее сходство, коллекционная монета и музейный токен имеют различную правовую, функциональную и культурную природу. Коллекционная монета является частью официальной денежной системы государства и выпускается ограниченными тиражами, тогда как музейный токен представляет собой сувенирное изделие, предназначенное для сохранения впечатлений от посещения музея или исторического объекта.

Таблица 1. Сравнительная характеристика коллекционной монеты и музейного токена

Критерий	Памятная монета	Музейный токен
Статус	Государственный выпуск	Сувенирный или музейный выпуск
Назначение	Нумизматическое	Музейно-туристическое и коммуникационное
Денежное обращение	Является законным платежным средством	Не является средством платежа
Тираж	Ограниченный	Гибкий
Основная аудитория	Коллекционеры и нумизматы	Широкая аудитория посетителей музеев и туристов
Основная функция	Культурно-просветительская	Памятная, культурно-просветительская и коммуникационная

В международной практике музейные токены нередко содержат условные или исторические номиналы, не связанные с действующей денежной системой. Использование подобных обозначений способствует дополнительному интересу к истории денежного обращения и культурной памяти [Throsby, 2001: 87].

В казахстанском контексте особый интерес представляет использование понятия «алтын», имеющего исторические корни в тюркских и средневековых денежных системах. Использование символического номинала «алтын» в музейных токенах не связано с денежным обращением и выполняет культурно-символическую функцию, формируя связь между историческим наследием и современными формами музейной коммуникации.

В странах Европы музейные токены являются частью культурной и туристической инфраструктуры и распространяются через музейные магазины, туристические центры и специальные автоматы, размещенные в культурных пространствах.

Технологии монетного производства и международный опыт использования музейных токенов. Развитие национального монетного производства Казахстана позволило внедрить современные технологии чеканки и сформировать высокий уровень художественной нумизматики. Международное признание казахстанских коллекционных монет свидетельствует о высоком уровне развития отечественной нумизматической школы и создает основу для появления новых форм музейной продукции [Машеева и др., 2018: 61–63].

Использование технологий монетного производства позволяет создавать музейные токены высокого художественного уровня, сочетающие функции памятного объекта, сувенира и элемента культурной коммуникации. Компактный металлический формат обеспечивает долговечность хранения, возможность формирования тематических коллекций и устойчивую эмоциональную связь посетителя с музеем или историческим объектом.

Особый интерес представляет возможность репрезентации музейных экспонатов и объектов культурного наследия в формате металлического токена. Изображения археологических находок, памятников архитектуры, музейных коллекций, национальных символов и произведений искусства способны способствовать популяризации музеев и формированию интереса к истории и культуре.

В международной практике музейные токены давно стали частью культурной и туристической инфраструктуры. Наибольшее распространение подобные изделия получили в странах Европы, где токены используются в музеях, исторических центрах, замках, художественных галереях и туристических маршрутах [Pike, 2016: 124].

Одним из наиболее известных примеров является деятельность Парижского монетного двора Monnaie de Paris, выпускающего памятные музейные медальоны, посвященные культурным объектам, архитектурным памятникам и историческим событиям Франции [Monnaie de Paris, <https://www.monnaieparis.fr/en>]. Подобные изделия распространяются через музейные магазины и рассматриваются как часть музейного и туристического опыта.

Значительную роль в развитии данного направления играет бельгийская компания National Tokens, специализирующаяся на выпуске музейных и туристических токенов [National Tokens, <https://nationaltokens.com>].

Компания сотрудничает с музеями, историческими центрами и туристическими объектами различных стран Европы, создавая тематические токены, посвященные культурному наследию и региональной идентичности. С 2019 года National Tokens сотрудничает с UNESCO World Heritage Centre в рамках проекта, направленного на популяризацию объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО [UNESCO World Heritage Centre, <https://whc.unesco.org/en/partners/501>].

Международный опыт показывает, что музейные токены способны выполнять не только сувенирную, но и культурно-просветительскую функцию, способствуя популяризации истории, музейного наследия и культуры коллекционирования среди широкой аудитории посетителей.

На рисунке 6-7 представлены примеры современных музейных и туристических токенов Европы.

Рис. 6. Токен замка-музея Сомюр (Франция)

Рис. 7. Токен дома-музея Жюль Верна (Франция)

Потенциал развития музейных токенов в Казахстане. В настоящее время Казахстан обладает значительным потенциалом для развития музейных токенов как элемента культурной индустрии и музейной коммуникации. Развитие внутреннего туризма, рост интереса к национальной истории и культуре, а также наличие современной производственной базы создают благоприятные условия для формирования нового направления сувенирной и коллекционной продукции.

Важным фактором является наличие в Казахстане собственной нумизматической школы, сформированной при участии Национального Банка Республики Казахстан и Казахстанского монетного двора. За годы независимости отечественная школа художественной нумизматики сформировала узнаваемый визуальный язык, основанный на образах Великой степи, тюркской мифологии, национальном орнаменте и символике кочевой культуры.

Использование технологий монетного производства в музейной сфере позволяет создавать качественную сувенирную и коллекционную продукцию, посвященную музеям, историческим объектам, памятникам архитектуры и культурному наследию Казахстана. Подобные изделия способны не только сохранять впечатления от посещения музея, но и формировать устойчивый интерес к истории, культуре и коллекционированию.

Особую роль музейные токены могут играть в популяризации регионального культурного наследия Казахстана. Тематические серии могут быть посвящены музеям, историческим городам, археологическим памятникам, объектам сакральной географии, национальным паркам и объектам Всемирного наследия ЮНЕСКО.

В отличие от коллекционных монет, ориентированных преимущественно на ограниченный круг нумизматов, музейные токены обладают более доступным и массовым форматом. Это позволяет вовлекать в культурное потребление более широкую аудиторию, включая молодежь, внутренних и иностранных туристов.

При этом потенциал технологий монетного производства до настоящего времени практически не использовался в Казахстане как самостоятельный инструмент музейной коммуникации и популяризации культурного наследия. Международный опыт показывает, что интеграция музейных токенов в культурную и туристическую инфраструктуру способна стать дополнительным инструментом продвижения музеев и формирования интереса к национальной истории и культуре.

Заключение. Музейные и туристические токены представляют собой перспективный инструмент музейной коммуникации и популяризации культурного наследия Казахстана. Проведенное исследование показало, что подобные изделия способны выполнять не только сувенирную, но и культурно-просветительскую функцию, формируя устойчивый интерес к музеям, историческим объектам и культуре коллекционирования.

Международный опыт подтверждает востребованность данного направления. Парижский монетный двор Monnaie de Paris на протяжении десятилетий выпускает туристические медальоны наряду с коллекционными монетами, способствуя популяризации культурного наследия Франции. Международная практика компании National Tokens также демонстрирует успешное использование туристических токенов более чем в 40 странах мира как элемента музейной и туристической инфраструктуры.

Практика выпуска коллекционных монет Национального Банка Республики Казахстан сформировала высокий уровень национальной нумизматической культуры и художественного языка современной казахстанской монеты. Вместе с тем потенциал технологий монетного производства до настоящего времени практически не использовался в музейной и туристической коммуникации Казахстана.

В этих условиях музейные и туристические токены могут рассматриваться как доступный и современный формат популяризации истории, культуры и музейного наследия, способный объединить культурную память, туристический опыт и современные формы взаимодействия музеев с посетителями.

ЛИТЕРАТУРА

Абылхожин Ж.Б. История денежного обращения Казахстана. Алматы: Экономика, 2020. 312 с.

Машеева А.А., Басенов А.Г. Казахстанское производство: монетная продукция // Экономическое обозрение Национального Банка Республики Казахстан. 2018. №4. С. 61–67.

Козыбаев М.К. История и культура Казахстана. Алматы: Гылым, 1992. 420 с.

Национальный Банк Республики Казахстан. Международные награды [Электронный ресурс. Дата обращения: 27.05.2026]. URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/awards>.

Национальный Банк Республики Казахстан. Коллекционные монеты Казахстана [Электронный ресурс. Дата обращения: 27.05.2026]. URL: <https://nationalbank.kz>.

Казахстанский монетный двор [Электронный ресурс. Дата обращения: 27.05.2026]. URL: <https://kazmint.kz/ru>.

UNESCO World Heritage Centre. National Tokens [Электронный ресурс. Дата обращения: 27.05.2026]. URL: <https://whc.unesco.org/en/partners/501>.

Monnaie de Paris. Mini-medals for places of interest [Электронный ресурс. Дата обращения: 27.05.2026]. URL: <https://www.monnaieparis.fr/en/mini-medals-for-places-of-interest>.

National Tokens [Электронный ресурс. Дата обращения: 27.05.2026]. URL: <https://nationaltokens.com/>

Collins-Kreiner N. Tourism and Souvenirs // Annals of Tourism Research. 2010. Vol. 37, pp. 440–445.

Pine B., Gilmore J. The Experience Economy. Boston: Harvard Business School Press, 1999. 254 p.

Pike S. Destination Marketing. London: Routledge, 2016. 406 p.

Swanson K., Timothy D. Souvenirs and Tourism Meanings // Tourism Management. 2012. Vol. 33. P. 489–499.

Throsby D. Economics and Culture. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 208 p.

REFERENCES

- Abylkhozhin Zh.B.* Istoriya denezhnogo obrashcheniya Kazakhstana. Almaty: Ekonomika, 2020. 312 p. (In Russian)
- Masheyeva A.A., Bassenov A.G.* Kazakhstanskoye proizvodstvo: monetnaya produktsiya // Ekonomicheskoye obozreniye Natsionalnogo Banka Respubliki Kazakhstan. 2018. No. 4, pp. 61–67. (In Russian)
- Kozybayev M.K.* Istoriya i kultura Kazakhstana. Almaty: Gylym, 1992. 420 p. (In Russian)
- National Bank of the Republic of Kazakhstan. International Awards [Electronic resource. Accessed: 27.05.2026]. URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/awards>. (In Russian)
- National Bank of the Republic of Kazakhstan. Collectible Coins of Kazakhstan [Electronic Resource. Accessed: 27.05.2026]. URL: <https://Nationalbank.Kz>. (In Russian)
- Kazakhstan Mint [Electronic resource. Accessed: 27.05.2026]. URL: <https://kazmint.kz/ru>. (In Russian)
- UNESCO World Heritage Centre. National Tokens [Electronic resource. Accessed: 27.05.2026]. URL: <https://whc.unesco.org/en/partners/501> (). (In English)
- Monnaie de Paris. Mini-medals for places of interest [Electronic resource. Accessed: 27.05.2026]. URL: <https://www.monnaieparis.fr/en/mini-medals-for-places-of-interest>. (In English)
- National Tokens [Electronic resource. Accessed: 27.05.2026]. URL: <https://nationaltokens.com/>. (In English)
- Collins-Kreiner N.* Tourism and Souvenirs // Annals of Tourism Research. 2010. Vol. 37, pp. 440–445. (In English)
- Pine B., Gilmore J.* The Experience Economy. Boston: Harvard Business School Press, 1999. 254 p. (In English)
- Pike S.* Destination Marketing. London: Routledge, 2016. 406 p. (In English)
- Swanson K., Timothy D.* Souvenirs and Tourism Meanings // Tourism Management. 2012. Vol. 33. P. 489–499. (In English)
- Throsby D.* Economics and Culture. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 208 p. (In English)

Автор туралы мәлімет: Машеева Айжан Аманбекқызы – Satbayev University EMBA бағдарламасының магистранты, Totemica Group компаниясының коммерциялық директоры (050000, Алматы қ., Төле би көшесі, 73А, 319-кеңсе, «Нур» бизнес орталығы, Қазақстан), нумизматика саласының сарапшысы, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіндегі коллекциялық және инвестициялық монеталар нарығын дамыту бағыты бойынша жұмыс тәжірибесі бар. E-mail: aizhana.mpa@gmail.com

Сведения об авторе: Машеева Айжан Аманбековна – магистрант программы EMBA Satbayev University, коммерческий директор компании Totemica Group (050000, г. Алматы, ул. Толе би, 73А, офис 319, БЦ «Нур», Казахстан), эксперт в области нумизматики, имеет опыт работы в Национальном Банке Республики Казахстан по развитию рынка коллекционных и инвестиционных монет. E-mail: aizhana.mpa@gmail.com

Information about the author: Aizhan A. Masheyeva – EMBA Master’s student at Satbayev University, Commercial Director of Totemica Group (050000, office 319, Nur Business Center, 73A Tole Bi Street, Almaty, Kazakhstan), expert in numismatics, with professional experience at the National Bank of the Republic of Kazakhstan in the development of collectible and investment coin markets. E-mail: aizhana.mpa@gmail.com

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 05.05.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 19.05.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 27.05.2026.

ӘОЖ 069.5

ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ ЕР-ТОҚЫМДАРЫНЫҢ ТИПОЛОГИЯСЫ, КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ ЖӘНЕ СЕМАНТИКАСЫ

(Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі экспонаттары негізінде)

Қ.А. Талжанов

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі, Ақтөбе қаласы (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі (АОТӨМ) қорында сақталған қазақтың дәстүрлі ер-тоқымдары мен ат әбзелдерінің типологиялық, көркемдік және семантикалық ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеу барысында музей коллекциясындағы үйрек бас ер, қозықұйрық ер, шошақ бас ер, сүйектелген бала ері және тоқым үлгілері ғылыми тұрғыдан талданып, олардың құрылымдық ерекшеліктері, жасалу технологиясы мен көркемдік безендірілуі сараланды. Ер-тоқымдардың ою-өрнектері мен символдық элементтерінің мән-мағынасы анықталып, олардың қазақ халқының дүниетанымымен, әлеуметтік қатынастарымен және рухани құндылықтарымен байланысы көрсетілді. Зерттеу нәтижелері ер-тоқымдардағы көркемдік дәстүрлердің сақ-скиф, түркі және ерте көшпелі мәдениеттерден бастау алатын тарихи сабақтастығын айқындайды. Музей қорындағы ат әбзелдері қазақ халқының ат мәдениеті мен дәстүрлі қолөнерінің маңызды тарихи-этнографиялық дереккөзі ретінде бағаланады.

Мақаланың мақсаты – аталған музей қорындағы ер-тоқым үлгілерінің типологиясын жүйелеу. Олардың құрылымдық ерекшеліктерін, жасалу технологиясы мен көркемдік безендірілуі негізінде жіктеу. Сонымен бірге, әрбір үлгінің семантикалық мәні, яғни ондағы ою-өрнек, пішін және материалы арқылы берілетін символдық мағыналарын талдап, қазақ халқының рухани-мәдени кеңістігіндегі орнын айқындау.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеудің негізгі материалдарын Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі қорында сақталған қазақтың дәстүрлі ер-тоқымдары мен ат әбзелдері құрады. Зерттеу нысаны ретінде үйрек бас ер, қозықұйрық ер, шошақ бас ер, сүйектелген бала ері және тоқым үлгілері алынды. Сонымен қатар музейдің қор құжаттары мен этнографиялық әдебиеттер пайдаланылды. Зерттеуде тарихи-этнографиялық, типологиялық, салыстырмалы және семантикалық талдау әдістері қолданылды. Типологиялық әдіс бұйымдардың құрылымы мен безендірілу ерекшеліктерін жіктеуге мүмкіндік берсе, салыстырмалы талдау олардың тарихи сабақтастығын анықтауға негіз болды. Семантикалық талдау арқылы ою-өрнектердің мағыналық мазмұны ашылды. Бұйымдардың материалы, өлшемі, сәндік және техникалық ерекшеліктері кешенді қарастырылып, олар қазақ халқының ат мәдениеті мен дәстүрлі қолөнерінің тарихи-этнографиялық дереккөзі ретінде бағаланды.

Тірек сөздер: ер-тоқым, ат әбзелдері, типология, семантика, ою-өрнек, ат мәдениеті, дәстүрлі қолөнер, музей коллекциясы, көшпелі мәдениет, мәдени мұра.

Сілтеме жасау үшін: Талжанов Қ.А. Қазақтың дәстүрлі ер-тоқымдарының типологиясы, көркемдік ерекшелігі және семантикасы (Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі экспонаттары негізінде) // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 38-50 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.04

ТИПОЛОГИЯ, ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ И СЕМАНТИКА ТРАДИЦИОННЫХ КАЗАХСКИХ СЕДЕЛ

(на основе экспонатов Актюбинского областного историко-краеведческого музея)

К.А. Талжанов

Актюбинский областной историко-краеведческий музей (Казахстан)

Аннотация. В статье рассматриваются типологические, художественные и семантические особенности казахских традиционных седел и конского снаряжения, хранящихся в фондах Актюбинского областного историко-краеведческого музея (АОИКМ). В ходе исследования были научно проанализированы образцы седел «үйрек бас ер», «қозықұйрық ер», «шошак бас ер», детское седло, инкрустированное костью и потники, представленные в музейной коллекции. Рассмотрены их конструктивные особенности, технология изготовления и художественное оформление. Определены значение и символика орнаментальных мотивов и декоративных элементов седел, показана их связь с мировоззрением казахского народа, социальными отношениями и духовными ценностями. Результаты исследования свидетельствуют о сохранении в художественных традициях изготовления седел исторической преемственности, восходящей к сако-скифской, тюркской и раннекочевой культурам. Конское снаряжение, представленное в музейном фонде, рассматривается как важный историко-этнографический источник по изучению конной культуры и традиционного ремесленного искусства казахского народа.

Цель статьи – систематизировать типологию моделей седел из музейной коллекции, классифицировать их на основе конструктивных особенностей, технологии изготовления и художественного оформления. Одновременно проанализировать смысловое значение каждой модели, то есть символические смыслы, передаваемые её орнаментом, формой и материалом, и определить её место в духовно-культурном пространстве казахского народа.

Материалы и методы исследования. Основу исследования составили казахские традиционные седла и предметы конского снаряжения, хранящиеся в фондах Актюбинского областного историко-краеведческого музея. В качестве объектов исследования были выбраны седла типов «үйрек бас ер», «қозықұйрық ер», «шошак бас ер», инкрустированное костью детское седло, а также образцы потников. Кроме того, использовались фондовая документация музея и этнографическая литература. В исследовании применялись историко-этнографический, типологический, сравнительный и семантический методы анализа. Типологический метод позволил классифицировать предметы по особенностям конструкции и декоративного оформления, а сравнительный анализ способствовал выявлению их исторической преемственности. С помощью семантического анализа было раскрыто смысловое содержание орнаментальных мотивов. Материалы, размеры, декоративные и технические особенности изделий рассматривались комплексно, что позволило оценить их как историко-этнографический источник по изучению конной культуры и традиционного ремесленного искусства казахского народа.

Ключевые слова: седло, конское снаряжение, типология, семантика, орнамент, конная культура, традиционные ремесла, музейная коллекция, кочевая культура, культурное наследие.

Для цитирования: Талжанов К.А. Типология, художественные особенности и семантика традиционных казахских седел (на основе экспонатов Актюбинского областного историко-краеведческого музея) // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 38-50. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.04

TYOLOGY, ARTISTIC FEATURES, AND SEMANTICS OF TRADITIONAL KAZAKH SADDLES

(Based on the Exhibits of the Aktobe Regional History and Local Lore Museum)

K.A. Talzhanov

Aktobe Regional History and Local Lore Museum (Kazakhstan)

Abstract. This article examines the typological, artistic, and semantic characteristics of traditional Kazakh saddles and horse equipment preserved in the collections of the Aktobe Regional Museum of History and Local Lore (ARMHL). The study provides a scholarly analysis of several saddle types represented in the museum collection, including the *üyrek bas er* (duck-head saddle), *qozyquiyryq er* (lamb-tail saddle), *shoshaq bas er* (pointed-head saddle), a bone-decorated children's saddle, and saddlecloths. Their structural features, manufacturing techniques, and artistic decoration are analyzed. The meanings and symbolism of ornamental motifs and decorative elements are identified, demonstrating their connection with the worldview, social relations, and spiritual values of the Kazakh people. The results reveal the continuity of artistic traditions in saddle-making that trace their origins to the Scythian-Saka, Turkic, and early nomadic cultures. The horse equipment preserved in the museum collection is evaluated as an important historical and ethnographic source for studying Kazakh equestrian culture and traditional craftsmanship.

The purpose of the article is to systematize the typology of saddle models from the museum collection, classifying them based on their design features, manufacturing technology, and artistic decoration, while simultaneously analyzing the semantic meaning of each model-specifically, the symbolic meanings conveyed through its ornamentation, shape, and material – to determine its place within the spiritual and cultural landscape of the Kazakh people.

Research materials and methods. The primary research materials consisted of traditional Kazakh saddles and horse equipment preserved in the collections of the Aktobe Regional Museum of History and Local Lore. The objects of study included the *üyrek bas er*, *qozyquiyryq er*, *shoshaq bas er*, a bone-decorated children's saddle, and examples of saddlecloths. Museum archival records and ethnographic literature were also utilized. The research employed historical-ethnographic, typological, comparative, and semantic methods of analysis. The typological approach enabled the classification of objects according to their structural and decorative characteristics, while comparative analysis helped identify their historical continuity. Semantic analysis was used to reveal the symbolic meanings embedded in ornamental motifs. The materials, dimensions, decorative features, and technical characteristics of the objects were examined comprehensively, allowing them to be evaluated as valuable historical and ethnographic sources for the study of Kazakh equestrian culture and traditional handicrafts.

Keywords: saddle, horse equipment, typology, semantics, ornamentation, equestrian culture, traditional craftsmanship, museum collection, nomadic culture, cultural heritage.

For citation: Talzhanov K.A. Typology, artistic features, and semantics of traditional Kazakh saddles (Based on the Exhibits of the Aktobe Regional History and Local Lore Museum) // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 38-50. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.04

Кіріспе. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі қорында сақталған ер-тоқымдар қазақ халқының материалдық мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде ерекше ғылыми назар аударуды талап етеді. Бұл бұйымдар тек қана көлік құралының бір элементі емес, сонымен қатар сол заманғы тарихты, әлеуметтік мәртебені, эстетикалық талғамды және дәстүрлі дүниетанымды бейнелейтін күрделі мәдени феномен болып табылады. Музейдің ғылыми қызметі мен экспозициялық кеңістігі бұдан бұрынғы зерттеулерде қарастырылғанымен, нақты осы ат әбзелдері коллекциясының семантикалық және типологиялық қырлары кешенді талдауды қажет етеді.

Нәтижелерді талқылау. Бүгінгі музейде сақталған ер-тоқым коллекциялары тек көне бұйымдардың жиынтығы емес, олар уақыттың үнсіз шежіресі. Әрбір ер-тоқымның бедеріндегі белгілері, әрбір өрнегінде алыстаған ғасырлардың ізі, көшпелі тіршіліктің

тынысы, шебердің қолтаңбасы сақталған. Бұл бұйымдар кеше мен бүгіннің арасын жалғап тұрған көпір іспетті.

Ер-тоқым тек ат әбзелі ғана емес, ол иесінің әлеуметтік орнын, талғамын білдіретін маңызды мәдени нышан болған. Ауқатты адамдардың ерлері асыл тастармен көмкеріліп, күміспен күптелсе, батырлардың ер-тоқымдары берік, ыңғайлы әрі жорыққа лайықталып жасалған. Осы арқылы біз тек затты ғана емес, сол дәуірдің рухын, адамның өмір салтын, мәдениетін танимыз.

Музей сәресінде тұрған әр ер-тоқым – бір әулеттің немесе бүткіл елдің тарихы. Ол ұрпақтан ұрпаққа мұра болып, талай жолды, талай тағдырды бірге өткерген. Бір қарағанда үнсіз тұрғандай көрінгенімен, оның әрбір бөлшегі иесінің өмірінен сыр шертеді: қуанышы мен қайғысын, жеңісі мен жеңілісін.

Сонымен қатар, бұл коллекциялар – халықтың ортақ тарихының ажырамас бөлігі. Олар арқылы біз тұтас бір елдің мәдениетін, дәстүрін, дүниетанымын көреміз. Шеберлердің қолынан шыққан әрбір ер-тоқым – ұлттық өнердің озық үлгісі, ата-бабадан жеткен асыл мұра.

Сондықтан музейдегі ер-тоқымдар коллекциясы – тек өткеннің құндылығы емес, бүгінгі күнмен үндескен тірі тарих. Олар бізге қайдан шыққанымызды еске салып, болашаққа бағыт беретін рухани қазына болып қала береді.

Соның бірі 1-ші суретте көрсетілген ер-тоқым. Ол музей қорына тіркеліп, этнография залына экспозицияланған типологиялық жағынан үйрек бас деп аталатын ер-тоқым өзінің ерекше көркемдік шешімімен және шебердің шеберлік деңгейі арқылы келушілердің назарын аударып келеді [НҚТ 1-1295. 83].

Сурет 1. НҚТ-412. Үйрек бас ер-тоқым (АОТӨМ қорынан).

Фото Қ.А. Талжановтікі

Аталған ердің алдыңғы қасы биік үйректің бас пішінінде алға қарай иілген, артқы қасы кен әрі сәл шалқайған. Жалпы ер алдыңғы, артқы қастардан және отырғыш бөлігі белағаш пен екі қапталдардан тұрады. Сыртқы бөлігі қоңыр қара түсті былғарымен қапталған. Былғары үстіндегі тозу іздері оның ұзақ уақыт қолданысты болғанының дәлелі. Ал қапталған былғарының ерді тұтастай қамтып үзеңгі бауға дейін жауып тұру тәсілі-ер-тоқымның әрі практикалық, әрі сәндік сапаларын арттыру үшін қолданылған. Ердің басты

қызметі салт аттының тұрақтылығын қамтамасыз ету. Биік қастар атқа мінушінің құлап кетуден сақтап, ұзақ сапар жағдайында қауіпсіздік береді.

Ердің алдыңғы қасының биіктігі 38 см, артқы қасы 25 см, қапталының ұзындығы 38 см, ені 10 см. Ердің алдыңғы қасынан керсеннің артына дейінгі ұзындығы 40 см, ені 29 см.

Ер-тоқымдағы үйректің басы бейнеленуі дәстүрлі символикада қорғаныш пен абыройдың көрінісі ретінде қарастырылады. Қазақ мифологиялық танымында үйрек образы сақтау, жол көрсету сияқты мағыналық жүктемеге ие. Ал ердің алдыңғы қасына оны орналастыру, иесінің батырлық қасиеттерін және рухани қорғанысын айшықтайтын семиотикалық белгі ретінде түсіндіріледі.

Ердің алдыңғы қасының үйрек басы пішінінен артқы қасына дейінгі бөлігі композициялық тұтастық пен симметрия заңдылықтарын сақтай отырып безендірілген. Декоративтік әрлеуде басы дөңгелек мыс шегелер қолданылып, олар жапырақ тәрізді өрнек құрайтындай етіп сіркелеу әдісімен қағылған. Бұл тәсіл бұйымның эстетикалық тартымдылығын арттырып қана қоймай, оның құрылымдық беріктігін де қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, қолданылған өрнек формалары дәстүрлі көркемдік талғам мен шеберлік ерекшеліктерін айқындайды, нәтижесінде ердің жалпы келбеті үйлесімді әрі көркем сипатқа ие болады.

Ерді қаптаған былғарының алдыңғы қасының үйрек басы бейнесі жасалып, оған жасыл түсті бояумен сәндік элементтер түсірілген. Нәтижесінде нақты үйректің образы берілгені байқалады.

Ал қаптал бөліктерінде қанат бейнесі басы дөңгелек мыс тәрізді шегелерін сіркелеу элементтерін қолдану арқылы орындалған. Осымен бірге басы дөңгелек ақ түсті металл шегелерді бойлай жасыл және ақ түстер үйлестіріліп, үйрек қанатының көркем образы жасалған.

Ер-тоқымның сыртқы көрінісіне назар аударғанда, шебер оның жалпы пішіні мен композициялық құрылымы арқылы суда барлық қанатын жайып тұрған үйректің бейнесін шеберлікпен жеткізгені байқалады. Мұндай бейнелеу тәсілі бұйымның тек тұрмыстық қызметін ғана емес, сонымен қатар көркемдік-символдық мәнін де айқындай түседі.

Сонымен қатар, ерді тұтастай қамтып, үзеңгі бауға дейін жауып тұрған былғарының бұрыштарына «қошқар мүйіз» ою-өрнегі салынған. Ою-өрнек аралықтарына да жасыл түсті бояу қолданылған. Ер-тоқымдағы қошқар «мүйіз оюы» байлықтың, молшылықтың, күш-қуаттың және өркендеудің символдық белгісі ретінде қарастырылады. Сондықтан бұл ою иесіне күш, төзімділік және табыс әкеледі деген наным болғанының айқын көрінісі. Ал безендірілген жасыл түс табиғатпен, өмірмен және жанарумен байланысты. Жасыл түс – көктемнің, өсіп-өнудің, жастықтың белгісі. Сонымен қатар, ол тыныштық пен үйлесімділікті білдіреді. Қазақ дүниетанымында жасыл түс көбіне үміт пен болашаққа деген сенімді сипаттайды.

Осылайша ер-тоқымның үйрек басты болуы, ондағы шегелеудің сәндік элементтері, жасыл түс пен «қошқар мүйіз» оюының үйлесуі иесіне батырлық қасиет және рухани қорғаныс, молшылық, күш-қуат және өміршеңдік тілеу идеясын білдіретін көркемдік-символдық жүйе болып табылады (Сурет 2).

Сурет 2. ГКП-11839. Қозықұйрық ер-тоқым (АОТӨМ қорынан).
Фото Қ.А. Талжановтікі.

Музей қоры 1990 жылы Ақтөбе қаласының тұрғыны Жанпейісова тапсырған қозықұйрық ерімен де толықтырылып, негізгі қор тізімдерінің қатарына енгізілген болатын [НҚТ 9621-12131. 319].

Қозықұйрық ер-тоқымының жасалу дәстүрі Батыс Қазақстан өңіріне тән қолөнер бұйымдарының бірі ретінде ғылыми тұрғыда бағаланады.

Ер дәстүрлі көшпелі мәдениетке тән салт ат әбзелдерінің бірі болып табылатын ағаш қаңқалы, былғарымен қапталған. Ер конструкциясы алдыңғы және артқы қастан, екі қапталдан және отырғыш бөліктен тұрады. Ердің ерекшелігі белағаш орны көнмен тартылған. Қастары айқын көтеріңкі пішінде жасалып, салт мінуге және ат үстінде тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған.

Ердің алдыңғы қасының биіктігі 38 см, артқы қасы 20 см, қапталының ұзындығы 33 см, ені 9,5 см. Ердің алдыңғы қасынан керсеннің артына дейінгі ұзындығы 48 см, ені 30 см.

Ал үзеңгісі темірден соғу әдісімен жасалынған, ұзындығы 13,5 см, ені 15 см. Үзеңгінің табаны дөңгелек пішінде, ұзындығы 13 см, ені 4,5 см. Ерге екі қабатты үзеңгі баумен тағылған. Әскери, шаруашылық және күнделікті мінуге арналған.

Ердің негізгі материалы – қатты ағаш негіз, сыртқы беті қалың иленген былғарымен қапталған. Былғары беті металл әшекейлі шегелермен (гүл тәрізді түймелер) бекітілген, олардың бетінде жасыл түсті патина (металл бетінде ұзақ мерзімді тотығу нәтижесінде түзілген коррозиялық қабат) түзілген. Бұл әшекейлеу тәсілі ердің сәндік қызметімен қатар, құрылымдық беріктігін арттыру мақсатында қолданылғанын көруге болады. Ердің алдыңғы қасының шошақ басты бөлігі мен артқы қасының шеткі бөліктері ақ түсті металмен қапталып, механикалық жарылудан, тозудан қорғау қызметін атқарады. Сонымен қатар ердің қапталдарының да шеткі бөліктері ақ түсті металмен қапталғандығының іздері мен металдың бөлшектері бар.

Ердің қапталған былғары бетіндегі уақыт әсерінен пайда болған жарықшақтар, тозу іздері мен коррозия белгілері сақталған. Бұл ерекшеліктер оның тарихи құндылығын айғақтайды. Алдыңғы және артқы қастарда орналасқан бекіткіш тесіктер ерге қосымша жабдықтар (құйысқан, өмілдірік) орнатылғанын меңзейді.

Жалпы алғанда, зерттеліп отырған ер дәстүрлі ат әбзелдерінің технологиялық және эстетикалық ерекшеліктерін толық сақтаған, көшпелі қоғамдағы ат мәдениетінің дамыған деңгейін көрсететін этнографиялық және тарихи дереккөз ретінде бағаланады.

Қозықұйрық ердің сыртын түйенің көнімен қаптайды. Кейде көн орнына тарамыс талшықтарын немесе кендір шүйкесін желімге араластырып жағады. Бұл әдісті халық сіңірлеу деп те атайды. Шынында да сіңірлеу деп атаған жөн сияқты, өйткені тарамыс дегеніміздің өзі тігін жұмысына пайдаланатын кептірілген ірі мал сіңірінің талшықтарынан ширатылып дайындалады. Ал сойылған ірі малдың арнайы алынған сіңірін халық тарамыс деп те аталады [Арғынбаев, 1987: 25].

Музейдің ат әбзелдер коллекциясы қазақтың шошақ бас ерімен де (НҚТ-12112) толықты. Қатты қаңқалы, алдыңғы, артқы қастардан, отырғыш бөлігі белағаштан және екі қапталдан тұрады. Алдыңғы және артқы қасы биік, бұл оның қауіпсіздік және ұзақ сапарға арналғанын көрсетеді (Сурет 3).

Сурет 3. НҚТ-12112. Шошақбас ер-тоқым (АОТӨМ қорынан).
Фото Қ.А. Талжановтікі.

Ердің алдыңғы қасының биіктігі 32 см, артқы қасы 25 см, қапталының ұзындығы 40 см, ені 10 см. Ердің алдыңғы қасынан керсеннің артына дейінгі ұзындығы 38 см, ені 30 см.

Ал, үзеңгісі темірден соғу әдісімен жасалынған, ұзындығы 18 см, ені 15 см. Үзеңгінің табанының ұзындығы 13 см, ені 6 см. Ерге екі қабатты үзеңгі баумен тағылған.

Бұл оны функционалдық тұрғыдан салтанатты не тұрмыстық мақсаттағы қолданылғанын көрсетеді.

Ер қара түсті былғарымен қапталып, оның қастары, қапталдары және белағашы өсімдік тектес өрнектер мен геометриялық бедерлер арқылы көркемделген. Сәндік мақсатта металдан жасалған шегелер мен гүл тәрізді әшекей элементтер кеңінен қолданылған. Бұл

әшекейлер тек эстетикалық қызмет атқарып қана қоймай, ер сүйегінің беріктігін арттыруға да ықпал етеді. Сонымен қатар, гүл тәріздес және түйме дақ сипатындағы өсімдік өрнектері табиғаттың әсемдігін, өмірдің жаңару идеясын бейнелейді. Аталған символдық элементтер иесінің эстетикалық талғамын, рухани үйлесімін және қорғаушы мәнге ие дүниетанымдық ұстанымдарын көрсетеді.

Ер – көшпелі ер адамның негізгі атрибуты. Ол батырлық, еркіндік және жауынгерлік өмір салтымен байланысты. Ал әшейкеленген ер – иесінің әлеуметтік дәрежесін, байлығын және беделін білдіреді. Күміс немесе ақ түсті металмен көмкерілген бөлшектер мәртебелік сипат береді.

Музей қорының ат-әбзелдер коллекциясын толықтыру мақсатында тағы бір ер 1991 жылы Шалқар ауданы Жылтыр ауылының тұрғыны Т. Аужаевтан қабылданып алынды. [НҚТ 9621-12131. 358].

1984 жылы шебер Қарамұқан Басшин жасаған, бұғының мүйізі сүйегімен сүйектелген бала ері (НҚТ-10084) музей қорына қабылданып, этнография залының экспозициясына орналастырылды. Музей деректеріне сәйкес, аталған ерді шебер 1972 жылы қыз балаға арнап жасаған. Ерді сүйектеуі үшін шебер Сібірден бұғының мүйіз сүйегін алдырған. Бұл ер түрі балалар кәмелет жасына жетіп, аяқтары үзеңгіге тиген кезеңнен бастап (қыз балаларды қоса алғанда) пайдаланылған (Сурет 4). Ер-тоқым қастардан, белағаштан және қапталдардан тұрады [НҚТ-9621-12131. 68].

Сурет 4. НҚТ-10084. Бала ер-тоқым. (АОТӨМ қорынан).
Фото Қ.А. Талжановтікі.

Ердің алдыңғы қасының биіктігі 29 см, артқы қасы 18 см, қапталының ұзындығы 40 см, ені 9 см. Ердің алдыңғы қасынан керсеннің артына дейінгі ұзындығы см 38, ені 28 см.

Ер-тоқымның қастары мен қапталдары сүйекпен әшекейленіп, ал отырғыш бөлігі болып саналатын белағашы былғарымен қапталған. Ердің алдыңғы қасының жоғарғы бөлігіне шаршы пішінді символ орналастырылып, оның ішіне «Өмір ағашы» ою-өрнегі бейнеленген. Сонымен қатар, қастардың жиектері өмір ағашының бұтақтары мен төртқұлақ сипатындағы символдық ою-өрнектермен көмкерілген. Ал артқы қасының жиегіне «S» тәрізді шексіздік белгісін білдіретін символдық өрнек салынған. Бұл ою-өрнектер ер-тоқымның көркемдік ерекшелігін айқындап қана қоймай, оның семантикалық және символдық мәнін де тереңдете түседі.

Е. Қожабаевтың «Қазақ оюлары» еңбегінде көрсетілгендей, шаршы пішіні, ұлттық ою-өрнектердің семантикалық мән мағынасы бойынша, Жердегі тіршіліктің, тұрақтылық пен үйлесімнің белгісі болса, үшбұрыш қасиетті тау ұғымын, соның ішінде Ұлытауды білдіретін символдық мәнге ие. Осы арқылы автор ұлттық ою-өрнектерді халықтың дүниетанымы мен мәдени жадын танытатын бейнелеу құралы ретінде сипаттайды.

Бір-біріне қарсы бағытта айналған екі шиыршықты түйістіру арқылы «S» тәрізді таңба аламыз. Бұл – шексіздік нышаны. Егер «S» тәрізді екі таңбаны бірінің үстіне бірін айқыш түрінде орналастырсақ, солярлық таңба пайда болады. Қарама-қарсы бағытқа айналған екі солярлық таңбаны теңқабырғалы айқышпен үйлестірсек, халқымыздың ең танымал оюы – қошқармүйіз шыға келеді. Ал төрт шиыршықты айналдыра орналастырсақ, қазақ оюларының «Ұлы ана» деп аталатын пішін құрастырушы ою элементін көруге болады [Қожабаев, 2015: 9].

Бұл тұста шебердің ер-тоқымда қолданған символдық бейнелері оның дүниетанымы мен халықтық танымға негізделген философиялық көзқарасын айқын көрсетеді. Зерттеу барысында анықталғандай, қыз баласына арналған ер-тоқымдағы әрбір ою-өрнек белгілі бір тілек пен ырымдық мәнді білдіреді. Мәселен, шаршы пішінді символ төрт құбыласының теңдігін, өмірдің тұтастығы мен тұрақтылығын меңзейді. Ал өмір ағашы және оның жан-жағына таралған бұтақтары қыз баласының өмір жолы жалғасып, ұрпағы көбейіп, өсіп-өркендеуін білдіретін көне танымдық нышан ретінде қарастырылады.

Сонымен қатар, төрт құлақ бейнесі халық түсінігіндегі «төрт түлігі сай, төрт құбыласы түгел» деген ізгі тілектің көрінісі болып табылады. Бұл символ қыз баласының бағы жанып, жұлдызы жоғары болып, тұрмысы берекелі болсын деген мағынаны қамтиды. Ал «S» тәрізді шексіздік белгісі мәңгіліктің, өмір сабақтастығының және аналық бастау идеясымен сабақтасып, «Ұлы ана» ұғымын ишаралайтын символ ретінде бағаланады.

Осылайша, шебердің ер-тоқымдағы символдарды қолдану ерекшелігі тек сәндік мақсатпен шектелмей, қазақ халқының дүниетанымы, ырым-тілектері мен рухани құндылықтарын бейнелейтін күрделі семиотикалық жүйе екенін аңғартады.

Музей қорындағы (НКТ-17266) шебер Соңғыбай ұстаның қолынан шыққан қозықұйрық ер қазақтың дәстүрлі қолөнерінің көрнекті үлгілерінің бірі ретінде ерекше тарихи-мәдени құндылыққа ие. Аталған бұйымды 1966 жылы Комсомол ауданы, Басқұдық ауылының тұрғыны Абдин Тажи сол кезеңде танымал шебер Соңғыбай ұстаға өзінің ұлы Беркінбекке арнап арнайы жасатқан. Бұйымның жасалу тарихы отбасылық дәстүрлер мен ұлттық қолөнердің сабақтастығын көрсетеді. Әкенің баласына арнап жасатқан бұл ер сол дәуірдегі әлеуметтік-мәдени қатынастар мен рухани құндылықтардың көрінісі ретінде ерекше маңызға ие.

Кейіннен аталған жәдігер тарихи мұра ретінде сақталып, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырған.

Ер ағаш қаңқадан жасалып, сыртқы беті қара түсті былғарымен қапталған. Ұрпақтарының ауызша мәліметтеріне сәйкес, ерді қаптауға сиыр терісінен иленген былғары пайдаланылған. Ердің алдыңғы және артқы қастарының, сондай-ақ қапталдарының жиектері гүл пішіндес түймелі металл әшекейлі шегелермен бекітіліп, безендірілген. Алдыңғы қастың жоғарғы сүйір бөлігіне металл лента орнатылған (Сурет 5). Қолданылған сәндік элементтер

ердің көркемдік-эстетикалық сипатын айқындап, оның дәстүрлі қолөнер бұйымы ретіндегі ерекшелігін көрсетеді. Ердің үзеңгі бау тағылатын жоғарғы бөлігінде қанатша, қорғағыш былғары немесе үзеңгі бауының жапқышы шегемен бекітілгенін көруге болады.

Сурет 5. НҚТ-17266. Қозықұйрық ер-тоқым (АОТӨМ қорынан).
Фото Қ.А. Талжановтікі.

Ердің алдыңғы қасының биіктігі 25 см, артқы қасы 13 см, қапталының ұзындығы 38 см, ені 10 см. Ердің алдыңғы қасынан керсеннің артына дейінгі ұзындығы 48 см, ені 29 см.

2018 жылы бұйымның иесі Тажиев Беркінбек Тажиұлы оны музей қорына ресми түрде тапсырған. Бұл қадам жәдігердің ғылыми айналымға енгізілуіне және көпшілікке таныстырылуына мүмкіндік берді. Қазіргі таңда аталған ер-тоқым музей экспозициясының маңызды бөлігін құрап, «Қазақ хандығы» залы аясында келушілер назарына ұсынылуда [НҚТ-17201-17929/1. 30].

Жалпы музейлік зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында археологиялық олжалардан табылған экспонаттарды салыстырмалы түрде талдау нәтижесінде қазіргі ер-тоқымдарда кездесетін символдық ою-өрнектердің бастау көзі ежелгі дәуірлерден тамыр тартатыны анық байқалады. Бұл өрнектердің тарихи-мәдени сабақтастығы халықтың дүниетанымы мен көркемдік дәстүрінің ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқанын көрсетеді. Бұл пікірді кейбір зерттеуші авторлардың еңбектерінде берілген ғылыми анықтамалары мен пайымдаулары да дәлелдей түседі.

Қазақтар сақ-скиф, түркі халықтары мәдениетінің тікелей мұрагерлері және бұл олардың көзқарастары мен діни, мерекелік салт-дәстүрлерінен, әсіресе ою-өрнектерінен анық көрінеді [Қожабаев, 2015: 10].

Ою-өрнектік композицияларда өсімдік тектес пішіндерге ауысатын мүйізтәрізді сәндік элементтер, «ислими» өркендерін еске түсіретін мотивтер, үш жапырақты пішіндік үйлесімдер басым болып келеді – мұның барлығы көшпелілер өнерінде ХХ ғасырға дейін сақталған. Ою-өрнек пішінінің құрылымы андронов дәуірі мен ерте көшпелілер өнерінде шындалған геометриялық символикаға негізделген. Шеңбер пішінінің айқын көрінісі, бұйым

силуэтиндегі де, жекелеген декордағы да крест тәрізді үйлесімдер, шаршы және тік төртбұрышты ою элементтерінің комбинациялары декоративтік композициялардың негізгі құрылым түзуші формалары болып қала береді. Көркем шығармашылықтың алдыңғы тәжірибелеріндегідей, декоративтік композицияның мазмұндық бөлігі ғаламның құрылымдық қағидалары туралы түсініктерді бейнелейді. Сол сияқты айналы, бинарлық, крест тәрізді, шеңберлі және үшбұрышты жүйелер барлық көркем бұйым түрлеріндегі декоративтік композиция құрылымының негізін құрайды [Кундакбайұлы және т.б., 2012: 183].

Төменде көрсетілген былғарымен қапталған тоқым музей қорына (НҚТ-17013) тіркеліп, экспозицияда келушілерге таныстырылып келеді (Сурет 6). Құрылымы екі қабатты: ішкі жағы тығыз, жұмсақ қой жүнінен жасалған, бұл оның амортизациялық қасиетін арттырады; ал сыртқы беті қара түсті былғарымен қапталған. Шеттері берік жиектеліп, тозуға төзімді етіп өңделген.

Сурет 6. КП-12113. Былғарымен қапталған ер-тоқым (АОТӨМ қорынан).
Фото Қ.А. Талжановтікі.

Тоқымның пішіні аттың жон арқасының анатомиялық ерекшеліктеріне бейімделген – орта тұсында ойыс, екі бүйірі кеңейтілген. Бұйымда бекітуге арналған бау-жіптер мен тесіктер қарастырылған, бұл оны ерге немесе басқа әбзелдерге нығыздап байлауға мүмкіндік береді. Кейбір бөліктерінде былғары шашақтар мен тігіс элементтері байқалады, олар функционалдық қана емес, ішінара сәндік рөл де атқарады.

Тоқым–ат әбзелдерінің бірі. Ол ер-тұрманның астына салынатын, аттың арқасын қорғайтын және салмақты жұмсартып, біркелкі таратуға арналған төсеніш қызметін атқарады.

Бұйымды 1964 жылы Мұғаджар ауданының тұрғыны Б. Елтезеров сыйға тапсырған. Шебері белгісіз [НҚТ-16674-17200. 160].

Жалпы алғанда, бұл тоқым практикалық мақсатта жасалғанымен, оның материалдық құрамы мен өңдеу тәсілдері дәстүрлі қолөнер технологияларын көрсетеді. Ол көшпелі мәдениеттегі ат әбзелдерінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде тарихи-этнографиялық құндылыққа ие.

Жалпы тоқымды дайындауда жаңа туған қозының марқа жасына жақындаған кезеңіндегі жүні пайдаланылады. Бұл жүн қырқылып алынып, одан басылған киізден тоқым жасалады. Жас қозы жүнінің талшықтық құрылымы жұмсақ әрі серпімді болғандықтан, ол мініс атының жаурынын механикалық зақымданудан тиімді қорғайды. Сонымен қатар, егер аттың жаурыны зақымдалған жағдайда, мұндай тоқым терлеген жерді құрғатып, жараның жазылуына ықпал ететін емдік қасиетке ие.

Қорытынды. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі қорында сақталған ер-тоқымдар мен ат әбзелдері қазақ халқының материалдық және рухани мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Зерттеу барысында музей коллекциясындағы үйрек бас ер, қозықұйрық ер, шошақ бас ер, сүйектелген бала ері және тоқым үлгілерінің типологиялық, құрылымдық және көркемдік ерекшеліктері сараланды.

Талдау нәтижесінде аталған бұйымдардың әрқайсысы өзіне тән конструкциялық сипатымен, жасалу технологиясымен және көркемдік безендірілуімен ерекшеленетіні анықталды. Ер-тоқымдардың ағаш қаңқалы негізі, былғарымен қапталуы, металл шегелермен, сүйекпен және металл әшекейлермен көркемделуі қазақ шеберлерінің жоғары кәсіби деңгейін көрсетеді. Сонымен қатар олардың құрылымдық шешімдері көшпелі өмір салтының талаптарына толықтай бейімделгендігін дәлелдейді.

Зерттеу барысында ер-тоқымдардағы ою-өрнектер мен символдық бейнелердің тек сәндік қызмет атқармай, терең семантикалық мазмұнға ие екендігі айқындалды. Үйрек бейнесі қорғаныш пен жол көрсетуші ұғымдарын білдірсе, қошқар мүйіз оюы күш-қуат, молшылық және өркендеудің нышаны ретінде көрініс тапқан. Сондай-ақ өмір ағашы, төрткұлақ, шаршы және шексіздік таңбалары тәрізді өрнектер халықтың дүниетанымдық көзқарастарын, ұрпақ жалғастығы, тұрақтылық, береке мен мәңгілік туралы түсініктерін бейнелейді. Бұл ерекшеліктер ер-тоқымдарды тұрмыстық бұйым ғана емес, күрделі семиотикалық жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен бірге зерттеу нәтижелері қазақ ер-тоқымдарындағы көркемдік дәстүрлердің сақ-скиф, түркі және ерте көшпелі мәдениеттерден бастау алатын тарихи сабақтастықпен байланысты екенін көрсетті. Геометриялық және зооморфтық өрнектердің, симметриялық композициялардың және космогониялық сипаттағы белгілердің сақталуы ұлттық қолөнердің ғасырлар бойы үзілмей жалғасқан көркемдік дәстүрін дәлелдейді.

Осылайша, Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің ер-тоқым коллекциясы қазақ халқының ат мәдениетін, дәстүрлі қолөнерін, әлеуметтік қатынастарын және дүниетанымдық құндылықтарын зерттеудегі маңызды дереккөз болып табылады. Бұл жәдігерлердің ғылыми айналымға енгізілуі мен кешенді зерттелуі ұлттық мәдени мұраны сақтау мен насихаттауға, сондай-ақ қазақтың дәстүрлі ат әбзелдерінің тарихи-мәдени маңызын тереңірек ашуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

Арғынбаев Х. Қазақ халқының қолөнері. Ғылыми-зерттеу еңбек. Алматы: Өнер, 1987. 128 бет.

Кундакбайұлы Б., Ергалиева Р.А., Кузембаева С.А., Жумасеитова Г.Т. История казахского искусства. Средневековый период. Том 2. Алматы: «Арда+ 7», 2012. 448 с., илл.

Қожабаяев Е. Қазақ оюлары: Тәңіршілдік мәдениетінің пиктограммалары және олардың модульдерін заманауи дизайн бойынша үйлестіру тәсілдері. Алматы: Мектеп, 2015. 344 б., сур.

Негізгі қордың түсімдер кітабы 1-1295. (11 қосымша). Сақталуы: тұрақты. Басталуы: 1980 жыл. Аяқталуы: 1987 жыл.

Негізгі қордың түсімдер кітабы 9621-12131. (11 қосымша). Сақталуы: тұрақты. Басталуы: 1982 жыл. Аяқталуы: 1991 жыл.

Негізгі қордың түсімдер кітабы 16674-17200. (11 қосымша). Сақталуы: тұрақты. Басталуы: 2009 жыл. Аяқталуы: 2017 жыл.

Негізгі қордың түсімдер кітабы 17201-17929/1 (11 қосымша). Сақталуы: тұрақты. Басталуы: 2017 жыл. Аяқталуы: 2017 жыл.

REFERENCES

Argynbayev, Kh. Traditional Crafts of the Kazakh People: A Research Study. Almaty: Oner Publishing House, 1987. 128 p. (In Kazakh).

Kundakbaiuly, B., Yergaliyeva, R.A., Kuzembayeva, S.A., & Zhumaseitova, G.T. History of Kazakh Art. Vol. 2. The Medieval Period. Almaty: Arda+7 Publishing House, 2012. 448 p., ill. (In Russian).

Kozhabayev, E. Kazakh Ornaments: Pictograms of Tengrian Culture and Methods of Integrating Their Modules into Contemporary Design. Almaty: Mektep Publishing House, 2015. 344 p., ill. (In Kazakh).

Main Collection Acquisition Register No. 1–1295 (Appendix 11). Permanent storage. Records covering the period from 1980 to 1987. (In Kazakh).

Main Collection Acquisition Register No. 9621–12131 (Appendix 11). Permanent storage. Records covering the period from 1982 to 1991. (In Kazakh).

Main Collection Acquisition Register No. 16674–17200 (Appendix 11). Permanent storage. Records covering the period from 2009 to 2017. (In Kazakh).

Main Collection Acquisition Register No. 17201–17929/1 (Appendix 11). Permanent storage. Records for the year 2017. (In Kazakh).

Автор туралы мәлімет: Талжанов Қайрат Әбенұлы – Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің Қазіргі заман тарихы бөлімінің кіші ғылыми қызметкері (Ақтөбе қаласы, Ораз Тәтеұлы көшесі 3, Қазақстан). E-mail: kayrat_talzhanov@mail.ru

Сведения об авторе: Талжанов Кайрат Абенович – младший научный сотрудник Отдела новейшей истории Актюбинского областного историко-краеведческого музея (г. Актөбе, улица Ораза Татеулы, 3, Казахстан). E-mail: kayrat_talzhanov@mail.ru

Information about the author: Kairat A. Talzhanov – Junior Researcher at the Modern History Department of the Aktobe Regional Museum of History and Local Lore (Aktobe city, 3 Oraz Tateuly Street, Kazakhstan). E-mail: kayrat_talzhanov@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 05.06.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 18.06.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 23.06.2026.

FTAMP 13.51.35

ҚАЗАҚСТАН МУЗЕЙЛЕРІ ҚОРЛАРЫН ЦИФРЛАНДЫРУ ҮДЕРІСІ: ЖҮЙЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Н.А. Бекешев

«Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығы,
Түркістан облысы (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан музей қорлары деректерін цифрландырудың қазіргі жағдайы, негізгі жүйелік мәселелері және оларды интеграцияланған ғылыми-ақпараттық кеңістікке біріктіру жолдары қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – халықаралық тәжірибемен салыстыра отырып, отандық музейлік цифрландыру үдерісіне кешенді талдау жүргізу және музейлік деректер кеңістігін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік бағыттарын негіздеу. Қолданыстағы нормативтік құжаттар музей заттары туралы негізгі есептік және сипаттамалық мәліметтерді қамтығанымен, музейлік ақпаратты толық семантикалық модель ретінде ұйымдастыруды арнайы көздемейді. Атап айтқанда, музей затының реставрация тарихы, сақталу жағдайының уақыт бойынша өзгеруі, ғылыми әдебиеттермен байланысы, басқа музей заттарымен типологиялық немесе тарихи байланысы, тұлға, оқиға, орын және кезең сияқты контекстік байланыстары толық құрылымдалған дерек ретінде жүйеленбеген. Сонымен қатар фотосуретке қатысты 300 dpi талабы көрсетілгенімен, көпжұмысты ғылыми фотоқұжаттау, фон, жарық, масштабтық сызғыш, түс шкаласы, файл атауы, метадерек және ұзақ мерзімді цифрлық сақтау тәртібі нақты регламенттелмеген.

Осы тұрғыдан алғанда, қазақстандық нормативтік базаны халықаралық музейлік құжаттау және деректерді модельдеу стандарттарымен салыстыра талдау маңызды. Сонымен қатар қолданыстағы ақпараттық жүйелер арасында жүйелі интеграцияның жеткіліксіздігі, терминологиялық бірізділік пен семантикалық құрылымдаудың толық қалыптаспағаны анықталды. Қорытынды ретінде музейлік деректерді тек электрондық форматқа көшіру жеткіліксіз екені, оларды тұрақты идентификаторлар, басқарылатын анықтамалықтар, семантикалық байланыстар және жүйеаралық дерек алмасу тетіктері арқылы ұйымдастыру қажет екені негізделді. Осы мәселелерді шешудің тиімді бағыты ретінде CIDOC CRM стандартымен үйлестірілген, «бір рет енгізу – көп рет пайдалану» қағидасына негізделген орталықтандырылған ұлттық музейлік деректер порталының тұжырымдамалық моделі ұсынылады.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеу барысында салыстырмалы талдау, контент-талдау, құрылымдық-функционалды талдау және сапалық эмпирикалық талдау әдістері қолданылды. Эмпирикалық базаны автордың «Отырар» музей-қорығындағы қор сақтау және E-museum платформасымен жұмыс тәжірибесі, 7 музей-қорық арасында жүргізілген 12 сұрақтан тұратын сапалық сауалнама, республикалық және облыстық деңгейдегі 35 музей мен музей-қорықтың жауапты мамандары арасында жүргізілген авторлық мақсатты кәсіби сұрау материалдары және E-museum интерфейсі талдау нәтижелері құрады. Зерттеу нәтижелері зерттеу қамтыған музейлер мен музей-қорықтарда электрондық есепке алу деңгейі басым екенін, сұрау қамтыған 35 музей мен музей-қорықтың 15-інде автоматтандырылған ақпараттық жүйе (ААЖ) қолданылатынын, ал 20 мекемеде мұндай жүйе тұрақты қолданылмайтынын көрсетті.

Тірек сөздер: музейтану, цифрландыру, музей қорлары, CIDOC CRM, семантикалық құрылымдау, мәдени мұра, ақпараттық жүйелер, интеграция, жасанды интеллект.

Сілтеме жасау үшін: Бекешев Н.А. Қазақстан музейлері қорларын цифрландыру үдерісі: жүйелік мәселелері және интеграциялық тәсілдері // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 51-68 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.05

ОЦИФРОВКА МУЗЕЙНЫХ ФОНДОВ КАЗАХСТАНА: СИСТЕМНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ

Н.А. Бекешев

Государственный археологический музей-заповедник «Отырар»
Туркестанская область (Казахстан)

Аннотация. В статье рассматриваются современное состояние цифровизации данных музейных фондов Казахстана, основные системные проблемы данного процесса и пути их интеграции в единое научно-информационное пространство. Цель исследования – проведение комплексного анализа отечественной практики музейной цифровизации в сопоставлении с международным опытом и обосновать научно-методические направления формирования пространства музейных данных. Хотя действующие нормативные документы содержат основную учетную и описательную информацию о музейных объектах, они не предусматривают конкретной организации музейной информации в виде полной семантической модели. В частности, история реставрации музейного объекта, изменения состояния его сохранности во времени, его связь с научной литературой, типологические или исторические связи с другими музейными объектами, контекстуальные связи, такие как личность, событие, место и период, не систематизированы как полностью структурированные данные. Кроме того, хотя для фотографий указано требование к разрешению 300 dpi, процедура многоракурсной научной фотодокументации, фон, освещение, масштабная линейка, цветовая шкала, имя файла, метаданные и долговременное цифровое хранение четко не регламентированы.

В этой связи важно проанализировать казахстанскую нормативно-правовую базу в сравнении с международными стандартами музейной документации и моделирования данных. Кроме того, установлено, что между действующими информационными системами сохраняется недостаточный уровень системной интеграции, а терминологическая унификация и семантическое структурирование данных остаются не полностью сформированными. В качестве вывода обосновано, что простого перевода музейных данных в электронный формат недостаточно; их необходимо организовывать с использованием устойчивых идентификаторов, контролируемых справочников, семантических связей и механизмов межсистемного обмена данными. В качестве эффективного направления решения обозначенных проблем предлагается концептуальная модель централизованного национального портала музейных данных, согласованная со стандартом CIDOC CRM и основанная на принципе «однократный ввод – многократное использование».

Материалы и методы исследования. В исследовании применены методы сравнительного анализа, контент-анализа, структурно-функционального анализа и качественного эмпирического анализа. Эмпирическую базу составили опыт автора по работе с фондовым хранением и платформой E-museum в музее-заповеднике «Отырар», качественный опрос из 12 вопросов, проведенный среди 7 музеев-заповедников, материалы авторского целевого профессионального опроса среди ответственных специалистов 35 музеев и музеев-заповедников республиканского и областного уровня, а также результаты анализа интерфейса E-museum. Результаты исследования показали, что в музеях и музеях-заповедниках, охваченных исследованием, цифровизация во многих случаях остается преимущественно на уровне электронного учета; из 35 музеев и музеев-заповедников, охваченных опросом, в 15 применяется автоматизированная информационная система (АИС), тогда как в 20 учреждениях такая система не используется на постоянной основе.

Ключевые слова: музееведение, цифровизация, музейные фонды, CIDOC CRM, семантическое структурирование, культурное наследие, информационные системы, интеграция, искусственный интеллект.

Для цитирования: Бекешев Н.А. Оцифровка музейных фондов Казахстана: системные проблемы и интеграционные подходы // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 51-68. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.05

DIGITIZATION OF MUSEUM COLLECTIONS IN KAZAKHSTAN: SYSTEMIC PROBLEMS AND INTEGRATED APPROACHES

N.A. Bekeshev

Otyrar State Archaeological Museum-Reserve,
Turkestan Region (Kazakhstan)

Abstract. The article examines the current state of digitization of museum collection data in Kazakhstan, the main systemic problems of this process, and ways to integrate such data into a unified scientific and information space. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of domestic museum digitization practices in comparison with international experience and to substantiate scientific and methodological directions for developing a museum data space. Although current regulatory documents contain basic accounting and descriptive information about museum objects, they do not provide for a specific organization of museum information in the form of a complete semantic model. Specifically, the restoration history of a museum object, changes in its state of conservation over time, its relationship to scientific literature, typological or historical connections with other museum objects, and contextual relationships such as person, event, place, and period are not systematized as fully structured data. Furthermore, although a 300 dpi resolution requirement is specified for photographs, the procedure for multi-angle scientific photo documentation, background, lighting, scale bar, color scale, file name, metadata, and long-term digital storage are not clearly regulated.

In this regard, it is important to analyze the Kazakh regulatory framework in comparison with international standards for museum documentation and data modeling. In addition, the study found that systematic integration between existing information systems remains insufficient, while terminological consistency and semantic structuring have not yet been fully established. The study concludes that simply converting museum data into electronic format is not sufficient; such data should be organized through persistent identifiers, controlled vocabularies, semantic links, and mechanisms for intersystem data exchange. As an effective direction for addressing these issues, the article proposes a conceptual model of a centralized national museum data portal aligned with the CIDOC CRM standard and based on the principle of “single input – multiple use.”

Research materials and methods. The study applies the methods of comparative analysis, content analysis, structural-functional analysis, and qualitative empirical analysis. The empirical base includes the author’s experience in collection storage and work with the E-museum platform at the Otyrar Museum-Reserve, a qualitative survey consisting of 12 questions conducted among 7 museum-reserves, materials from the author’s targeted professional inquiry among responsible specialists from 35 museums and museum-reserves at the republican and regional levels, and the results of analyzing the E-museum interface. The findings show that in the museums and museum-reserves covered by the study, digitization in many cases remains primarily at the level of electronic accounting; among the 35 museums and museum-reserves covered by the inquiry, 15 use an automated information system (AIS), while 20 institutions do not use such a system on a regular basis.

Keywords: museology, digitization, museum collections, CIDOC CRM, semantic structuring, cultural heritage, information systems, integration, artificial intelligence.

For citation: Bekeshev N.A. Digitization of museum collections in Kazakhstan: systemic problems and integrated approaches // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 51-68. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.05

Кіріспе. Қазіргі кезеңде цифрлық технологиялардың дамуы мәдени мұраны сақтау, зерттеу және қоғамға ұсыну тәсілдерін өзгертуде. Әлемдік музей тәжірибесінде цифрландыру музей заттарын электрондық форматқа көшірумен ғана шектелмей, музейлік деректерді құрылымдау, өзара байланыстыру және ғылыми-ақпараттық кеңістікке интеграциялау үдерісі ретінде қарастырылады [Parry, 2007; Doerr, 2003; Cameron, Kenderdine, 2007; Oldman және т.б., 2016]. Осы тұрғыдан алғанда, музей қорлары деректерінің сапасы,

семантикалық байланысы және қайта пайдалануға жарамдылығы қазіргі музейтану мен цифрлық гуманитаристикадағы маңызды ғылыми мәселелердің біріне айналып отыр.

Қазақстанда мәдени мұраны цифрландыру мемлекеттік саясат (Қазақстан Республикасы мәдени саясатының 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы) пен музей ісін нормативтік реттеудің маңызды бағыттарының бірі ретінде қалыптасып келеді. Бұл үдеріс музей дерекқорын жүргізу қағидалары (Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2017 жылғы 13 маусымдағы №176 бұйрығы), музей заттарын есепке алу мен сақтау жөніндегі нұсқаулықтар (Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрінің 2025 жылғы 7 сәуірдегі №146-НҚ бұйрығы), Мемлекеттік музей қоры каталогы (Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2017 жылғы 28 маусымдағы №193 бұйрығы) және E-museum платформасы (E-museum платформасының ресми материалдары және автордың платформамен жұмыс істеу, дерек енгізу интерфейсін талдау тәжірибесі, 2025–2026 жж.) арқылы институционалдық деңгейде көрініс табады. Сонымен қатар жекелеген музейлерде АС-Музей, SAQTAU, Музеолог және АИС УД сияқты автоматтандырылған ақпараттық жүйелер қолданылып келеді. Алайда музейлер мен музей-қорықтарда мұндай жүйелердің енгізілуі біркелкі емес, ал электрондық тіркеу мен фотосурет жүктеу музей қорлары деректерінің толыққанды цифрландырылғанын білдіре бермейді.

Қазіргі отандық музей тәжірибесінде «цифрландыру» ұғымы көбіне музей затын электрондық тіркеу, фотосуретін жүктеу немесе қысқаша сипаттама енгізу деңгейінде түсіндіріліп келеді. Соның салдарынан музей қорлары деректерінің ғылыми құрылымдалуы, терминологиялық бірізділігі, семантикалық ұйымдастырылуы және ақпараттық жүйелер арасындағы интеграциясы жеткілікті деңгейде қамтамасыз етілмейді. Бұл жағдай музейлік деректерді салыстырмалы зерттеулерде, цифрлық талдауда және жасанды интеллект құралдарында тиімді пайдалануға кедергі келтіреді.

Қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілер музей заттарын есепке алу, сақтау және электрондық дерекқор жүргізу тәртібін реттегенімен, «электрондық тіркеу», «цифрлық репрезентация», «семантикалық байланыс» және «интеграцияланған музейлік деректер кеңістігі» ұғымдарының арақатынасын толық нақтыламайды (ҚР МСМ 13.06.2017 ж. №176, ҚР МАМ 07.04.2025 ж. №146-НҚ, ҚР МАМ м.а. 04.04.2025 ж. №141-НҚ бұйрықтары). Сондықтан Қазақстан музей қорлары деректерін цифрландырудың қазіргі жағдайын халықаралық тәжірибемен салыстыра талдау, оның негізгі мәселелерін анықтау және интеграцияланған деректер кеңістігін қалыптастыру бағыттарын негіздеу ғылыми тұрғыдан өзекті болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан музей қорлары деректерін цифрландырудың қазіргі жағдайын талдау және халықаралық тәжірибе негізінде интеграцияланған музейлік деректер кеңістігін қалыптастырудың теориялық әрі практикалық бағыттарын негіздеу.

Осы мақсатқа жету үшін зерттеуде мынадай міндеттер қойылды: музейлік цифрландыру ұғымының мазмұнын нақтылау; электрондық тіркеу мен толыққанды цифрландыру арасындағы айырмашылықты айқындау; Қазақстан музейлерінде қолданылатын ақпараттық жүйелердің мүмкіндіктері мен шектеулерін талдау; музейлік деректерді стандарттау және интеграциялау мәселелерін бағалау; «бір рет енгізу – көп рет пайдалану» қағидасына негізделген ұлттық музейлік деректер порталының тұжырымдамалық моделін ұсыну.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстан музей қорлары деректерін цифрландыру мәселесін электрондық тіркеу шеңберінен шығарып, семантикалық құрылымдау, жүйеаралық интеграция және қайта пайдаланылатын музейлік деректер кеңістігі тұрғысынан талдауымен айқындалады. Сонымен қатар мақалада авторлық эмпирикалық материалдар негізінде ААЖ, E-museum және ұсынылатын ұлттық интеграциялық модельдің функционалдық айырмашылықтары жүйеленді.

Зерттеу нысаны – Қазақстан музейлеріндегі музей қорлары деректері.

Зерттеу пәні – музей қорлары деректерін цифрландыру үдерісі және оларды бірыңғай ақпараттық кеңістікке интеграциялау мәселелері.

Зерттеу барысында салыстырмалы талдау, жүйелік талдау, контент-талдау, құрылымдық-функционалды талдау және сапалық эмпирикалық талдау әдістері қолданылды. Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін халықаралық ғылыми әдебиеттер, музейтану саласындағы отандық зерттеулер, музей ісіне қатысты нормативтік-құқықтық актілер, Қазақстан музейлерінде қолданылып жүрген ақпараттық жүйелер туралы ашық деректер және E-museum платформасына қатысты ресми мәліметтер құрады.

Зерттеудің эмпирикалық базасы бірнеше дерек тобынан тұрады. Біріншіден, автордың «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығындағы қор сақтау және музейлік деректермен жұмыс істеу барысында жинақтаған авторлық бақылау материалдары пайдаланылды. Бұл бағытта 2024–2026 жылдар аралығында музей қорындағы есептік деректердің жүргізілуі, Word, Excel форматындағы қор мәліметтері, фотоматериалдарды жүйелеу, E-museum платформасына дерек енгізу тәжірибесі және музейлік ақпаратты цифрлық ортада ұсыну барысындағы практикалық шектеулер бақылауға алынды («Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығындағы қор сақтау және музейлік деректермен жұмыс істеу барысында жинақтаған бақылау материалдары, 2024–2026 жж.).

Екіншіден, Қазақстан музейлеріндегі жәдігерлерді цифрландыру жағдайын анықтау мақсатында 2026 жылы сапалық сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға 7 музей-қорықтың – Бозоқ, Ежелгі Тараз, Есік, Ордабасы, Берел, Әзірет Сұлтан және Ұлытау музей-қорықтарының бас қор сақтаушылары, қор сақтаушылары және ғылыми қызметкерлері қатысты. Сауалнама 12 сұрақтан тұрды және ақпараттық жүйелердің қолданылуы, деректер сапасы, практикалық қиындықтар және цифрландыруды жетілдіру жөніндегі ұсыныс бағыттарын қамтыды (Автордың Бозоқ, Ежелгі Тараз, Есік, Ордабасы, Берел, Әзірет Сұлтан және Ұлытау музей-қорықтарының мамандары арасында жүргізген сапалық сауалнама материалдары, 2026 ж.).

Үшіншіден, республикалық және облыстық деңгейдегі 35 музей мен музей-қорықтың жауапты мамандары арасында авторлық мақсатты кәсіби сұрау жүргізілді. Сұрау барысында музей қорын жүргізуге арналған автоматтандырылған ақпараттық жүйенің қолданылуы немесе қолданылмауы, сондай-ақ қолданылатын жүйенің атауы нақтыланды. Бұл деректер Қазақстан музейлеріндегі ААЖ енгізілу деңгейін толық ресми статистикалық есеп ретінде емес, музей қорларын цифрландыру тәжірибесіндегі институционалдық айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік беретін авторлық эмпирикалық материал ретінде қарастырылды (Автордың республикалық және облыстық деңгейдегі музейлер мен музей-қорықтардың жауапты мамандары арасында жүргізген мақсатты кәсіби сұрау материалдары, 2026 ж.).

Төртіншіден, E-museum платформасының дерек енгізу интерфейсі жеке талдау нысаны ретінде қарастырылды. Платформадағы музей заты туралы мәлімет енгізу өрістері, фотосурет жүктеу мүмкіндіктері, сипаттама, материал, техника, өлшем, сақталу жағдайы және үшөлшемді модельге қатысты өрістердің құрылымы талданды. Бұл талдау E-museum платформасының қоғамдық қолжетімділік пен цифрлық таныстырудағы маңызын, сонымен бірге ішкі қор есебі мен семантикалық дерек құрылымдау тұрғысындағы шектеулерін анықтауға мүмкіндік берді (Автордың E-museum платформасының дерек енгізу интерфейсін талдау материалдары, 2025–2026 жж.).

Бесіншіден, автоматтандырылған ақпараттық жүйелердің қаржылық, техникалық және инфрақұрылымдық ерекшеліктерін бағалау үшін АС-Музей жүйесін ұсыну және сервистік қызмет көрсету шарттарына қатысты кәсіби-коммерциялық мәліметтер, сондай-ақ «TORUS.KZ» ЖШС-нің АИС «SAQTAU» жүйесін техникалық және ақпараттық сүйемелдеу бойынша коммерциялық ұсынысы талданды. Сонымен қатар Атырау облыстық тарихи-өлкетану музейінің қор сақтау бөлімінің меңгерушісімен жүргізілген кәсіби сұхбат негізінде SAQTAU жүйесіне фотосуреттер енгізу, файл көлемі және серверлік жады мәселелері нақтылауға алынды (Автор жинақтаған кәсіби-коммерциялық мәліметтер мен кәсіби сұхбат материалдары, 2026 ж.).

Салыстырмалы талдау әдісі халықаралық музейлік цифрландыру тәжірибесі мен Қазақстандағы музейлік деректерді жүргізу практикасының айырмашылықтарын айқындау

үшін қолданылды. Бұл тұрғыда CIDOC CRM стандарты, Linked Open Data қағидалары, SPECTRUM 5.1 коллекцияларды басқару стандарты және мәдени мұра деректерін семантикалық ұйымдастыруға қатысты ғылыми еңбектер назарға алынды [Doerr, 2003; Oldman және т.б., 2016; Collections Trust, 2022].

Контент-талдау әдісі нормативтік-құқықтық актілердің, E-museum платформасы интерфейсінің, ақпараттық жүйелердегі сипаттамалық өрістердің және ғылыми әдебиеттердегі негізгі тұжырымдардың мазмұнын талдау үшін пайдаланылды. Құрылымдық-функционалдық талдау E-museum платформасының, сондай-ақ АС-Музей, SAQTAU, Музеолог және АИС УД сияқты жүйелердің есепке алу, іздеу, сақтау, жариялау және дерек алмасу мүмкіндіктерін бағалауға бағытталды. Жүйелік талдау музей қорлары деректерін есепке алу, сақтау, ғылыми сипаттау, цифрлық ортада ұсыну және қайта пайдалану үдерістерін өзара байланысты ақпараттық жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Осы әдістемелік тәсілдер электрондық тіркеу мен толыққанды цифрландыру арасындағы айырмашылықты нақтылауға, қолданыстағы ақпараттық жүйелердің мүмкіндіктері мен шектеулерін жүйелеуге және Қазақстан музейлері үшін интеграцияланған деректер кеңістігін қалыптастырудың ғылыми негізделген бағыттарын ұсынуға мүмкіндік берді.

Зерттеудің шектеулігі ретінде авторлық мақсатты кәсіби сұрау материалдарының ресми мемлекеттік статистикалық есеп болып саналмайтынын атап өткен жөн. Бұл деректер Қазақстан музейлеріндегі ААЖ енгізілу деңгейін толық көлемде сипаттау үшін емес, зерттеу қамтыған музейлер мен музей-қорықтардағы цифрландыру тәжірибесінің институционалдық айырмашылықтарын анықтау мақсатында пайдаланылды. Сондықтан мақаладағы эмпирикалық қорытындылар зерттеу қамтыған мекемелер шегінде түсіндіріледі және Қазақстан музейлеріндегі ұқсас жүйелік үрдістерді талдауға сапалық негіз ретінде қарастырылады.

Нәтижелерді талқылау. Музей қорларын цифрландыру, деректерді құрылымдау және бірыңғай ақпараттық кеңістікке интеграциялау мәселелері халықаралық ғылыми кеңістікте музейтану, ақпараттық технологиялар және цифрлық гуманитаристика бағыттарының тоғысында қарастырылып келеді. Халықаралық зерттеулерде музейлік цифрландыру мәдени мұра объектілерін электрондық форматқа көшірумен ғана шектелмей, деректерді семантикалық ұйымдастыру, өзара байланыстыру және қайта пайдалануға бейімдеу үдерісі ретінде түсіндіріледі.

Р. Парри музейлік цифрландыруды музей қызметінің жаңа цифрлық трансформация кезеңі ретінде қарастырып, музейлік ақпараттың цифрлық ортада қайта құрылымдалу ерекшелігін көрсетеді [Parry, 2007]. М. Доэрт мәдени мұра деректерін семантикалық модельдер арқылы ұйымдастырудың маңызын негіздеп, CIDOC CRM моделін әртүрлі музейлік дереккөздердің өзара үйлесімділігін қамтамасыз ететін құрал ретінде сипаттайды [Doerr, 2003]. Ф. Кэмерон мен С. Кендердин цифрлық мәдени мұраны жаңа коммуникациялық және танымдық кеңістік ретінде талдаса, Д. Олдман және бірлескен авторлар Linked Open Data технологияларының мәдени мұра деректерін байланыстыру мен интеграциялаудағы мүмкіндіктерін көрсетеді [Cameron, Kenderdine, 2007; Oldman және т.б., 2016]. Сонымен қатар Дж. Павлидис бастаған зерттеушілер үшөлшемді цифрландырудың ғылыми-зерттеу әлеуетін талдап, оның музей объектісін тек визуалды көшіру емес, ғылыми параметрлер арқылы құжаттау құралы екенін негіздейді [Pavlidis және т.б., 2007].

Қазақстандық ғылыми әдебиеттерде музей ісін цифрландыру мәселесінің жекелеген аспектілері қарастырылғанымен, музей қорлары деректерін кешенді цифрландыру, семантикалық құрылымдау және ақпараттық жүйелерді интеграциялау мәселелері жүйелі әдіснамалық деңгейде жеткілікті зерттелмеген. Г.Ш. Файзуллина қазақстандық музеологияның теориялық тұрғыдан әлі қалыптасу кезеңінде екенін және музейтанулық зерттеу алаңын жүйелеу қажеттігін атап көрсетеді [Файзуллина, 2020: 126–136]. Бұл тұжырым музейлік цифрландыру саласындағы ұғымдық және әдіснамалық бірізділіктің толық қалыптаспағанын түсіндіруге мүмкіндік береді.

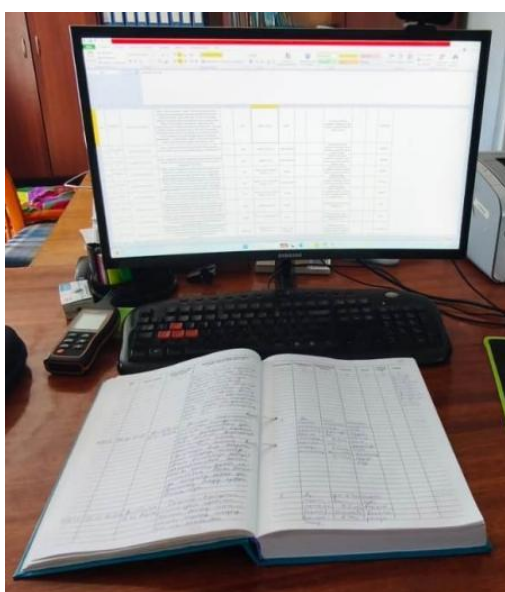
Г.С. Шоққарина Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейіндегі SAQTAU автоматтандырылған ақпараттық бағдарламасының енгізілу тәжірибесін талдап, мұндай жүйелердің музей жәдігерлерін тіркеу, сақтау және ғылыми ақпаратқа жедел қол жеткізу ісіндегі практикалық маңызын көрсетеді [Шоққарина, 2024: 85–89]. Г. Темиртон музей және мәдени мұра саласындағы дәстүрлі әрі цифрлық форматтарды музей қызметінің маңызды құралдары ретінде қарастырса, И.А. Мухамадеева, Р.М. Мухамадеева және А.А. Жақсыбаева мобильді музей технологияларын тарихи-мәдени мұраны цифрландыру және оны қоғамға қолжетімді ету мүмкіндігі ретінде талдайды [Темиртон, 2023; Мухамадеева және т.б., 2023].

Осы еңбектер отандық музей ісінде цифрлық технологияларды қолдану мәселесінің зерттеле бастағанын көрсетеді. Алайда музей қорлары деректерін халықаралық стандарттарға сәйкестендіру, семантикалық байланыстар арқылы құрылымдау, ақпараттық жүйелер арасындағы интеграцияны қамтамасыз ету және музейлік деректерді жасанды интеллект құралдарында пайдалануға бейімдеу мәселелері әлі де арнайы кешенді зерттеу нысанына айнала қойған жоқ. Бұл жағдай Қазақстан музей қорлары деректерін цифрландыру мәселесін халықаралық тәжірибе және отандық музейлік практика негізінде жүйелі талдаудың қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстан музейлеріндегі цифрландырудың қазіргі жағдайы

Соңғы жылдары Қазақстанда музей қорлары деректерін электрондық форматта жүргізу және цифрлық ортада ұсыну бағытындағы жұмыстар институционалдық әрі практикалық деңгейде жүзеге асырыла бастады. Бұл үдеріс E-museum платформасы, сондай-ақ жекелеген музейлерде қолданылып жүрген АС-Музей, SAQTAU, Музеолог және АИС УД сияқты ақпараттық жүйелер арқылы көрініс табады. Аталған жүйелер музей заттарын электрондық тіркеу, есепке алу, іздеу және көпшілікке цифрлық форматта ұсыну мүмкіндіктерін кеңейтті.

Алайда жүргізіліп жатқан жұмыстардың мазмұны, әдістемелік негізі және техникалық деңгейі барлық музейлерде біркелкі емес. Автор жүргізген сауалнама нәтижелері бойынша 7 музей-қорықтың 5-інде цифрландыру деңгейі 0–5% аралығында бағаланған, ал 6 музей-қорықта күнделікті қор жұмысында жеке автоматтандырылған ақпараттық жүйе тұрақты қолданылмайтыны анықталды. Бұл деректер зерттеу қамтыған музей-қорықтарда электрондық тіркеу (Сурет 1 а/б), фотоматериал енгізу және бастапқы визуалды ұсыну деңгейі басым екенін аңғартады (Автордың 7 музей-қорық мамандары арасында жүргізген сапалық сауалнама материалдары, 2026 ж.).

а

б

Сурет 1. Музей заттарын дәстүрлі форматта тіркеу үдерісі. Фото Н. Бекешевтікі.

Музей қорларындағы деректердің сипаттамалық деңгейі де біркелкі емес. Көп жағдайда өлшем бірліктері, материал атаулары, кезеңдеу, мәдени атрибуция және көптілді сипаттамалар әртүрлі беріледі. Сақталу жағдайы, реставрациялық тарих, ғылыми интерпретация және тарихи-мәдени контекст туралы мәліметтер де барлық жағдайда толық енгізіле бермейді. Мұндай жағдай музейлік деректерді салыстырмалы ғылыми зерттеулерде, цифрлық талдауда және жасанды интеллект құралдарында қолдану мүмкіндігін шектейді.

Нормативтік-құқықтық база және ұғымдық шектеулер

Қазақстандағы музейлік цифрландыру үдерісі бірқатар стратегиялық және нормативтік-құқықтық құжаттармен байланысты. Музейлік деректерді электрондық ортада жүргізудің құқықтық негізі 2017 жылғы «Музей дерекқорын жүргізу қағидалары» арқылы қалыптасты. Аталған қағидаларда музей дерекқоры Қазақстан Республикасының музей қорына енгізілген әрбір музей заты мен музей коллекциясы туралы мәліметтердің жиынтығы ретінде айқындалып, дерекқор музейлерде автоматтандырылған жүйені пайдалану арқылы электронды түрде жүргізілетіні көрсетілген (ҚР МСМ 13.06.2017 ж. №176 бұйрығы).

2025 жылғы Қазақстан Республикасы музей қорының музей заттарын есепке алу, сақтау, пайдалану және есептен шығару нұсқаулығы музей заттарын есепке алу, алғашқы тіркеу, түгендеу, сақтау, пайдалану және есептен шығару тәртібін нақтылайды. Бұл құжатта «цифрлық форматқа ауыстырылған музей заты» ақпараттық технологиялардың көмегімен цифрланған және электрондық тасығыштарда сақталатын мәдени құндылық ретінде анықталған. Сонымен қатар музейдің дерекқоры музей заттарын автоматты режимде есепке алуды ақпараттық қолдауды және нақты музей затының болуы туралы мәліметтерді іздеу мүмкіндігін қамтамасыз ететіні көрсетілген. Алайда түсім кітаптары мен тіркеу кітаптарының қолжазба түрінде жүргізілетіні, ал күнделікті пайдалану үшін олардың электронды көшірмесі қалыптастырылатыны да белгіленген. Бұл норма электрондық тіркеу мен қағаз құжат айналымының музей практикасында қатар сақталып отырғанын көрсетеді (ҚР МАМ 07.04.2025 ж. №146-НҚ бұйрығы).

Мемлекеттік музей қоры каталогын жүргізу қағидалары Мемлекеттік каталогты музей қорына енгізілген музей заттары мен музей коллекциялары туралы мәліметтерді қамтитын электрондық ақпараттық ресурс ретінде сипаттайды. Музейлер Мемлекеттік каталогқа енгізу үшін музей заттары туралы мәліметтерді электрондық жеткізгіштерде жолдайды. Бұл мәліметтер құрамына объектінің атауы мен қысқаша сипаттамасы, саны, шифры, сақталу жағдайы, құны, 300 dpi көлеміндегі фотосуреті және сақталған музейдің атауы кіреді (ҚР МСМ 28.06.2019 ж. №193 бұйрығы). Ұлттық мәдени игілік объектілерінің мемлекеттік тізілімін жүргізу қағидалары да объектінің атауы, сипаттамасы, жасалған күні, шыққан жері, орналасқан жері және фотосуреті сияқты негізгі мәліметтерді қамтиды (ҚР МАМ 04.04.2025 ж. №141 бұйрығы).

SPECTRUM 5.1 коллекцияларды басқару стандарты музей заттарының қабылдануы, каталогталуы, орналасуы мен қозғалысын бақылау, сақталу жағдайын тексеру, консервация, пайдалану және құжаттау жоспарлау сияқты негізгі музейлік процедураларды жүйелейді [Collections Trust, 2022]. CIDOC CRM мәдени мұра саласындағы әртекті ғылыми және құжаттық ақпаратты алмасу мен интеграциялау үшін қолданылатын семантикалық модель ретінде танылады [Doerr, 2003] (ISO 21127:2023. *Information and documentation – A reference ontology for the interchange of cultural heritage information*. Бұл стандарт CIDOC CRM моделінің халықаралық стандартталған нұсқасы ретінде қолданылады). Осы стандарттармен салыстырғанда, қазақстандық нормативтік актілер музейлік есеп пен тіркеудің құқықтық негізін қалыптастырғанымен, деректерді семантикалық байланыстыру, жүйеаралық алмасу және қайта пайдалану мәселелерін толық деңгейде ашпайды.

Музейлік ақпараттық жүйелердің ерекшеліктері мен шектеулері

Қазақстан музейлерінде қолданылып жүрген цифрлық жүйелерді функционалдық сипатына қарай бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады. Бірінші топқа музей қорын ішкі есепке алу, каталогтау, тіркеу, сақтау орны мен музей заттарының қозғалысын бақылауға арналған автоматтандырылған ақпараттық жүйелер жатады. Олардың қатарына АС-Музей,

SAQTAU, Музеолог, АИС УД және музей қажеттілігіне бейімделген басқа да бағдарламалық шешімдерді жатқызуға болады. Екінші топқа музейлер мен музей заттары туралы ақпаратты цифрлық ортада жариялауға, онлайн қолжетімділікті арттыруға және музейлік контентті көпшілікке ұсынуға бағытталған E-museum порталы кіреді. Бұл екі жүйе түрінің мақсаты бірдей емес. ААЖ музейдің ішкі қор есебі мен құжат айналымына қызмет етсе, E-museum музейлік ақпаратты сыртқы цифрлық ортада жариялауға бағытталған порталдық жүйе ретінде сипатталады.

Республикалық және облыстық деңгейдегі 35 музей мен музей-қорықтың жауапты мамандары арасында жүргізілген авторлық мақсатты кәсіби сұрау Қазақстан музейлерінде автоматтандырылған ақпараттық жүйелердің таралуы мен күнделікті қор жұмысында қолданылу деңгейі біркелкі емес екенін көрсетті (Диаграмма 1). Сұрау қамтыған 35 музей мен музей-қорықтың 15-інде ААЖ қолданылатыны, ал 20 мекемеде мұндай жүйе тұрақты қолданылмайтыны анықталды (Автордың республикалық және облыстық деңгейдегі музейлер мен музей-қорықтардың жауапты мамандары арасында жүргізген мақсатты кәсіби сұрау материалдары, 2026 ж.).

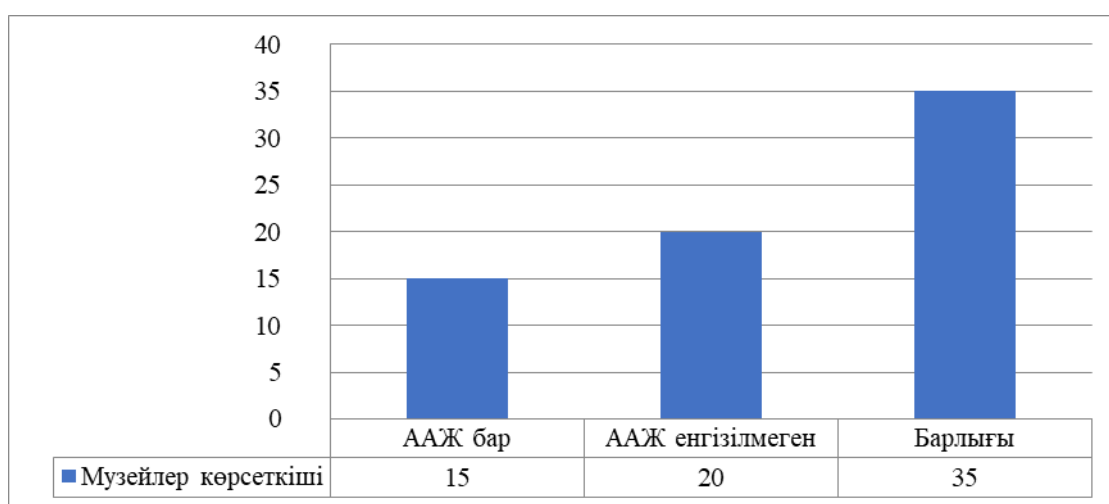

Диаграмма 1 – Республикалық және облыстық деңгейдегі музейлер мен музей-қорықтарда ААЖ қолдану жағдайы.

Ескерту: диаграмма республикалық және облыстық деңгейдегі 35 музей мен музей-қорықтың жауапты мамандары арасында жүргізілген авторлық мақсатты кәсіби сұрау материалдары негізінде жасалды, 2026 ж.

Авторлық мақсатты кәсіби сұрау материалдары бойынша, ААЖ қолданатын мекемелерде АС-Музей, SAQTAU, Музеолог және АИС УД жүйелері кездеседі. АС-Музей жүйесі Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі, бірқатар облыстық тарихи-өлкетану музейлері және «Әзірет Сұлтан» ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы тәжірибесінде қолданылатыны көрсетілді. SAQTAU жүйесі бірнеше облыстық тарихи-өлкетану музейлері мен тарихи-мәдени қорық мекемелерінде, Музеолог жүйесі жекелеген музейлер мен музей-қорықтарда, ал АИС УД жүйесі Ә. Қастеев атындағы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік өнер музейінде қолданылатыны нақтыланды (Автордың республикалық және облыстық деңгейдегі музейлер мен музей-қорықтардың жауапты мамандары арасында жүргізген мақсатты кәсіби сұрау материалдары, 2026 ж.).

Сонымен бірге сұрау нәтижелері республикалық және облыстық деңгейдегі бірқатар музей-қорықтарда музей қорын жүргізуге арналған жеке автоматтандырылған ақпараттық жүйе тұрақты қолданылмайтынын көрсетті. Бұл сұрау қамтыған музей-қорықтар бөлігінде ААЖ-ды тұрақты қолдану деңгейінің төмен екенін аңғартады. Мұндай жағдай нормативтік деңгейде музей дерекқорын автоматтандырылған жүйе арқылы электронды түрде жүргізу көзделгенімен, практикалық деңгейде ААЖ енгізу, техникалық сүйемелдеу, қаржыландыру,

кадрлық дайындық және бірыңғай интеграциялық шешім мәселелері толық шешілмегенін көрсетеді.

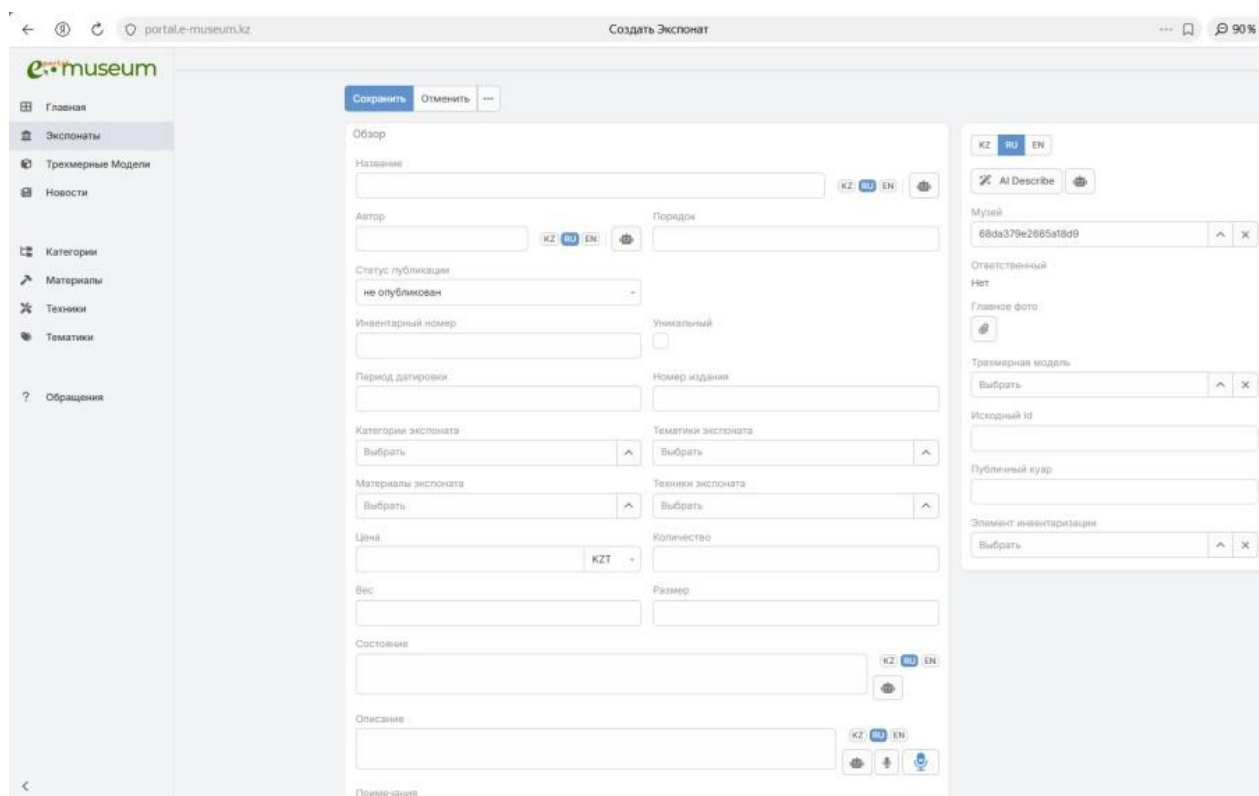
ААЖ енгізу мәселесі тек бағдарламалық функционалмен ғана емес, қаржылық және инфрақұрылымдық модельмен де байланысты. Автор жинаған кәсіби-коммерциялық мәліметтер мен SAQTAU жүйесіне қатысты коммерциялық ұсыныс мұндай жүйелердің музейлік есеп пен құжат айналымын автоматтандыруға бағытталған функционалдық мүмкіндіктері бар екенін аңғартады. Сонымен бірге сервердің кімге тиесілі екені, деректердің резервтік көшірмесі, экспорттау тәртібі, дерек форматы, қызмет тоқтаған жағдайда деректерге қол жеткізу механизмі және ұзақ мерзімді сақтау саясаты алдын ала құқықтық әрі техникалық тұрғыдан нақты бекітілмесе, музей қорындағы деректердің тұрақтылығы мен институционалдық тәуелсіздігіне тәуекел туындауы мүмкін. Фотосуреттерді енгізу мәселесінде де әр жүйенің функционалдық мақсаты мен техникалық мүмкіндігін ажырата қарастыру қажет (Сурет 2). Автор талдаған E-museum дерек енгізу интерфейсі деңгейінде экспонатқа бір басты фотосурет жүктеу мүмкіндігі берілетіні байқалды, бұл көпракурсты ғылыми фотоқұжаттауды толық қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз болуы мүмкін (Автордың E-museum платформасының дерек енгізу интерфейсін талдау материалдары, 2025–2026 жж.). Ал АС-Музей және SAQTAU жүйелерінде бірнеше фотосурет енгізуге техникалық мүмкіндік бар. Атырау облыстық тарихи-өлкетану музейінің қор сақтау бөлімімен жүргізілген кәсіби сұхбат материалдары бойынша, SAQTAU бағдарламасында бір музей затына енгізілетін фотосуреттер санына нақты шектеу қойылмағанымен, файл көлемі мен серверлік жадыға байланысты техникалық шектеулер туындауы мүмкін. Ірі көлемдегі фотосуреттер жүйеге қысылған форматта енгізіледі, ал деректер мен фотоматериалдар көлемі артқан сайын серверлік инфрақұрылымды кеңейту қажеттілігі пайда болуы ықтимал (Автордың Атырау облыстық тарихи-өлкетану музейінің қор сақтау бөлімінің меңгерушісімен жүргізген кәсіби сұхбаты, 2026 ж.).

Сурет 2. Жәдігерді цифрлық фотофиксациялау үдерісі. Фото Н. Бекешевтікі.

E-museum платформасының қызметі ішкі ААЖ-дан өзгеше (Сурет 3). Ол музейлер туралы жалпы мәліметтерді, жекелеген экспонаттардың сипаттамаларын, фотоматериалдарды, үшөлшемді модельдерді, виртуалды турларды және жаңалықтарды цифрлық ортада ұсынуға бағытталған порталдық жүйе болып табылады. Платформа қоғамдық қолжетімділік, цифрлық таныстыру және музейлік мұраны онлайн ортада көрсету бағытында маңызды рөл атқарады. Алайда ол музей қорын ішкі есепке алу, түгендеу, сақтау орнын бақылау, музей заттарының қозғалысын тіркеу, реставрациялық құжат айналымы және есеп беру құжаттарын автоматты қалыптастыру сияқты қор сақтау жұмысының толық функционалын алмастырмайды. Сонымен қатар платформадағы «сақталу жағдайы», «сипаттама» сияқты өрістердің едәуір бөлігі қызметкердің қолмен толтыратын мәтіндік

ақпаратына тәуелді. Бұл терминологиялық бірізділіктің бұзылуына және деректердің автоматтандырылған өңделуінің қиындауына алып келуі мүмкін.

Сурет 3. E-museum платформасындағы музей заты туралы деректерді енгізу интерфейсі (скриншот)

Қарастырылған жүйелерге тән ортақ мәселе — олардың өзара толыққанды интеграцияланбауы және «бір рет енгізу – көп рет пайдалану» қағидасын жүйелі іске асыруға мүмкіндік бермеуі. Қазіргі жағдайда бір музей заты туралы ақпарат ішкі қор базасына, E-museum платформасына, жылдық есеп беру нысандарына, Мемлекеттік каталогқа және ұлттық мәдени игілік объектілері тізіліміне ұсынылатын материалдарға жеке-жеке енгізілуі мүмкін. Мұндай тәжірибе қайталанатын жұмыс көлемін арттырып, деректердің әртүрлі нұсқаларының пайда болуына және музейлік ақпаратты ғылыми, статистикалық әрі басқарушылық тұрғыдан тиімді пайдаланудың қиындауына алып келеді (Автордың «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығындағы қор сақтау, E-museum платформасына дерек енгізу және музейлік есептік мәліметтермен жұмыс істеу барысында жинақтаған бақылау материалдары, 2024–2026 жж.).

Жүргізілген сұрау мен функционалдық талдау нәтижелері Қазақстан музейлеріндегі цифрлық жүйелерді (1 кесте) үш негізгі деңгейде қарастыруға мүмкіндік береді: ішкі қор есебіне арналған ААЖ, көпшілікке жариялауға арналған порталдық жүйе және болашақта қажет болатын интеграциялық ұлттық модель.

Музейлік цифрлық жүйелердің функционалдық ерекшеліктері мен шектеулері

Жүйе түрі	Мысалдар	Негізгі қызметі	Негізгі шектеуі
Музей қорын есепке алуға арналған автоматтандырылған ақпараттық жүйелер	АС-Музей, SAQTAU, Музеолог, АИС УД	Музей заттарын есепке алу, каталогтау, тіркеу, сақтау орнын белгілеу, қор заттарының қозғалысын бақылау, актілерді, түсім кітаптарын, ғылыми паспорттарды және есептерді қалыптастыру	Семантикалық байланыстарды қалыптастыру, халықаралық стандарттармен үйлестіру, ашық жариялау және жүйеаралық интеграция мүмкіндіктері шектеулі немесе әрқелкі; серверлік инфрақұрылым, техникалық қолдау ақысы және деректерге ұзақ мерзімді қол жеткізу мәселелері тәуекел туғызуы мүмкін
Порталдық жүйе	E-museum	Музейлер мен музей заттары туралы ақпаратты, фотосуреттерді, үшөлшемді модельдерді, виртуалды турларды және жаңалықтарды көпшілікке жариялау	Ішкі қор есебін, түгендеу үдерісін, музей заттарының қозғалысын және есептік құжат айналымын толық алмастырмайды; деректерді енгізу интерфейсі терминологиялық бірізділікті толық қамтамасыз етпейді
Ұсынылатын интеграциялық модель	Орталықтандырылған ұлттық музейлік деректер порталы	Қазақстан бойынша музей қорларын есепке алу, каталогтау, сақтау және қозғалысын бақылауды бірыңғай цифрлық ортада жүргізу; бір рет енгізілген деректерді E-museum порталына, Мемлекеттік каталогқа, есеп беру жүйелеріне және ұлттық мәдени игілік объектілерінің тізіліміне жолдау; ғылыми зерттеулер мен жасанды интеллект құралдарында қайта пайдалануға бейімдеу	Қазіргі кезеңде тұжырымдамалық-әдістемелік ұсыныс ретінде қарастырылады

Электрондық тіркеу мен толыққанды цифрландыру арасындағы айырмашылық

Қазақстан музейлеріндегі негізгі практикалық мәселелердің бірі – «электрондық тіркеу» мен «толыққанды цифрландыру» ұғымдарының жиі теңестіріліп қолданылуы. Электрондық тіркеу музей заты туралы бастапқы есептік және сипаттамалық мәліметтерді электрондық ортаға енгізуді білдіреді. Оған музей затының атауы, шифры, инвентарлық нөмірі, түсу көзі, материалы, техникасы, өлшемі, сақтау орны, бағалау құны, сақталу

жағдайы және фотосуреті сияқты негізгі есептік өрістер кіреді. Мұндай тіркеу музей қорын басқару, іздеу және есеп жүргізу үшін маңызды болғанымен, ол музейлік деректердің толыққанды цифрландырылғанын білдірмейді.

Толыққанды цифрландыру электрондық тіркеуден кеңірек ұғым. Ол музей заты туралы деректі жеке есеп карточкасы ретінде ғана емес, ғылыми сипаттамасы, тарихи-мәдени контексті, жасалған уақыты мен орны, материалы мен техникасы, табылған жері, сақталу жағдайы, реставрация тарихы, тұлғалармен, оқиғалармен, кезеңдермен, ғылыми әдебиеттермен және басқа музей объектілерімен байланысы бар кешенді ақпараттық объект ретінде ұйымдастыруды көздейді. Яғни цифрландырудың мәні деректі тек электрондық форматқа көшіруде емес, оны ғылыми талдауға, салыстыруға, іздеуге, алмасуға және қайта пайдалануға жарамды құрылымға келтіруде.

Толыққанды цифрландыру барлық музейлік деректер міндетті түрде бір ғана серверде немесе бір ғана физикалық жүйеде сақталуы керек дегенді білдірмейді. Негізгі талап – деректердің логикалық тұрғыдан үйлесімді, стандартталған және өзара байланыса алатын болуы. Яғни әр музейдің дерегі әртүрлі жүйеде немесе серверде орналасуы мүмкін, бірақ ол тұрақты идентификаторлар, бірыңғай өрістер, басқарылатын терминдер, ортақ дерек алмасу форматтары және семантикалық байланыстар арқылы басқа жүйелермен үйлесе алуы тиіс (2 кесте).

2 кесте.

Электрондық тіркеу мен толыққанды цифрландырудың салыстырмалы сипаттамасы

Көрсеткіш	Электрондық тіркеу	Толыққанды цифрландыру
Негізгі мақсаты	Музей затын есепке алу, ішкі тіркеу және іздеу	Музейлік деректі ғылыми, басқарушылық, қоғамдық және технологиялық тұрғыдан қайта пайдалану
Дерек сипаты	Есептік және сипаттамалық жазба	Құрылымдалған, стандартталған, байланыстырылған және машиналық өңдеуге жарамды дерек
Негізгі өрістері	Атауы, инвентарлық нөмірі, шифры, материалы, техникасы, өлшемі, сақталу жағдайы, фотосуреті	Метадеректер, тарихи-мәдени контекст, тұлға, оқиға, орын, кезең, дереккөз, реставрация тарихы, объектілер арасындағы байланыс
Ұйымдастыру деңгейі	Жеке электрондық база, файл немесе есеп карточкасы	Басқа жүйелермен үйлесе алатын, тұрақты идентификаторы мен стандартталған өрістері бар деректер құрылымы
Қолдану аясы	Ішкі қор есебі, түгендеу, іздеу, есеп беру	Ғылыми талдау, салыстырмалы зерттеу, ашық дерек, білім беру, көрме жобалары, жасанды интеллект құралдары
Технологиялық мүмкіндігі	Электрондық сақтау және қарапайым іздеу	Дерек алмасу, экспорттау, API, Linked Open Data, семантикалық модельдермен үйлесу
Нәтижесі	Электрондық есеп карточкасы	Қайта пайдаланылатын толық цифрлық ғылыми дерек

Осы деректер Қазақстан музейлеріндегі цифрландыруды бағалау кезінде тек электрондық жазбалардың немесе фотосуреттердің бар-жоғын емес, деректердің құрылымы, терминологиялық бірізділігі, байланыстылығы, стандартқа сәйкестігі, экспортталу мүмкіндігі және қайта пайдалануға жарамдылығы негізгі өлшем ретінде алынуы тиіс екенін көрсетеді.

«Бір рет енгізу – көп рет пайдалану» қағидасы және орталықтандырылған ұлттық портал моделі

Қазақстан музейлеріндегі цифрландыру үдерісінің негізгі мәселелерінің бірі – музейлік деректердің әртүрлі ақпараттық жүйелерге және есептік құжаттарға бірнеше рет қайталанып енгізілуі. Қазіргі тәжірибеде музей заты туралы мәліметтер ішкі қор базасына, Мемлекеттік каталогқа, E-museum платформасына, жылдық түсім есептеріне, ұлттық мәдени игілік объектілерінің мемлекеттік тізіліміне ұсынылатын материалдарға және басқа да есептік құжаттарға жеке-жеке енгізілуі мүмкін. Бұл уақыт шығынын арттырып қана қоймай, деректердің құрылымдық сәйкессіздігіне, ақпараттың қайталануына және бір музей заты туралы мәліметтердің әртүрлі нұсқада қалыптасуына алып келеді.

Осыған байланысты музейлік цифрландыруда «бір рет енгізу – көп рет пайдалану» қағидасын енгізудің маңызы ерекше. Бұл қағида бойынша музей заты туралы негізгі дерек бір рет стандартталған түрде енгізіледі, кейін сол дерек әртүрлі мақсатта қайта пайдаланылады. Атап айтқанда, бір рет енгізілген мәлімет ішкі қор есебінде, Мемлекеттік каталогта, E-museum платформасында, ғылыми каталогтарда, көрме мәтіндерінде, статистикалық есептерде, реставрациялық бақылауда, білім беру жобаларында, ұлттық мәдени игілік объектілері тізіліміне ұсынылатын материалдарда және жасанды интеллект құралдарында қолданылуы мүмкін.

Бұл қағиданы іске асыру үшін орталықтандырылған ұлттық музейлік деректер порталын немесе бірыңғай интеграциялық деректер кеңістігін қалыптастыру маңызды. Мұндай модель барлық деректің міндетті түрде бір ғана физикалық серверде сақталуын білдірмейді. Негізгі мәселе – музейлік деректердің бірыңғай логикалық архитектураға бағынуы, ортақ стандарттармен сипатталуы, тұрақты идентификаторлар арқылы танылуы және басқа жүйелермен автоматтандырылған түрде алмаса алуында.

Ұсынылып отырған ұлттық порталдың маңызды ғылыми-әдістемелік ерекшелігі – басқарылатын анықтамалықтар жүйесін енгізу. Мұндай анықтамалықтар материал, техника, кезең, сақталу жағдайы, зақым түрі, мәдени атрибуция, табылған жер және объект түрі сияқты өрістерді еркін мәтінмен емес, алдын ала бекітілген стандартталған терминдер арқылы толтыруға мүмкіндік береді. Перспективалық деңгейде мұндай анықтамалықтарды CIDOC CRM логикасымен және халықаралық басқарылатын сөздіктермен сәйкестендіру мүмкіндігін қарастыруға болады.

Халықаралық стандарттармен үйлесімді деректер архитектурасын қалыптастыру Қазақстан музейлері үшін тек ішкі қор есебін жетілдірумен шектелмейді. Егер музейлік деректер тұрақты идентификаторлар, басқарылатын анықтамалықтар, стандартталған метадеректер, API арқылы дерек алмасу және CIDOC CRM сияқты семантикалық модельдер негізінде ұйымдастырылса, бұл болашақта оларды Europeana, Google Arts & Culture сияқты халықаралық цифрлық мәдени мұра платформаларымен өзара үйлестіруге әдістемелік және техникалық алғышарт жасайды. Europeana Data Model мәдени мұра метадеректерін жинау, байланыстыру және байытуға арналған интероперабельді құрылым ретінде қолданылады; ал Google Arts & Culture мәдени ұйымдардың коллекцияларын онлайн ұсынуға арналған әріптестік платформа ретінде сипатталады. Сондықтан ұсынылып отырған ұлттық музейлік деректер порталы халықаралық платформаларға автоматты түрде қосылудың дайын тетігі ретінде емес, осындай интеграцияға қажетті дерек сапасын, құқықтық айқындықты, техникалық үйлесімділікті және қайта пайдалануға жарамды метадеректер құрылымын қалыптастыратын инфрақұрылым ретінде қарастырылуы тиіс (Europeana Data Model мәдени мұра метадеректерін жинау, байланыстыру және байытуға арналған интероперабельді құрылым ретінде қолданылады. Google Arts & Culture мәдени ұйымдарға өз коллекцияларын онлайн ұсынуға арналған жариялау құралдарын беретін әрі мәдени институттармен әріптестік негізінде жұмыс істейтін платформа ретінде сипатталады).

Орталықтандырылған ұлттық порталдың негізгі модульдері

Портал модулі	Негізгі қызметі	Қайта пайдалану бағыты
Музейдің жеке кабинеті	Музей заттары туралы бастапқы деректі енгізу, толықтыру, редакциялау және бекіту	Ішкі қор есебі, ғылыми сипаттама
Бірыңғай идентификатор модулі	Әр музей затына тұрақты ID беру	Мемлекеттік каталог, E-museum, есеп беру, ғылыми сілтеме
Метадеректер модулі	Атауы, материалы, техникасы, өлшемі, кезеңі, сақталу жағдайы сияқты өрістерді стандарттау	Автоматты іздеу, салыстырмалы талдау, ЖИ қолдану
Басқарылатын анықтамалықтар модулі	Терминдерді бірыңғай сөздіктер арқылы таңдату	Терминологиялық бірізділік, машиналық өңдеу
Жариялау модулі	Көрерменге ашылатын және жабық қалатын өрістерді бөлу	Ашық портал, виртуалды көрме, білім беру ресурстары
Мемлекеттік каталогқа жолдау модулі	Таңдалған объектілер бойынша дерек пакетін қалыптастыру және жіберу	Қайталанатын қолмен енгізуді азайту
E-museum-ға жариялау модулі	Қоғамға ашық мәліметтерді порталға немесе E-museum жүйесіне шығару	Онлайн қолжетімділік, цифрлық таныстыру
Есеп беру модулі	Жылдық, салалық және статистикалық есептерді автоматты қалыптастыру	Уақыт үнемдеу, дерек бірізділігі
Ұлттық мәдени игілік тізілімі модулі	Қажетті объектілерді тізілімге ұсыну үшін дерек пакетін дайындау	Құжат айналымын жеңілдету
Деректерді экспорттау және API модулі	Деректерді стандартталған форматта сыртқы жүйелерге беру	Жүйеаралық алмасу, ғылыми зерттеу, интеграция

Орталықтандырылған порталдың артықшылығы тек техникалық ыңғайлылықпен шектелмейді (Кесте 3). Ол музейлік деректердің ғылыми сапасын арттыруға мүмкіндік береді, себебі әрбір объект стандартталған өрістер арқылы сипатталып, басқа объектілермен, тарихи оқиғалармен, кезеңдермен, мәдениеттермен және дереккөздермен байланыстырылады. Бұл тәсіл CIDOC CRM моделінің негізгі логикасына сәйкес келеді: мәдени мұра деректері жеке оқшау жазбалар жиынтығы ретінде емес, өзара байланысқан ақпараттық құрылым ретінде қарастырылады [Doerg, 2003].

Сонымен қатар мұндай портал жасанды интеллект технологияларын музей саласында қолданудың маңызды алғышарттарының бірін қалыптастыруы мүмкін. ЖИ жүйелері үшін деректердің көлемінен бөлек, олардың құрылымы, сапасы, бірізділігі және контекстік байланыстары маңызды. Бірыңғай стандартқа келтірілген деректер автоматты жіктеу, ұқсас объектілерді табу, коллекциялар арасындағы байланысты анықтау және музейлік контентті әртүрлі аудиторияға бейімдеп ұсыну сияқты мүмкіндіктерді кезең-кезеңімен іске асыруға негіз бола алады.

Алынған нәтижелер. Жүргізілген зерттеу Қазақстан музей қорлары деректерін цифрландыру үдерісінің қазіргі жай-күйін, негізгі жүйелік шектеулерін және оны интеграциялық деңгейде жетілдіру бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді.

Біріншіден, электрондық тіркеу мен толыққанды цифрландыру арасындағы айырмашылық нақты айқындалды. Электрондық тіркеу музей заты туралы бастапқы есептік

мәліметтерді электрондық ортаға енгізуді білдірсе, толыққанды цифрландыру деректердің құрылымдалған, стандартталған, байланыстырылған, экспортталатын және машиналық өңдеуге жарамды болуын талап етеді. Бұл нәтиже музейлік цифрландыруды бағалауда тек электрондық базаға енгізілген объектілер санына емес, деректердің ғылыми талдауға, жүйеаралық алмасуға және қайта пайдалануға дайындығына назар аудару қажет екенін көрсетті.

Екіншіден, зерттеу қамтыған музейлерде цифрландыру деңгейінің біркелкі емес екені анықталды. 2026 жылы жүргізілген сапалық сауалнамаға қатысқан 7 музей-қорықтың 5-інде цифрландыру деңгейі 0–5% аралығында бағаланған, ал 6 музей-қорықта күнделікті қор жұмысында жеке автоматтандырылған ақпараттық жүйе тұрақты қолданылмайтыны белгілі болды. Бұл деректер зерттеу қамтыған музей-қорықтарда толыққанды цифрлық деректер инфрақұрылымының әлі де жеткілікті деңгейде қалыптаса қоймағанын көрсетеді.

Үшіншіден, республикалық және облыстық деңгейдегі 35 музей мен музей-қорықтың жауапты мамандары арасында жүргізілген авторлық мақсатты кәсіби сұрау автоматтандырылған ақпараттық жүйелердің таралуы мен қолданылу сипаты әркелкі екенін көрсетті. Сұрау нәтижесінде 15 мекемеде ААЖ қолданылатыны, ал 20 мекемеде мұндай жүйе тұрақты қолданылмайтыны анықталды. ААЖ қолданатын мекемелерде АС-Музей, SAQTAU, Музеолог және АИС УД жүйелері кездеседі. Бұл жағдай ААЖ енгізу, қаржыландыру, техникалық сүйемелдеу, кадрлық дайындық және бірыңғай интеграциялық шешім мәселелерінің өзектілігін айқындайды.

Төртіншіден, қолданыстағы цифрлық жүйелердің функционалдық айырмашылығы нақты ажыратылды. АС-Музей, SAQTAU, Музеолог және АИС УД сияқты жүйелер ішкі қор есебі мен құжат айналымына бағытталса, E-museum платформасы музейлік ақпаратты көпшілікке жариялау және цифрлық таныстыру қызметін атқарады. Осы айырмашылықты ескермеу деректерді бірнеше жүйеге қайталап енгізуге, ақпараттың әртүрлі нұсқаларының қалыптасуына және музей қызметкерлерінің жұмыс жүктемесінің артуына алып келуі мүмкін.

Бесіншіден, музейлік деректердің терминологиялық және құрылымдық бірізділігі жеткіліксіз екені анықталды. Материал, техника, өлшем, сақталу жағдайы, мәдени атрибуция, кезеңдеу, табылған жер және сипаттама сияқты негізгі өрістер әр музейде әртүрлі толтырылуы мүмкін. Бұл жағдай музейлік деректерді автоматты іздеу, салыстырмалы талдау, статистикалық өңдеу және жасанды интеллект құралдарында пайдалану мүмкіндігін шектейді. Сондықтан басқарылатын анықтамалықтар, бірыңғай терминдер және тұрақты дерек форматтары музейлік цифрландырудың негізгі шарттарының бірі ретінде айқындалды.

Алтыншыдан, зерттеу нәтижесінде «бір рет енгізу – көп рет пайдалану» қағидасына негізделген орталықтандырылған ұлттық музейлік деректер порталы немесе бірыңғай интеграциялық деректер кеңістігі тиімді тұжырымдамалық шешім ретінде ұсынылды. Бұл модель барлық деректі міндетті түрде бір серверге жинауды емес, музейлік деректерді ортақ логикалық архитектура, тұрақты идентификаторлар, басқарылатын анықтамалықтар, ашық және жабық деректер деңгейлері, экспорттау және API модульдері арқылы үйлестіруді көздейді. Мұндай тәсіл ішкі қор есебі, Мемлекеттік каталог, E-museum платформасы, есеп беру жүйелері, ұлттық мәдени игілік объектілерінің тізілімі және ғылыми-зерттеу мақсаттары арасындағы байланысты күшейтуге мүмкіндік береді.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу Қазақстан музей қорлары деректерін цифрландыру үдерісінің күрделі әрі көпәспектiлi сипатқа ие екенін көрсетті. Бір жағынан, елімізде музейлік деректерді электрондық ортаға көшіруге бағытталған нормативтік-құқықтық негіз қалыптасып, E-museum платформасы, Мемлекеттік каталог және жекелеген музейлерде қолданылатын автоматтандырылған ақпараттық жүйелер арқылы цифрлық жұмыс тәжірибесі қалыптасып келеді. Екінші жағынан, жүргізілген талдау бұл үдерістің көп жағдайда толыққанды цифрландыру деңгейіне емес, электрондық тіркеу, есептік мәлімет енгізу және бастапқы визуалды ұсыну деңгейіне жақын екенін айқындады.

Зерттеу барысында электрондық тіркеу мен толыққанды цифрландыру арасындағы айырмашылық нақты ажыратылды. Электрондық тіркеу бастапқы есептік деректерді электрондық ортаға енгізумен шектелсе, толыққанды цифрландыру деректердің құрылымдалған, стандартталған, семантикалық байланысқан және қайта пайдалануға жарамды болуын талап етеді.

Зерттеу нәтижелері Қазақстан музейлеріндегі цифрландырудың негізгі жүйелік мәселелері ретінде бірнеше факторды айқындады. Авторлық мақсатты кәсіби сұрау материалдары республикалық және облыстық деңгейдегі 35 музей мен музей-қорықта автоматтандырылған ақпараттық жүйелердің қолданылу деңгейі біркелкі емес екенін көрсетті: 15 мекемеде ААЖ қолданылса, 20 мекемеде мұндай жүйе тұрақты қолданылмайды. Бұл жағдай ААЖ енгізу, қаржыландыру, техникалық сүйемелдеу және кадрлық дайындық мәселелерінің әлі де өзекті екенін көрсетеді. Сонымен қатар ААЖ мен E-museum платформасының функционалдық аражігінің толық ажыратылмауы, деректерді бірнеше жүйеге қайталап енгізу тәжірибесі, терминологиялық және құрылымдық бірізділіктің жеткіліксіздігі, семантикалық байланыстардың жүйелі қалыптаспауы, серверлік инфрақұрылым мен деректер қауіпсіздігіне қатысты тәуекелдер сақталып отыр.

Зерттеу нәтижесінде автор тарапынан «бір рет енгізу – көп рет пайдалану» қағидасына негізделген орталықтандырылған ұлттық музейлік деректер порталының немесе бірыңғай интеграциялық деректер кеңістігінің тұжырымдамалық моделі ұсынылды. Бұл модельдің негізгі мәні – музейлік деректерді ортақ логикалық архитектура, тұрақты идентификаторлар, басқарылатын анықтамалықтар, ашық және жабық деректер деңгейлері, экспорттау және API модульдері арқылы үйлестіру. Мұндай тәсіл ішкі қор есебі, Мемлекеттік каталог, E-museum платформасы, есеп беру жүйелері, ұлттық мәдени игілік объектілерінің тізілімі және ғылыми-зерттеу мақсаттары арасындағы байланысты күшейтуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай айтқанда, Қазақстан музей қорлары деректерін цифрландырудың келесі кезеңі қағаз құжаттар мен есептік мәліметтерді электрондық форматқа көшірумен ғана шектелмеуі тиіс. Негізгі міндет – музейлік деректерді халықаралық стандарттармен үйлесімді, құрылымдалған, семантикалық байланысқан және қайта пайдалануға жарамды ғылыми-ақпараттық ресурсқа айналдыру. Мұндай тәсіл Қазақстан музейлері деректерінің болашақта халықаралық цифрлық мәдени мұра платформаларымен өзара үйлесу мүмкіндігін арттырады. Бұл бағыт музейлердің ішкі қор есебін жетілдіруге, Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы туралы деректерді ғылыми айналымға кеңінен енгізуге және цифрлық гуманитаристика мен жасанды интеллект мүмкіндіктерін музей саласында тиімді пайдалануға негіз қалайды.

ӘДЕБИЕТ

Cameron F., Kenderdine S. (Eds.). Theorizing digital cultural heritage: A critical discourse. Cambridge, MA: MIT Press, 2007.

Collections Trust. Spectrum 5.1: The UK collections management standard. London: Collections Trust, 2022.

Doerr M. The CIDOC conceptual reference model: An ontological approach to semantic interoperability of metadata. AI Magazine. 24(3). 2003, pp. 75–92. <https://doi.org/10.1609/aimag.v24i3.1720>

Мухамадеева И.А., Мухамадеева Р.М., Жақсыбаева А.А. 2023. Мобильный музей как возможность цифровизации историко-культурного наследия казахов // MUSEUM.KZ. 4(4). <https://doi.org/10.59103/muzkz.2023.04.10> - Мухамадеева И.А., Мухамадеева Р.М., Жақсыбаева А.А. Мобильный музей как возможность цифровизации историко-культурного наследия казахов // MUSEUM.KZ. 2023. 4(4). <https://doi.org/10.59103/muzkz.2023.04.10>

Oldman D., Doerr M., Gradmann S. Zen and the art of linked data: New strategies for a semantic web of humanist knowledge. In: Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. (Eds.). A new companion to digital humanities. Wiley Blackwell, 2016, pp. 251–273.

Parry R. Recoding the museum: Digital heritage and the technologies of change. London: Routledge, 2007.

Pavlidis G., Koutsoudis A., Arnaoutoglou F., Tsioukas V., Chamzas C. Methods for 3D digitization of cultural heritage. Journal of Cultural Heritage. 8(1). 2007, pp. 93–98. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2006.10.007>

Темиртон Г. 2023. Музей и культурное наследие: традиционные и инновационные (цифровизация) форматы как важнейшие инструменты музейной деятельности // MUSEUM.KZ. 4(4). <https://doi.org/10.59103/muzkz.2023.04.13> - Темиртон Г. Музей и культурное наследие: традиционные и инновационные (цифровизация) форматы как

важнейшие инструменты музейной деятельности // MUSEUM.KZ. 2023. 4(4).
<https://doi.org/10.59103/muzkz.2023.04.13>

Файзуллина Г.Ш. Музеология как наука: казахстанские реалии // Вестник КазНУ. Серия историческая. 96(1). 2020. С. 126-136. <https://doi.org/10.26577/JH.2020.v96.i1.16>

Шоққарина Г.С. Музей саласында заманауи технологияларды қолдану // Музей жаршысы. №2. 2024. 85–89 бб.

REFERENCE

Cameron F., Kenderdine S. (Eds.) *Theorizing digital cultural heritage: A critical discourse.* Cambridge, MA: MIT Press. 2007 (In English).

Collections Trust. *Spectrum 5.1: The UK collections management standard.* London: Collections Trust, 2022. (In English)

Doerr M. The CIDOC conceptual reference model: An ontological approach to semantic interoperability of metadata. *AI Magazine*, 2003. 24(3). pp. 75-92. <https://doi.org/10.1609/aimag.v24i3.1720> (In English)

Mukhamadeeva I.A., Mukhamadeeva R.M., Zhaksybaeva A.A. Mobilnyi muzei kak vozmozhnost tsifrovizatsii istoriko-kulturnogo naslediia kazakhov [Mobile museum as an opportunity for digitizing the historical and cultural heritage of the Kazakhs] // MUSEUM.KZ. 4(4). 2023. <https://doi.org/10.59103/muzkz.2023.04.10> (In Russian)

Oldman D., Doerr M., Gradmann S. Zen and the art of linked data: New strategies for a semantic web of humanist knowledge. In: Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. (Eds.). *A new companion to digital humanities.* Wiley Blackwell. 2016, pp. 251–273. (In English)

Parry R. *Recoding the museum: Digital heritage and the technologies of change.* London: Routledge, 2007. (In English)

Pavlidis G., Koutsoudis A., Arnaoutoglou F., Tsioukas V., Chamzas C. Methods for 3D digitization of cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage*. 2007. 8(1), pp. 93–98. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2006.10.007> (In English)

Temirton G. Muzei i kulturnoe nasledie: traditsionnye i innovatsionnye formaty kak vazhneishie instrumenty muzeinoi deiatelnosti [Museum and cultural heritage: Traditional and innovative formats as important tools of museum activity] // MUSEUM.KZ. 2023. 4(4). <https://doi.org/10.59103/muzkz.2023.04.13> (In Russian) - *Temirton G.* Muzei i kulturnoe nasledie: traditsionnye i innovatsionnye formaty kak vazhneishie instrumenty muzeinoi deiatelnosti [Museum and cultural heritage: Traditional and innovative formats as important tools of museum activity] // MUSEUM.KZ. 2023. 4(4). <https://doi.org/10.59103/muzkz.2023.04.13> (In Russian)

Faizullina G.Sh. Muzeologiya kak nauka: kazakhstanskii realii [Museology as a science: Kazakhstani realities]. *Vestnik KazNU*. 2020. Seriya istoricheskaya. 96(1), pp. 126–136. <https://doi.org/10.26577/JH.2020.v96.i1.16> (In Russian) - *Faizullina G.Sh.* Muzeologiya kak nauka: kazakhstanskii realii [Museology as a science: Kazakhstani realities]. *Vestnik KazNU*. Seriya istoricheskaya. 96(1). 2020, pp. 126–136. <https://doi.org/10.26577/JH.2020.v96.i1.16> (In Russian)

Shokkarina G.S. Muzei salasynda zamanaui tekhnologiialardy qoldanu [Application of modern technologies in the museum sphere] // *Muzei zharshysy*. 2024. №2, pp. 85–89. (In Kazakh)

Автор туралы мәлімет: Бекешев Нұрсұлтан Абайұлы – «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығы» РМҚК Бас қор сақтаушысы-Қор сақтау бөлімінің меңгерушісі (Түркістан облысы, Қазақстан Республикасы). ORCID: 0009-0002-5897-0512. E-mail: nurik_tinei@mail.ru

Сведения об авторе: Бекешев Нурсултан Абайұлы – главный хранитель фондов-заведующий отделом фондового хранения РГКП «Государственный археологический музей-заповедник «Отырар» (Туркестанская область, Республика Казахстан). ORCID: 0009-0002-5897-0512. E-mail: nurik_tinei@mail.ru

Information about the author: Nursultan A. Bekeshev – Chief Collection Keeper-Head of the Collection Storage Department, “Otyrar State Archaeological Museum-Reserve” (Turkistan Region, Republic of Kazakhstan). ORCID: 0009-0002-5897-0512. E-mail: nurik_tinei@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 29.05.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 12.06.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 16.06.2026.

ӘОЖ 069.12:371.33:738

МУЗЕЙДІҢ МӘДЕНИ-АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ЖЫЛЖЫМАЛЫ КӨРМЕ: «ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ҚЫШ-ҚҰМЫРА ЖАСАУ КӘСІБІ» ЖОБАСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА

Б.А. Нұрпейсов

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада музейдің мәдени-ағартушылық қызметіндегі жылжымалы көрменің алатын орны мен маңызы қарастырылады. Зерттеу жұмысының өзектілігі қазіргі кезеңде ұлттық тарихи-мәдени мұраны кең аудиторияға қолжетімді ету, музей мен қоғам байланысын нығайту және шалғай елді мекен тұрғындарының мәдени құндылықтармен танысу мүмкіндігін арттыру қажеттілігінен туындайды.

Зерттеудің мақсаты – музейдің мәдени-ағартушылық қызметіндегі жылжымалы көрменің орнын айқындау және оның тарихи-мәдени мұраны насихаттаудағы тиімділігін талдау.

Зерттеу барысында Ақтөбе облыстық музейі ұйымдастырған «Қазақ даласындағы қыш-құмыра жасау кәсібі» жобасының тәжірибесі қарастырылып, жоба аясында өткізілген көрме мен шеберлік сағаттың ұйымдастырылу барысы, қамтылған аудитория көлемі, мәдени-ағартушылық тиімділігі және келушілердің тарихи-мәдени мұраға қызығушылығын арттырудағы маңызы ерекше назарға алынды.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жылжымалы көрмелер музей қызметінің географиялық ауқымын кеңейтуге, әртүрлі әлеуметтік топтарды қамтуға және ұлттық құндылықтарды насихаттауға ықпал етеді. Зерттеу жұмысы музей ісінің мамандарына, тарихшылар мен этнографтарға, мәдениеттанушыларға, сондай-ақ қазақтың дәстүрлі қолөнері мен тарихи мұрасына қызығушылық танытатын оқырманға арналған.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеу барысында Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің есептік құжаттары мен статистикалық мәліметтері пайдаланылып, музейтану, музей педагогикасы және мәдени коммуникация мәселелеріне арналған ғылыми әдебиеттерге шолу жасалды.

Зерттеу әдістері ретінде сипаттамалық, салыстырмалы және талдау әдістері қолданылды.

Тірек сөздер: музей, жылжымалы көрме, музей педагогикасы, тарихи-мәдени мұра, музей коммуникациясы, қыш-құмыра өнері.

Сілтеме жасау үшін: Нұрпейсов. Б.А. Музейдің мәдени-ағартушылық қызметіндегі жылжымалы көрме: «Қазақ даласындағы қыш-құмыра жасау кәсібі» жобасының мысалында // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 69-77 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.06

ПЕРЕДВИЖНЫЕ ВЫСТАВКИ В КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУЗЕЯ: НА ПРИМЕРЕ ПРОЕКТА «ГОНЧАРНОЕ ДЕЛО В КАЗАХСКОЙ СТЕПИ»

Б.А. Нурпейсов

Актюбинский областной историко-краеведческий музей (Казахстан)

Аннотация. В статье рассматриваются место и значение передвижной выставки в культурно-образовательной деятельности музея. Актуальность исследования определяется возрастающей потребностью в популяризации национального историко-культурного наследия, совершенствовании форм взаимодействия музея с обществом и обеспечении

равного доступа различных категорий населения, в том числе жителей отдалённых населённых пунктов, к культурным ценностям и музейным коллекциям.

Цель исследования – определить место передвижной выставки в культурно-образовательной деятельности музея и проанализировать ее эффективность в популяризации историко-культурного наследия.

В ходе исследования был изучен опыт проекта «Гончарное дело в казахской степи», организованного Актюбинским областным историко-краеведческим музеем. Особое внимание было уделено процессу организации выставки и мастер-классов, проведенных в рамках проекта, охвату аудитории, культурно-образовательной эффективности и значимости проекта в повышении интереса посетителей к историческому наследию.

Результаты исследования показали, что передвижные выставки способствуют расширению географических рамок музейной деятельности, охвату различных социальных групп и популяризации национальных ценностей. Научная работа адресована специалистам музейного дела, историкам и этнографам, культурологам, а также широкому кругу читателей, интересующихся традиционным казахским ремеслом и историческим наследием.

Материалы и методы исследования. В ходе исследования были использованы отчетные документы и статистические данные Актюбинского областного историко-краеведческого музея, осуществлен обзор научной литературы, посвященной вопросам музееведения, музейной педагогики и культурной коммуникации.

В ходе исследования использовались методы описания, сравнения и анализа.

Ключевые слова: музей, передвижная выставка, музейная педагогика, историко-культурное наследие, музейная коммуникация, гончарное искусство.

Для цитирования: Нурпейсов Б.А. Передвижные выставки в культурно-образовательной деятельности музея: на примере проекта «Гончарное дело в казахской степи» // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 69-77. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.06

MOBILE EXHIBITIONS IN THE MUSEUM'S CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES: A CASE STUDY OF THE «POTTERY CRAFT IN THE KAZAKH STEPPE» PROJECT

B.A. Nurpeysov

Aktobe Regional Museum of History and Local Lore (Kazakhstan)

Abstract. This article examines the role and significance of mobile exhibitions in the cultural and educational activities of museums. The relevance of the study is determined by the growing need to promote the national historical and cultural heritage, improve forms of interaction between museums and society, and ensure equal access to cultural values and museum collections for various groups of the population, including residents of remote settlements.

The purpose of the study is to determine the place of mobile exhibitions in the cultural and educational activities of museums and to analyze their effectiveness in promoting historical and cultural heritage.

The study explores the experience of the project of the «Pottery Craft in the Kazakh Steppe», organized by the Aktobe Regional Museum of History and Local Lore. Particular attention is paid to the organization of the exhibition and workshops conducted within the framework of the project, audience outreach, cultural and educational effectiveness, and the project's significance in increasing visitors' interest in historical heritage.

The research findings demonstrate that mobile exhibitions contribute to expanding the geographical scope of museum activities, engaging diverse social groups, and promoting national

values. The article is intended for museum professionals, historians, ethnographers, cultural studies scholars, as well as a broad readership interested in traditional Kazakh crafts and historical heritage.

Research materials and methods. The study is based on reports and statistical data from the Aktobe Regional Museum of History and Local Lore. A review of scholarly literature on museology, museum pedagogy, and cultural communication was conducted.

The research employed descriptive, comparative, and analytical methods.

Keywords: museum, mobile exhibition, museum pedagogy, historical and cultural heritage, museum communication, pottery craft.

For citation: Nurpeysov B.A. Mobile exhibitions in the museum's cultural and educational activities: case study of the «Pottery craft in the kazakh steppe» project // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 69-77. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.06

Кіріспе. Музейдің мәдени-танымдық қызметі – музейлік коммуникацияның маңызды бөлігі және музей жұмысының ең негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Оның теориялық негізін музей педагогикасы түсіндіреді. Дегенмен, музейдің мәдени-танымдық қызметі өте ауқымды түсінік, себебі оның ішінде түрлі аудиториямен ұйымдастырылатын және өткізілетін музейдің көпқырлы жұмысының барлығы кіреді.

Қазіргі кезеңдегі музейдің мәдени-танымдық қызметінің дамуы, ең алдымен, музейдің әлеуметтік рөлінің өзгеруімен және музей мен қоғам арасындағы өзара ықпалдастықтың артуымен тығыз байланысты. Музей санқырлы аудиторияға арналған мәдени және білім беру орталығына айналуға, бұл музейге келушілерді жан-жақты зерттеуге, олардың сұраныстарына лайықты жауап беруге ерекше көңіл бөлуді талап етеді [Каулен, 2003: 240].

Көрмелер – музейдің ғылыми-танымдық, ағартушылық қызметінің маңызды нысандарының бірі. Қазіргі таңда музейлер көрме жұмысына барған сайын көбірек назар аударып келеді. Себебі, көрмелер музейге жаңа келушілерді тартумен қатар, музей экспозициясын жүйелеу жұмысына ықпал етеді және музей қорларының халыққа ашықтығын қамтамасыз етеді. Ең бастысы, көрмелердің тәрбиелік маңызы зор, олар келушілердің дүниетанымын кеңейтіп, мәдени деңгейін арттырады [Зузыкина, 1961: 21].

Музейтану ғылымының терминдеріне тоқталатын болсақ, көрме дегеніміз ортақ тақырыппен біріктірілген музей жәдігерлерін көрсету арқылы жүзеге асырылатын уақытша шара ретінде қоғамның назарын аударудың қуатты құралы [Захарова, 2025: 528]. Осы жерде экспозиция түсінігімен көрме сөзінің айырмашылығын айта кеткен дұрыс болар. Музей экспозициясы – ғылыми және көркемдік ой-тұжырымға сүйене отырып, музейлік жәдігерлер мен өзге де көрмелік материалдарды біртұтас құрылымға біріктіретін жүйе болып саналады [Каулен, 2003: 174].

Өз кезегінде көрмелер тұрақты, уақытша немесе жылжымалы болып бөлінеді. Мысалы, тұрақты көрмеге Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің «Руханият» көрме залын жатқызуымызға болады. Ол музейдің негізгі ғимаратынан бөлек ғимаратта орналасқан. Уақытша көрмелер болса, музейдің «Көрме залында» 10 күн, 1 ай, жарты жыл немесе одан да көп мерзімге ұйымдастырылып отырады. Мысалы, тұрақты көрмеге Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің «Руханият» көрме залын жатқызуымызға болады. Ол музейдің негізгі ғимаратынан бөлек ғимаратта орналасқан. Уақытша көрмелер болса, музейдің «Көрме залында» 10 күн, 1 ай, жарты жыл немесе одан да көп мерзімге ұйымдастырылып отырады.

Жылжымалы көрме бір орыннан екінші орынға көшіріліп көрсетілетін көрменің түрі. Көрмелердің жылжымалы форматы мәдени мұра мен білім беру бағдарламаларының қолжетімділігін кеңейтудің тиімді құралы болып табылады. Ол жаңа аудиторияны тартуға және музейдің танымалдылығын арттыруға мүмкіндік беретін икемділігімен, сондай-ақ жергілікті жағдайларға бейімделу мүмкіндігімен ерекшеленеді [Захарова, 2025: 530].

Жылжымалы көрмелер музей мен қоғам арасындағы байланысты күшейтетін, келушілерді танымдық тәжірибе алуға және тарихи-мәдени құндылықтарды зерттеуге

тартатын тиімді музейлік коммуникация құралы болып табылады. Көрмелердің жұмысын шеберлік, тәжірибелік сағаттармен толықтыру арқылы жобалардың тиімділігі айқын көрінеді.

Қазіргі кезеңдегі мәдени-білім беру қызметінің дамуы, ең алдымен, музейдің әлеуметтік рөлінің өзгеруімен және музей мен қоғам арасындағы өзара ықпалдастықтың артуымен тығыз байланысты. Музей санқырлы аудиторияға арналған мәдени және білім беру орталығына айналуға, бұл музейге келушілерді жан-жақты зерттеуге, олардың сұраныстарына лайықты жауап беруге ерекше көңіл бөлуді талап етеді [Каулен, 2003: 240].

Осы тұрғыда Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің облыс аудандары бойынша ұйымдастырылған, «Қазақ даласындағы қыш-құмыра жасау кәсібі» тақырыбындағы жылжымалы көрме тәжірибесі ғылыми-әдістемелік тұрғыдан қызығушылық тудырады. Жобаның маңызды ерекшеліктерінің бірі – қыш-құмыра жасау ісі бойынша шеберлік сабақтарының өткізілуі, музейлік заттарды көрсетумен қатар, келушілерді қыш-құмыра жасау технологиясымен іс жүзінде таныстыруға мүмкіндік беру.

Нәтижелерді талқылау. Қазіргі кезеңде музей ісінің қарқынды дамуы аясында музей аудиториясын кеңейту және мәдени-ағартушылық қызметтің сапасын арттыру мақсатында жылжымалы көрме және интерактивті жұмыс түрлерінің орны ерекше маңызды болып отыр. Осындай тиімді жұмыстардың бірі, облыс тұрғындарына музей қорымен жан-жақты танысуға және өлкенің тарихи-мәдени мұрасын кеңінен насихаттауға мүмкіндік беретін жылжымалы көрмелер болып табылады.

Осы негізде Ақтөбе жерінде б.з.б. III мыңжылдықтан орта ғасырларға дейін өмір сүрген тайпалардың, рухани және материалдық мәдениетімен қатар, ұрпақтар сабақтастығын көрсету мақсатында, Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі облыс көлемінде «Қазақ даласындағы қыш-құмыра жасау кәсібі» атты жобасын ұйымдастырған болатын. Жоба аясында Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорынан әртүрлі тарихи кезеңдерге жататын қыш-құмыралардан көрме жасақталып, құмыра жасаудан шеберлік сағат өткізілді. Жобаның тұжырымдамасында келесідей бірнеше өзекті міндеттер айқындалды.

Біріншіден, Ақтөбе өңірінен табылған қыш-құмыралардың аймақтық ерекшеліктерін археологиялық қазба материалдары негізінде таныстыру көзделді. Облыста 1970 жылдардан бастап бүгінгі күнге дейін жүйелі әрі кешенді археологиялық зерттеулер жүргізіліп келеді. Соның нәтижесінде музей қорында археологиялық коллекция сандық және сапалық тұрғыдан молығып, өңір тарихының ежелгі кезеңдерін сипаттайтын ең ауқымды жәдігерлер кешені қалыптасты. Екіншіден, музей қорында сақталған қыш-құмыра бұйымдарын дереккөз ретінде пайдалана отырып, көшпелі қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуын талдау міндеті қойылды. Қыш бұйымдар көшпелі және жартылай көшпелі ортадағы тұрмыстық, шаруашылық және технологиялық үдерістердің маңызды көрсеткіші ретінде қарастырылады. Үшіншіден, ежелгі құмыра жасау технологиясын қазіргі заманғы шеберлердің әдіс-тәсілдерімен салыстырмалы тұрғыда түсіндіру, сондай-ақ интерактивті форматта келушілермен тактильді байланыс орнату қарастырылды. Бұл бағыт аясында тұрғындарға өз қолымен құмыра жасап көру мүмкіндігі ұсынылып, дәстүрлі қолөнер технологиясын тәжірибелік тұрғыда игеруіне жағдай жасалды.

Көрменің құрылымы қола дәуірінен орта ғасырға дейінгі аралықты қамтитын 20 дана қыш-құмыралар мен археологиялық қазба жұмыстары барысында түсірілген және музей ұйымдастырған басқа да шеберлік сағаттар барысында түсірілген фотосуреттерден құралды (Сурет 1).

Сурет 1. Көрменің орналасуы. Ойыл ауданы. Фото Б.А. Нұрпейсовтікі.

Көрме құрылымын екі бөлімге бөліп қарастырсақ болады. Бірінші – негізгі бөлімді XX ғасырдың екінші жартысынан бастап, бүгінгі күнге дейін Ақтөбе облысында жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары мен кездейсоқ табылған қыш-құмыралар коллекциясы құрады. Көрмедегі құмыралар 4 тарихи кезеңге сәйкес, хронологиялық ретпен орналастырылды. Қола дәуірінде Ақтөбе жерінде алғашқы бақташылар мен жартылай отырықшылықпен айналысқан жергілікті тұрғындар қорғандар сала бастаған. Олардың жерлеу орындарынан Андронов мәдениетіне жататын 6 қыш ыдыс табылған, олар 1-ші суретте көрсетілген. Сонымен қатар, көрмеде ерте темір дәуірі, савромат-сармат кезеңіндегі алғашқы көшпелілер мәдениетін көрсететін 4 қыш-құмыра орналыстырылды. Соның ішінде 2019 жылы Темір ауданынан табылған, «Тасқопа көсемі» атауымен белгілі, маңызды археологиялық жәдігерлер саналатын құмыралар да көрсетілді. Ғұн-сармат кезеңінде, б.з. II-IV ғасырларындағы Ақтөбе жерінде өмір сүрген тайпалар туралы ақпаратты көрмедегі 7 қыш ыдыс пен ғұрыптық ыдыстар береді. Негізгі бөлімінің соңғы кезеңі ерте орта ғасырды қамтыды. Бұл кезеңге қатысы бар жәдігерлер ретінде музей қорында сақтаулы 3 қыш ыдыс көрсетілді. Қыш өнерінің өңірде өте жоғары деңгейге жеткендігін көрсету мақсатында кездейсоқ табылған жәдігерлердің қатарына жататын шығыр құмырасы қойылды.

Көрмені қосымша материал ретінде фотосуреттер толықтырды. Фотосуреттер арнайы жиналмалы-құрастырмалы 8 қанаттан тұратын қабырғаға бекітілді. А3 форматындағы суреттер А2 жиектемелерге салынып ілінді. Әр қанатқа 4 фотосуретке дейін орналастырылды. Оларда музей қорындағы құнды қыш-ыдыстар, археологиялық қазба жұмыстары, қыш құмыраларды қалпына келтіру, құмыра жасау бойынша музей ұйымдастырған шеберлік сағаттар бейнеленген.

Көрменің мазмұнын толық ашуға «Қазақ даласындағы қыш-құмыра жасау кәсібі» тақырыбында өткізілген экскурсия мүмкіндік берді (Сурет 2).

Осы орайда экскурсиялық қызмет пен жылжымалы көрмелердің байланысы музейлердің мәдени-ағартушылық жұмысының негізгі түрі ретінде ерекше маңызды болып табылатынын атап өту керек.

Қазақстан Ұлттық энциклопедиясында экскурсия сөзіне келесідей анықтама беріледі: Экскурсия (лат. *excursio* – сапар) – ғылыми, білім беру, танымдық мәдени-ағарту, демалу, т.б. мақсаттарда белгілі бір орындарға ұйымдастырылатын ұжымдық сапар немесе жорық.

Әдістеме жағынан педагогика ғылымының негізгі талаптары, экскурсиялық әдістемеді де міндетті түрде сақталуы тиіс. Яғни, оқыту мен тәрбиенің өзара байланысын

сақтау, пәннің ішкі логикасын ескеру, материалды жүйелі түрде ұсыну, сондай-ақ түсінікті және қолжетімді баяндау [Александров, 2021: 85].

Кейбір ғалымдар экскурсияның мазмұнын ашуда композиция, сюжет және фабула ұғымдарын қолданады. Композиция – жеке элементтерді өзара байланыстырып, тұтас құрылымға келтіру үдерісі. Ол «құрылым» және «жүйе» түсініктерімен тығыз байланысты. Сюжет – бір желіге біріктірілген, өзара сабақтас оқиғалар жиынтығы. Фабула – шығармада баяндалатын оқиғалардың рет-ретімен өрбуі. Фабуланың құрылымында кіріспе, оқиғаның басталуы, дамуы, шарықтау шегі және қорытынды кезеңі айқындалады. Кульминация – оқиғалардың дамуы барысында шиеленіс ең жоғары деңгейге жететін шешуші сәт [Емельянов, 2007: 8].

Экскурсиялар тақырыбына қарай тарихи, тарихи-революциялық, әскери, сәулет және қала құрылысы, әдеби, өнертану, табиғаттану немесе өндірістік және т. б. тақырыптарға байланысты бөлінеді.

«Қазақ даласындағы қыш-құмыра жасау кәсібі» тақырыбында өткізілген экскурсияның өзі, шеберлік сағатты ескермеген кезде, дәріс форматында өткізілді. Алайда дәріске қарағанда экскурсияның негізгі ерекшелігі, оның екі негізгі құрамдас бөлігі болуы – көрсету және баяндау (әңгімелеу). Бұл екеуі өзара тығыз байланысты және бір-бірін толықтырып отырады. Көрсету мен баяндаудың ара-қатынасы экскурсия тақырыбына, объектілердің сипатына, экскурсия жетекшілерінің шеберлігіне және басқа да факторларға байланысты өзгереді [Александров, 2021: 87]. Жылжымалы көрменің экскурсия мазмұны қыш (керамика) ұғымынан бастап, оның тарихын және Ақтөбе облысында табылған қыш-құмыралардың ерекшеліктерін, тарихи даму кезеңдерін көрсетумен шектелген жоқ, экскурсия өз жалғасын шеберлік сағаттан тапты деп айтсақ болады.

Сурет 2. Экскурсия барысы. Ырғыз ауданы. Фото Б.А. Нұрпейсовтікі.

Экскурсияның өзі, шеберлік сағатты ескермеген кезде дәріс форматында өткізілді. Дегенмен дәріске қарағанда экскурсияның негізгі ерекшелігі, оның екі негізгі құрамдас бөлігі бар – көрсету және баяндау (әңгімелеу). Бұл екеуі өзара тығыз байланысты және бір-бірін толықтырып отырады. Көрсету мен баяндаудың ара-қатынасы экскурсия тақырыбына, объектілердің сипатына, экскурсия жетекшілерінің шеберлігіне және басқа да факторларға байланысты өзгереді [Александров, 2021: 87].

Жылжымалы көрменің экскурсия мазмұны қыш (керамика) ұғымынан бастап, оның тарихын және Ақтөбе облысында табылған қыш-құмыралардың ерекшеліктерін, тарихи даму

кезедерін көрсетумен шектелген жоқ, экскурсия өз жалғасын шеберлік сағаттан тапты деп айтсақ болады.

Осы орайда, қазіргі таңда, психолог-педагог ғалымдар өз зерттеулерінде тәрбие беру ісінде алуан түрлі жаңа әдістерді айқындап жатқандығы белгілі. Сол әдістердің бірі ретінде арт-терапия тақырыбы біздің зерттеу пәніміздің өзектілігімен тікелей байланысты. Арт-терапияның негізгі көмекші құралдары ретінде ойын, өнер, музыка, колөнерді, соның ішінде бізге қажеттісі, құм мен сазды негізгі материал ретінде өз жұмыстарында пайдалу мәселесі.

Саз балшық өте икемді материал ретінде адамның ішкі көңіл-күйін тез қабылдап, оны бейімдеуге мүмкіндік береді. Әсіресе адамның ойы мен сезімі толық айқын болмаған жағдайда бұл ерекше байқалады. Саз балшықпен жұмыс істеу арқылы адам дәл сол сәтте өзін мазалаған мәселелерді, ашу-ыза, қорқыныш немесе басқа да сезімдердің туындау себептерін түсінуге мүмкіндік алады. Сонымен қатар, мұндай шығармашылық жұмыс өзін-өзі тануға, дамытуға және шабыт көздерін табуға ықпал ететінін айтады [Едиханова, 2019: 5].

Жоба аясында шеберлік сағаттың өткізілуі қажеттігі экскурсиялық қызметті толықтырушы, қорытындылаушы сипатта болды. Келушілер алдымен көрме экспозициясымен танысып, кейіннен өз қолдарымен қыш-шеңберінде жұмыс істеп, құмыра жасап көру мүмкіндігін алды. Шеберлік сағат бөлек іс-шара емес, тұжырымдамаға сәйкес жобаның бір бөлігі болып табылады. Шеберлік сағатты Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің экспозициялық-көрмелік қамтамасыз ету бөлімінің меңгерушісі, ҚР Қолөнершілер одағының мүшесі О.Ж. Төлегенов өткізді (Сурет 3).

Сурет 3. Шеберлік сағат. Шебер О.Ж. Төлегеновтің жүргізуімен. Фото Б.А. Нұрпейсовтікі.

О.Ж. Төлегенов – 1997 жылдан бері өз шығармашылығын өнер жолына арнаған және 2001 жылдан бастап қыш-құмыра жасаумен айналысқан 25 жылдан астам тәжірибесі бар кәсіби шебер.

Шебердің айтуынша, қыш шеңберінде жұмыс істеу барысында қатысушылардың қызығушылығы негізгі факторлардың бірі болып табылады. Қызығушылықтың болуы тәжірибелік дағдыларды меңгеруге және кәсіби шеберлікті дамытуға мүмкіндік береді. Ал қыш шеңберінде жұмыс істеу барысына келетін болса, саз балшықты шеңбердің дәл

ортасына орналастыру ерекше маңызға ие, себебі дайын бұйымның пішіні мен сапасы көбіне осы кезеңге байланысты болады.

Көрме мен шеберлік сағатының өзара байланысы археологиялық материалдарды түсіндірумен тығыз байланысты. Атап айтқанда, археологиялық қазба жұмыстары барысында табылған керамикалық бұйымдардың негізінде олардың көшірмелерін жасау мүмкіндігі қарастырылады. Бұл үдерісте қыштың құрамы, саз балшықтың физикалық қасиеттері мен кептіру ерекшеліктері ескеріледі.

Шеберлік сағатын ұйымдастыру барысында қыш шеңберін таңдау бірнеше факторлармен негізделеді. Біріншіден, бұл әдіс келушілердің қызығушылығын арттырады. Екіншіден, уақыттық және ұйымдастырушылық тұрғыдан тиімді болып табылады, яғни бір мезгілде қатысушылардың көбірек санын қамтуға мүмкіндік береді. Қолмен қалыптау әдісімен салыстырғанда, қыш шеңберін пайдалану жылжымалы көрме форматына қолайлы әрі икемді болып табылады.

Тәжірибе көрсеткендей, қыш шеңберінде жұмыс істеу барысында алғаш рет қатысқан ересектер мен балалар арасында айтарлықтай айырмашылық байқалмайды. Дегенмен, жеке қабілеттер мен қол икемділігі нәтижеге әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Әр қатысушының жас ерекшелігін, қолының ыңғайын ескере отырып қажетті мөлшерде саз-балшық бөліп беріліп отырды.

Жоба аясында жалпы 300 кг жуық саз-балшық жұмсалған болатын және музейге 2 қыш шеңбері мен арнайы пеш алынды. Болашақта музей кеңістігінде қыш-құмыра жасаудан үйірме ашу жоспарлануда.

Жобаның негізгі мақсатына сәйкес, жылжымалы көрме Ақтөбе облысының барлық аудандарын қамтыды. Көрмені 12 аудан орталығының, Ембі, Темір қалаларының және Қарабұтақ ауылының, жалпы облыстың 15 елді-мекеннің 2580 адамы тамашалады (кесте 1).

1-кесте.

Жылжымалы көрменің маршруттық кестесі және қатысушылар саны

№	Аудан атауы	Мекеме атауы	Күні	Қатысушылар саны
1	Ойыл ауданы	Ойыл ауылы, «Шұғыла» мәдениет және демалыс орталығы	22.09.2025	150
2	Қобда ауданы	Қобда ауылы, АОТӨМ-нің Қобда аудандық бөлімі музейінің ғимараты	24.09.2025	100
3	Мәртөк ауданы	Мәртөк ауылы, аудандық әкімдіктің мәжіліс залы	28.09.2025	120
4	Қарғалы ауданы	Бадамша ауылы, «Қарғалы» ауд. Мәдениет үйі.	30.09.2025	150
5	Ырғыз ауданы	Ырғыз ауылы, «Арай» мәдениет үйі	4.10.2025	150
6	Әйтеке би ауданы	Қарабұтақ ауылы, ауылдық клуб	6.10.2025	125
7	Әйтеке би ауданы	Т.Жүргенов ауылы, Әйтеке би ауд-қ мәдениет үйі	8.10.2025	170
8	Хромтау ауданы	Хромтау қаласы, Жастар ресурстық орталығы	10.10.2025	155
9	Шалқар ауданы	Шалқар қаласы, Сары Батақұлы атындағы ауд-қ мәдениет үйі	15.10.2025	275
10	Мұғалжар ауданы	Ембі қаласы, Мұғалжар ауд. Ағайынды Жұбановтар мемориалдық музейі.	17.10.2025	150
11	Байғанин ауданы	Қарауылкелді ауылы, Байғанин мәдениет үйі	21.10.2025	200
12	Темір ауданы	Шұбарқұдық кенті, Темір ауд. Орталық кітапханасы.	23.10.2025	250
13	Темір ауданы	Темір қаласы, Сақтаған Бәйішев ат. ЖОББ мектебі	24.10.2025	150
14	Мұғалжар ауданы	Қандағаш қаласы, Мұғалжар ауд-қ тарихи-өлкетану музейі.	29.10.2025	255
15	Алға ауданы	Алға қаласы, Алға ауд-қ жастар ресурстық орталығы	31.10.2025	180

1-ші кестеде көрсетілгендей, келушілер санының орташа көрсеткіші 172 адамды құрады, ең жоғарғы көрсеткіш Шалқар ауданында, 275 келуші. Қатысушылардың басым көпшілігін шамамен 60-65 % мектеп оқушылары құрады, оның 20%-ы студенттер және қалған пайыздық үлеске ересектерді жатқызуға болады.

Қатысушылар қатары әртүрлі жаста және әлеуметтік топ өкілдерінен тұрды. Атап айтқанда, мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балалар, колледж студенттері, қолөнер шеберлері және қыш өнеріне деген қызығушылығы бар жергілікті тұрғындар. Соның ішінде аудандық «Белсенді ұзақ өмір сүру» орталықтарының өкілдері мен мүгедектігі бар қатысушылар шара барысында өз қолдарымен саз балшықпен жұмыс жасап көрді.

Қорытынды. «Қазақ даласындағы қыш-құмыра жасау кәсібі» жобасы аясында Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі ұйымдастырып, өткізген жылжымалы көрменің тәжірибесі негізінде, жылжымалы көрмелер музейдің мәдени-ағартушылық қызметінің

нәтижелі құралы деген қорытынды жасауға болады. Көрме аудан тұрғындарына мәдени мұраны қолжетімді етіп, музей аудиториясын айтарлықтай ұлғайтты. Көрмені өткізу барысында, түпнұсқа музей заттары, фотоматериалдар мен экскурсияның үйлесуі тақырыпты мазмұнды, жан-жақты, әрі жүйелі қабылдауға мүмкіндік беретіні айқындалды. Сонымен қатар, қыш шеңберінде өткізілген шеберлік сағат интерактивті әдіс ретінде келушілердің қызығушылығын арттырып, ұсынылған материалды тәжірибе арқылы меңгеруіне ықпал етті.

Жалпы, алынған нәтижелер негізінде, жылжымалы көрмелерді қазіргі музей ісін дамытудың маңызды әрі болашағы зор бағыттарының бірі ретінде бағалауға болады.

ӘДЕБИЕТ

Александров Ю. Н. Экскурсия как искусство. Москва-Берлин: Директ-Медиа, 2021. 189 с.

Едиханова Ю. М. Глинотерапия в работе с симптомами эмоционального неблагополучия детей // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2019. № 6. URL: <http://e-koncept.ru/2019/192021.htm>

Емельянов Б.В. Экскурсоведение. Учебник. М: Советский спорт. 2007. 216 с.

Захарова П.В. Понятие, сущность, классификация передвижной выставки как инструмента музейно-выставочной деятельности // Международный научный журнал «Вестник науки». № 7 (88). Том 1. 2025 г. С. 526-535.

Зузыкина Н. Массовая научно-просветительская работа музеев на современном этапе // Вопросы массовой научно-просветительной работы музеев. Москва: Красный воин. 1961. С. 9-35.

«Қазақ даласындағы қыш-құмыра жасау кәсібі» жылжымалы көрмесі мен шеберлік сағатының есебі. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі. 2026 ж.

Музейное дело России. Под ред. Каулен М.Е. (ответственный редактор), Коссовой И.М., Сундиевой А.А. М.: Издательство «ВК», 2003. 614 с.

REFERENCES

Aleksandrov Yu.N. Ekskursiya kak iskusstvo. Moscow-Berlin: Direkt-Media Publ., 2021. 189 p. (In Russian).

Edikhanova Yu.M. Glinoterapiya v rabote s simptomami emotsional'nogo neblagopoluchiya detey // Nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal «Koncept». 2019, № 6. URL: <http://e-koncept.ru/2019/192021.htm> (accessed: 2026). (In Russian).

Emelyanov B.V. Ekskursovedenie [Excursion Studies]. Moscow: Sovetskiy Sport, 2007. 216 p. (In Russian).

Muzeynoe delo Rossii. Edited by Kaulen M.E., Kossova I.M., Sundieva A.A., [Museum Studies in Russia]. Moscow: VK Publishing House; 2003. 614 p. (In Russian).

«Qazaq dalasyndagy qysh-qumyra zhasau kasibi» zhylyzhymaly kormesi men sheberlik sagatynyn esebi. Aktobe Regional Museum of History and Local Lore. Aktobe, 2026. (In Kazakh).

Zakharova P.V. Ponyatie, sushchnost, klassifikatsiya peredvizhnoy vystavki kak instrumenta muzeyno-vystavochnoy deyatelnosti // Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Vestnik nauki». 2025. № 7(88), Vol. 1, pp. 526–535. (In Russian).

Zuzykina N. Massovaya nauchno-prosvetitelnaya rabota muzeev na sovremennom etape // Issues of mass scientific and educational work of museums. Moscow: Krasny Voin, 1961, pp. 9–35. (In Russian).

Автор туралы мәлімет: Нұрпейсов Бахтияр Асылбекұлы – Ақтөбе облыстық тарихи өлкетану музейінің аға ғылыми қызметкері (030000, Ақтөбе қ-сы, Ораз Тәтеұлы 3, Қазақстан). E-mail: nurpeysov.bahtiyar@mail.ru

Сведения об авторе: Нурпейсов Бахтияр Асылбекович – старший научный сотрудник Актюбинского областного историко-краеведческого музея (030000, г. Актобе, Ораз Татеулы 3, Казахстан). E-mail: nurpeysov.bahtiyar@mail.ru

Information about the author: Bakhtiyar A. Nurpeysov – Senior Researcher at the Aktobe Regional Museum of History and Local Lore (030000, Oraz Tateuly 3, Aktobe, Kazakhstan). E-mail: nurpeysov.bahtiyar@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 02.06.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 15.06.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 22.06.2026.

ӘОЖ 069 (091)

ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВТІҢ ХАЛЫҚ МУЗЫКА АСПАПТАРЫ МУЗЕЙІН ҚҰРУДАҒЫ РӨЛІ

З.С. Жәкішева

Өзбекәлі Жәнібек атындағы мәдениет, тарих және этнографияны
қолдау Қоғамдық қоры (Қазақстан)

Аңдатпа. Кең-байтақ еліміздің музейлері қорларында елеусіз, ескерусіз жатып, ұмыт бола бастаған қазақтың көне музыкалық аспаптар қазынасын бір жерге жинастыру ісі мемлекет және қоғам қайраткері, этнограф – Өзбекәлі Жәнібековтің (1931-1998) идеясы мен жобасы арқылы алғаш рет мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылды. Қайраткердің сан-салалы еңбектерінің ішінде күні бүгінге дейін орнықтырылмай, жазылмай, тіпті, кейбіреулер тарапынан мойындалмай келе жатқан бір ісі болса, ол – Ө. Жәнібековтің Ықылас атындағы Халық музыка аспаптары музейінің құрылып-қалыптасу тарихын құрудағы рөлі.

1981 жылдың 24 сәуірінде халық игілігіне ұсынылған бұл музейдің құрылғанына биыл 45 жыл толды. Музейдің құрылу тарихы – халқымыздың рухани-мәдени мұраларына деген жанашыр тұлғалардың қайраткерлік еңбектерінен бастау алады. Талай тарихи сәттерді бастан өткерген музей қазіргі таңда еліміздің мақтанышына айналып, халықаралық деңгейде мойындалған мәдениет ошағы. Мақалада автор Ө. Жәнібековтің Ықылас атындағы Халық музыка аспаптары музейінің құрылып-қалыптасу тарихын құрудағы рөлін және музейде жинақталған мәдени мұра тарихымен тікелей байланысты мәселелерді қарастырады. Музей қорындағы қазақ мәдениеті жәдігерлері өз ерекшеліктеріне қарай өнертану, аспаптану, музейтану, археология, органология, литофония, драмология, заттану, аспаптану және поэзия, діни-ғұрыптық ұстанымдар секілді гуманитарлық ғылымдардың зерттеу нысанына жатады.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеудің дереккөзін музей тарихына, оның қорындағы түпнұсқа аспаптарға арналған түрлі басылымдарда жарияланған ғылыми еңбектер, Ө. Жәнібековтің өз жазбалары мен замандастарының естеліктері құрады. Мемлекет және қоғам қайраткері, этнограф Ө. Жәнібековтің музей құрудағы іскерлік және ұйымдастырушылық еңбектері талдау әдісі негізінде сараланды.

Тірек сөздер: Ө. Жәнібеков, музейтану, аспаптану, өнертану, музей қоры, коллекциялар, экспозиция.

Сілтеме жасау үшін: Жәкішева З.С. Өзбекәлі Жәнібековтің Халық музыка аспаптары музейін құрудағы рөлі // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 78-83 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.07

РОЛЬ УЗБЕКАЛИ ЖАНИБЕКОВА В СОЗДАНИИ МУЗЕЯ НАРОДНЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

З.С. Жакишева

Общественный фонд имени Узбекали Жанибека по поддержке культуры,
истории и этнографии (Казахстан)

Аннотация. Задача собрать в одном месте сокровищницу старинных инструментов, которые незамеченными и забытыми хранились в музейных фондах нашей обширной страны, впервые была реализована на государственном уровне по идее и проекту идее и проекту государственного и общественного деятеля, этнографа Узбекали Жанибекова (1931-1998). Если и есть среди многогранных трудов деятеля одно дело, которое до сегодняшнего дня не было должным образом зафиксировано, описано и даже некоторыми не признано, то

это – роль У. Жанибекова в создании и становлении истории Музея народных музыкальных инструментов имени Ыкыласа.

В этом году исполняется 45 лет со дня основания этого музея, который открыл свои двери посетителям 24 апреля 1981 года. История создания музея берет свое начало в самоотверженном труде личностей, неравнодушных к духовному и культурному наследию нашего народа. Пережив немало исторических моментов, сегодня музей стал гордостью нашей страны и признанным на международном уровне очагом культуры. В статье автор рассматривает роль У. Жанибекова в формировании истории создания и становления Музея народных музыкальных инструментов имени Ыкыласа, а также вопросы, непосредственно связанные с историей собранного в музее культурного наследия. Экспонаты казахской культуры в фондах музея, в зависимости от их особенностей, являются объектом исследования таких гуманитарных наук, как искусствоведение, инструментоведение, музееведение, археология, органология, литофония, драмология, материаловедение, а также поэзия и религиозно-обрядовые принципы.

Материалы и методы исследования. Источниковую базу исследования составили опубликованные в различных изданиях научные труды, посвященные истории музея и подлинным инструментам, хранящимся в его фондах, а также личные записи У. Жанибекова и воспоминания его современников. Деловые и организаторские заслуги государственного и общественного деятеля, этнографа У. Жанибекова в создании музея были исследованы на основе метода анализа.

Ключевые слова: У. Жанибеков, музееведение, инструментальное исследование, искусствоведение, музейный фонд, коллекции, экспозиция.

Для цитирования: Жакишева З.С. Роль Узбекали Жанибекова в создании Музея народных музыкальных инструментов // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 78-83. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.07

THE ROLE OF UZBEKALI DZHANIBEKOV IN THE ESTABLISHMENT OF THE MUSEUM OF FOLK MUSICAL INSTRUMENTS

Z.S. Zhakisheva

Uzbekali Zhanibek Public Foundation for the Support of Culture,
History and Ethnography (Kazakhstan)

Abstract. The initiative to gather the treasure trove of ancient Kazakh musical instruments, which had been lying neglected and forgotten in the museum funds across our vast country, was implemented at the state level for the first time through the vision and project of the state and public figure, ethnographer Uzbekali Zhanibekov (1931–1998). Among the multifaceted works of this prominent figure, one particular achievement that has remained unrecognized, unwritten, and even unacknowledged by some to this day is U. Zhanibekov's role in establishing the history of the creation and development of the Ykhlas Museum of Folk Musical Instruments.

This year marks the 45th anniversary of the founding of this museum, which opened its doors to the public on April 24, 1981. The history of the museum's establishment originates from the dedicated efforts of individuals who deeply cared for the spiritual and cultural heritage of our people. Having weathered many historical milestones, the museum has now become a source of national pride and an internationally recognized cultural center. In this article, the author examines U. Zhanibekov's role in shaping the history of the foundation and development of the Ykhlas Museum of Folk Musical Instruments, alongside issues directly related to the history of the cultural heritage preserved within it. Depending on their specific characteristics, the artifacts of Kazakh culture in the museum's collection serve as research subjects for various humanities, including art history, organology (instrument studies), museology, archaeology, lithophones, dramology, material culture studies, as well as poetry and religious-ritual principles.

Research materials and methods. The research sources include scientific works published in various editions dedicated to the history of the museum and the authentic instruments in its collection, as well as U. Zhanibekov's personal notes and the memoirs of his contemporaries. The professional and organizational contributions of the state and public figure, ethnographer U. Dzhanibekov, towards establishing the museum were evaluated using the method of analysis.

Keywords: U. Zhanibekov, museology, instrumental research, art history, museum fund, collections, exhibition.

For citation: Zhakisheva Z.S. The Role of Uzbekali Dzhanibekov in the Establishment of the Museum of Folk Musical Instruments // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 78-83. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.07

Кіріспе. Қазақ ССР Мәдениет министрінің орынбасары қызметінде жүрген 1980 жылдарда Өзбекәлі Жәнібеков халықтық музыка аспаптары музейін құру жайында бастама көтерді. «...Өзбекәлі Жәнібеков сан мәрте жоғарғы басшыларға кіріп жүріп Қазақстанда бұрын болмаған Қазақтың халықтық әуез аспаптары музейін ұйымдастыруды ұсынды. Музейдің мекен-жайын қалпына келтіру ісіне де, ел арасынан көне әуез аспаптарын жинастыруға да қаржы бөлдірді...», – деп жазды бұл жөнінде ғалым Қ. Тұяқбаев [Тұяқбаев, 1999: 231]. Ө. Жәнібеков өз естелігінде музейді ұйымдастырудың мақсаты жөнінде «...Алматыдағы қазақтың халық әуез аспаптары музейін құру ісі – қазақта қобыз бен домбырадан басқа аспаптар болмаған дейтін қасаңқы пікірдің кеңінен таралып кеткеніне байланысты туындаған еді» – дейді [Жәнібеков, 1999].

Нәтижелерді талқылау. Музей 1981 жылдың 24 сәуірінде есігін айқара ашып, халық игілігіне ұсынылды. «Музей ашылды» деп айтуға ғана оңай болғанымен, Ө. Жәнібеков сол тұста түрлі мемлекеттік мекемелердің есігін қағып, басшыларының келісімін алуда сан түрлі пікір таластарды, кедергілер мен қиындықтарды бастан өткерді. Музей бірден «Қазақтың республикалық халықтық музыка аспаптары музейі» мәртебесімен (статусымен) ашылған. Сол кездің өзінде жолында кездескен қаншама кедергілерді бұзып-жарып, музейді республикалық мәртебемен ашуға қол жеткізудің өзі қайраткердің қайтпас жігері мен қайраткерлігін көрсетеді. Аталған музей – Орталық Азия республикалары арасында дәстүрлі музыкалық аспап-мұраларға арналған алғашқы музей болды.

Музейдің алғашқы тақырыптық-экспозициялық жоспары нәтижесінде елімізде бұрын қарастырылмаған түрлі ғылыми-зерттеу тақырыптар өмірге келді. Музей экспозицияларын жабдықтауда, әсіресе, аспапты-музыкалық археология саласына аса мән берілді. Археологиялық қазбадан анықталған түпнұсқа көне музыкалық аспаптардың өз алдына жеке музейі болмағандықтан түрлі ғылыми-зерттеу мекемелерінің қор-қоймаларында елеусіз жататын. Ө. Жәнібеков академик Ә.Х. Марғұлан, тарих ғылымдарының докторлары У.Х. Шалекенов, К. Ақышев, А. Чариков секілді халқымыздың белгілі археолог-ғалымдармен үнемі байланыста болды. Осы ғалымдардың басшылығымен еліміздің әр өңірлерінде жүргізілген қазба жұмыстары кезінде табылған археологиялық түпнұсқа мұраларды музей қорына алғызып отырды. Аспапты-музыкалық археологиямен айналысатын мамандар елімізде даярланбады. Бұл жайында: «...Әттең, бізде әуездік археологиямен айналысатын мамандар болғанда көптеген жаңалықтардың бетін ашуға болатын еді», – деп жазған өкінішті сөзі қазіргі кезде де маңызын жойған жоқ [Жәнібеков, 1992: 183]. Музей гуманитарлық білімдер жүйесіндегі – музейтану, аспаптану және өнертану секілді үш бірдей ғылымның басын қосты.

Аталған музей ресми түрде ашылысымен-ақ, Өзбекәлі Жәнібеков елімізге белгілі де беделді ақын-жазушыларды, өнер-мәдениет өкілдерін, мемлекет және қоғам қайраткерлерін, ресми сапармен келген әр елдің мемлекеттік шенеуніктерін оған ертіп келіп, музей экскурсиясын өзі жүргізіп, жинақталған мұра-аспаптардың терең тарихымен таныстыратын. Мәселен, белгілі мемлекет және қоғам қайраткері Бәйкен Әшімов: «...Өзбекәлі Жәнібеков – музейлер мен мәдени ескерткіштерге, халық өнеріне зор ынта-ықыласпен қарайтын. Мәдениет Министрінің орынбасары қызметінде жүргенде Алматының өзінен саз

аспаптарының музейін ұйымдастырды...», – десе, мемлекет қайраткері Михаил Есенәлиев: «...Өзбекәлі Жәнібековтің болашақ жағдайын алдын-ала, жан-жақты ойластырып, музейдің орналасатын мекен-жайын тауып, маңдай терін төгіп жүріп тындырған үлкен жұмысы – бұл күнде республиканың мақтанышы болып отырған музыка аспаптарының музейі еді...», – деп жазды [Жәкішева, 2011: 91].

Қазақ халқының өткен ғасырларда өмір сүрген ұлы тұлғаларының шығармашылық өнеріне серік болған түпнұсқа музыкалық аспаптарына арналған мемориалдық аспаптар экспозициясын жасау еліміздің музейлері тарихында алғаш рет қолға алынды. Ол үшін Өзбекәлі Жәнібеков кең-байтақ еліміздің өңірлеріндегі музейлердің қорларында шаң басып жатқан тарихи тұлғалардың қолданған музыкалық аспаптарын іздестіріп, музей қорына алғызып отырды. Қазір саралап отырсақ, елімізде 2018 жылы қабылданған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» Мемлекеттік бағдарламаның жалғасы болып табылатын, «Ұлы Даланың жеті қырында» көрсетілген, «Ұлы Даланың ұлы есімдері» аталатын жобаны Өзбекәлі Жәнібеков осыдан 45 (қырық бес) жыл бұрын музей экспозициясын жабдықтау арқылы орнықтырған екен. Нәтижесінде «Ұлы Даланың ұлы есімдерінің» жинақталған сан алуан тарихи мұралары музей экспозициясы арқылы алғаш рет мемлекеттік тұрғыда насихаттала бастады. Мұның өзі кеңестік солақай саясаттың салдарынан есімдерін айтуға тыйым салынып, қуғынға түсіп, айдалып-атылған Махамбет Өтемісұлы (1804-1846), Сейтек Оразалыұлы (1861-1933), Әміре Қашаубайұлы (1888-1934) және т.б. халық композиторлары мен әнші-ақындардың өмірі мен өнерін қайта жаңғыртуға арналған игі қадам болды. Музей экспозициясы арқылы Ө. Жәнібеков орнықтырған бұл іс – халқымыздың тарихи тұлғаларына деген құрмет пен қамқорлықтың нақты айғағы ретінде бағаланды. «...Өзбекәлі Жәнібеков – өзінің сілтемесімен, нұсқауымен, жеке өтінішімен, тапсырыстарымен, әлбетте, қызмет бабын пайдалана отырып, Қазақстанның облыстары мен аудандарының музейлері қорында елеусіз жатқан көне де тарихи мұраларды ашылмақ музей шаңырағы астына алғыза бастады...», – деп жазды бұл жайында естелігінде М. Есенәлиев [Есенәлиев, 1999: 110-111].

Өзбекәлі Жәнібековтің идеясынан туындаған және жоспарлы түрде жан-жақтан жинастырылған коллекциялардың нәтижесінде музейде «Тамырлас түркітілдес халықтардың музыкалық аспаптары» аталатын бірегей экспозиция залы өмірге келді. Хакас, тыва, өзбек, әзірбайжан, түркімен, ұйғыр және т.б. түркітілдес халықтардың аспап-коллекциялары 1981-1995 жылдардың өзінде-ақ музей төрінен орын алды. Ал 1989 жылы Қазақстанға тұңғыш рет іс-сапармен келген Түркияның Мәдениет министрі Кемал Зейбек өзімен бірге бірнеше ұлттық аспаптарын музей қорына сыйға өткізді. Алғашқы жылдарда музей қорына 50-ден аса елдің 500-ден астам аспап-мұралары жинақталды. Бұл үрдіс өз кезегінде түркілік дәстүрлі музыкалық аспаптардың тамырлас терең тарихын зерттеп-тану саласындағы тақырыптардың молдығы мен ауқымын белгіледі. Мұндай іс-тәжірибе кейіннен Тәжікстан Республикасының астанасы – Душанбе мен Саха елінің астанасы – Якутия қалаларында музыкалық аспаптарға арналған музейлердің экспозициясына үлгі-нұсқа болды.

Өзбекәлі Жәнібековтің бастама-басшылығымен музейде «Шетел халықтарының музыкалық аспаптары» аталатын тұрақты экспозиция залы жабдықталды. Шетел халықтарының коллекцияларын жинастыру ісі – барыс-келіс сапарлардан, шетелдік делегациялар мен елімізде оқитын студент-жастардың сыйға беруімен де толықтырыла түсті. Елімізге ресми сапармен келген шет мемлекеттердің үкімет делегациялары өздерімен бірге ұлттық аспап-мұраларын ала келіп, музей қорына өткізіп кеткен мысалдар көптеп саналады. «Интурист», «Медеу», «Спутник» секілді туристік желілер арқылы елімізге келген саяхатшылар, әр елдің мемлекет қайраткерлері мен басшылары ол кезде атағы алысқа кеткен музейге бас сұқпай кетпейтін еді. Мәселен, поляк музыка маманы Г. Храпкович: «...Мен бүкіл әлем халықтарының музыка мәдениетіне ден қойып жүрген адаммын. Дәл Сіздердің музейлеріңіздей музей әлемде жоқ. Музыка аспаптарын көру бір басқа да дауысын естіп, қалай ойналатынын көру бір басқа. Бұл – ежелгі заманның әуеніне дейін жанданған тірі музей. Бұл – нағыз қымбат қазына!», – деп жазса, корей музыка профессоры Хан Мен Хи:

«...Алматинский музей национальных инструментов гордость казахского народа и мировая сокровищница. Процветания и всех благ!», – дейді. Ал 1991 жылы елімізге тұңғыш рет ресми сапармен келген Ресей Федерация президенті Б. Ельцин: «...О высокой культуре народов Казахстана повествует и этот уникальный, прекрасный музей народных музыкальных инструментов. Восхищен и музеем, и ансамблем. Молодцы», – деген қолтаңбасын қалдырды [Жәкішева, 2011: 69-70]. Мұндай жазбалар көптеп саналады, оның бәрін әрине бір мақалаға сыйғызу мүмкін емес. Осылайша, музейге келген әр тілдегі, әр тілектегі, әр көзқарастағы әлем халықтарының өкілдері музейден алған әсерлері мен жүрекжарды лебіз-пікірлерін қалдырды. Бұл жазбалар – Өзбекәлі Жәнібековтің қиыннан қиыстырып, туған елінің мәртебесі үшін ұйымдастырған тарихи-танымдық еңбегінің маңызы мен рөлін айқындайды.

Музейді ұйымдастыру барысында музейдің өз ішінен ғылыми қызметкерлердің күшімен қоғамдық негізде шағын өнер тобын ұйымдастыру қажеттігін Ө. Жәнібеков былайша көрсетеді: «...*Көне музыкалық аспаптар өлі экспонат болғандықтан келушілерді баурап ала бермейтін еді. Сондықтан аннотацияларының үстіне аспаптарда ойнап отырған өнерпаздардың суреттерін бердік. Онан да тартымды экспозиция шыға қоймаған соң, әрбір экспонаттың астына аспаптың үні жазылған таспаны орналастырып, дыбысын пайдаландық. Бұл біршама алға басқандық болғанымен бізді қанағаттандыра қоймады. Сондықтан көне әуез аспаптарынан топ құруға тура келді. Осылайша «Сазген» аталатын әуез аспаптары ансамблі дүниеге келді. Сөйтіп, музей – халық аспаптар тарихынан, ойнау тәсілдерінен толық мағлұмат беретін және қазақ аспаптық мәдениеттің жетістіктерін насихаттайтын әуездік кешенге айналды*», – деп жазды [Жәнібеков, 2024: 182]. Бұл жазба Өзбекәлі Жәнібековтің музей жұмысын жандандырудағы және жаңалықтар енгізудегі жасампаздық ізденістерін айғақтайды. «Сазген» ансамблі әр жылдары ұйымдастырылған Халықаралық көрме-жәрмеңке жұмыстарына қатысып, лекция-концерттік шаралар, көне аспаптардың көрмелерін өткізді.

Сондай-ақ, 1980 жылы музейдің өз ішінен «Аспап жасау және қалпына келтіру шеберханасы» ұйымдастырылды. Бұл іс – Өзбекәлі Жәнібековтің идеясы болатын және ол шеберхананың барлық жұмыстарын тікелей өз қадағалауына алды. Музейдің экспозиция залдарын экспонаттармен жабдықтау оңай жасалатын шаруа емес еді. Алайда, өзі бастаған іске жауап беріп, батыл да шұғыл шешім қабылдай алатын Ө. Жәнібеков жан-жақта жүрген аспап жасаушы-шеберлердің, қолөнерші-зергерлер мен ұсталардың басын қосты. Экспонаттарды қалпына келтіріп, жаңғыртпалары мен көшірме нұсқаларын жасаумен айналысқан қолөнер шеберлерінің жұмыстары музей үшін аса маңызды әрі шешуші рөл атқарды. Музей шеберханасында жасалып шыққан экспонаттар музей қорын толықтырумен бірге, еліміздің өнер сахналары арылы да өмірге жолдама алып жатты.

Осылайша, Ө. Жәнібековтің музей ұйымдастырудағы еңбегі арқасында бірқатар ғылыми-нәтижелерге қол жетті. Олар:

- Ұмыт болған рухани-мәдени мұраларды бір жерге жинастыру, шоғырландыру ісі алғаш рет жүзеге асырылды;
- Музейге жинақталған тарихи мұралар арқылы «*Қазақ аспаптану ғылымының*» ұлт ғылымындағы орны мен маңызы айқындалды;
- Дәстүрлі музыкалық аспаптардың тек орындаушылық бағытта ғана емес, олардың гуманитарлық ғылым салаларымен байланысы нақтыланды;
- Музейдің тарихи жәдігерлері жайында танымдық *кітаптар* жарық көріп, ғылыми *диссертациялар* қорғалды;
- «*Мемориалдық аспаптар*» экспозициясы ғылыми-зерттеу жұмыстарына *үлгі-нұсқа* болды;
- Шеберханадан жасалып шыққан Ортеке ойын құралы «*Ортеке өнері*» деген атпен ЮНЕСКО-ның бүкіләлемдік мұралары тізіміне енгізілді.

Қорытынды. Осылайша, өткен ғасырдың 1980-1981 жылдарынан бастап Өзбекәлі Жәнібековтің тікелей Жоба-Жоспарымен құрылған қазақтың Ықылас атындағы Халық музыка аспаптары музейі – ұлт мәдениеті тарихында танымы мол ірі мәдениет ошағы ретінде тарихымызда мықтап орнықты. Қорыта айтқанда, музей еліміздегі дәстүрлі музыкалық аспап-коллекциялардың бірден-бір жинақтаған қор орны, дерекнамалық базасы, ғылыми-зерттеу орталығы ретінде өз бағытын айқындауда. Мұның өзі – мәдениет сардары, дара тұлға Өзбекәлі Жәнібековтің музей құрудағы өлшеусіз еңбегінің мәнін, рөлі мен маңызын айқындайды.

ӘДЕБИЕТ

Есенәлиев М. Ұлтын ұлықтаған азамат // Өзбекәлі Жәнібек. Алматы: «Арыс». 1999. 231 б.

Жәкішева З.С. Өзбекәлі Жәнібек тағылымы. Алматы: Алматыжарнама, 2011. 162 б.

Жәнібек Ө. Қалыссыз, қалтарыссыз дүние жоқ. Алматы: Арыс, 1999.

Жәнібек Ө. Уақыт керуені. Алматы: Жазушы, 1992. 183 б.

Жәнібек Ө. Тағдыр тағылымы. Алматы: «Өзбекәлі Жәнібек» ҚҚ, 2024. 182 б.

Тұяқбаев Қ.Қ. Өз-ағам, Өз-ағам // Өзбекәлі Жәнібек. Алматы: «Арыс». 1999. 231 б.

REFERENCES

Esenaliev M. Ultyn ulyktagan azamat // Uzbekali Zhanibek. Almaty: Arys, 1999. 231 p. (In Kazakh)

Zhakisheva Z.S. Ozbekali Zhanibek tagylymy. Almaty: Almatyzharnama, 2011. 162 p. (In Kazakh)

Zhanibek U. Kalysyz, kaltarysyz dunie zhok. Almaty: Arys, 1999. (In Kazakh)

Zhanibek U. Uakyt kerueni. Almaty: Zhazushy, 1992. 183 p. (In Kazakh)

Zhanibek U. Tagdyr tagylymy. Almaty: «Uzbekali Janibek» PF, 2024. 182 p. (In Kazakh)

Tuyakbaev K.K. Oz-agam, Az-agam // Uzbekali Zhanibek. Almaty: Arys, 1999. 231 p. (In Kazakh)

Автор туралы мәлімет: Жәкішева Забира Сыпатайқызы – аспаптанушы-этнолог, тарих ғылымдарының кандидаты (Алматы, Қазақстан). ORCID: 0009-0009-6760-7759. E-mail: zabira.zhakisheva@gmail.com

Сведения об авторе: Жакишева Забира Сыпатаевна – инструментовед-этнолог, кандидат исторических наук (Алматы, Казахстан). ORCID: 0009-0009-6760-7759. E-mail: zabira.zhakisheva@gmail.com

Information about the author: Zabira S. Zhakisheva – Instrument specialist–ethnologist, Candidate of Historical Sciences (Almaty, Kazakhstan). ORCID: 0009-0009-6760-7759. E-mail: zabira.zhakisheva@gmail.com

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 19.02.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 21.05.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 02.06.2026.

УДК 069 (091)

О КОЛЛЕКЦИИ МУЗЕЯ НАРОДНЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ИМЕНИ ЫКЫЛАСА

Г.А. Билялова

Объединение музеев г. Алматы (Республика Казахстан)

Аннотация. Народные музыкальные инструменты являются основой коллекции Музея им. Ыкыласа. Задача статьи заключается в изучении коллекции, представленной в экспозиции музея, в музыкально-историческом аспекте. Основным объектом исследования служит национальный инструментарий, его роль в процессе генезиса музыкальной культуры различных этносов. Актуален вопрос истории формирования коллекции музыкальных инструментов как неотъемлемой части материальной и духовной культуры народа. Используемый научный материал по истории, музыкальной археологии, этномузыкологии, инструментоведению, фольклористике позволяет представить музыкально-историческое наследие, эстетический вкус, восприятие мира человеком в широком спектре знаний.

Рассматриваются также вопросы сбора и сохранения казахских народных музыкальных инструментов с середины XIX века, а также возможности их изучения и совершенствования в XX веке. Отмечается устойчивый интерес исследователей к данной проблематике, сохраняющийся до настоящего времени. Особое внимание уделено Музею народных музыкальных инструментов имени Ыкыласа как важному центру сохранения и популяризации национального музыкального наследия. Подчеркивается вклад Ыкыласа Дукенулы в развитие казахского музыкального искусства, его исполнительское мастерство и способность средствами народных инструментов передавать звуки природы. Рассматривается значение музея в контексте мировых музейных практик, связанных с изучением и экспонированием народных музыкальных инструментов.

Материалы и методы исследования. Источниковедческо-аналитические методы исследования при написании статьи основаны на хронологической структуре экспозиции Музея народных музыкальных инструментов им. Ыкыласа. История древней и средневековой музыкальной культуры по материальным памятникам представлена материалами музыкальной археологии. В процессе работы использована специальная литература, а также материалы международных научно-практических конференций.

Ключевые слова: музей, экспозиция, музыкальные инструменты, коллекция, исполнители, мемориальные.

Для цитирования: Билялова Г.А. О коллекции Музея народных музыкальных инструментов имени Ыкыласа // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 84-91. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.08

ЫҚЫЛАС АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ АСПАПТАР МУЗЕЙІНІҢ КОЛЛЕКЦИЯСЫ

Г.А. Билялова

Алматы қаласы музейлері бірлестігі (Қазақстан)

Андатпа. Халық музыкалық аспаптары музей коллекциясының негізі болып табылады. Мақаланың мақсаты – музей экспозициясында ұсынылған коллекцияны музыкалық-тарихи тұрғыдан зерттеу. Зерттеудің негізгі объектісі – ұлттық аспаптар, оның әртүрлі этностардың музыкалық мәдениетінің генезисіндегі рөлі. Музыкалық аспаптар коллекциясының халықтың материалдық және рухани мәдениетінің ажырамас бөлігі ретінде қалыптасу тарихы өзекті мәселе. Тарих, музыкалық археология, этномузыкология, аспаптану, фольклортану бойынша қолданылған ғылыми материалдар музыкалық тарихи мұраны, эстетикалық талғамды, әлемді адамның қабылдауын кең ауқымды білім тұрғысынан пайымдауға мүмкіндік береді.

Мақалада XIX ғасырдың ортасынан бастап қазақтың халықтық музыкалық аспаптарын жинау және сақтау мәселелері, сондай-ақ XX ғасырда оларды зерттеу мен

жетілдіру мүмкіндіктері қарастырылады. Бұл тақырыпқа зерттеушілердің тұрақты қызығушылығы бүгінгі күнге дейін сақталып отырғаны атап өтіледі. Ұлттық музыкалық мұраны сақтау мен насихаттаудың маңызды орталығы ретінде Ықылас атындағы Халық музыкалық аспаптар музейіне ерекше назар аударылады. Ықылас Дүкенұлының қазақ музыкалық өнерінің дамуына қосқан үлесі, оның орындаушылық шеберлігі және халықтық аспаптар арқылы табиғат үндерін жеткізе білу қабілеті айрықша көрсетіледі. Сондай-ақ музейдің халықтық музыкалық аспаптарды зерттеу және көрмелеуге байланысты әлемдік музейлік тәжірибелер аясындағы маңызы қарастырылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Мақаланы жазудағы деректанулық-аналитикалық зерттеу әдістері ұлттық музыкалық аспаптар музейінің экспозициясының хронологиялық құрылымына негізделген. Материалдық ескерткіштер бойынша ежелгі және ортағасырлық музыкалық мәдениеттің тарихы музыкалық археология материалдары арқылы ұсынылған. Жұмыс барысында арнайы әдебиеттер, сондай-ақ Халықаралық ғылыми-практикалық конференциялардың материалдары пайдаланылды.

Тірек сөздер: музей, экспозиция, музыкалық аспаптар, коллекция, орындаушылар, мемориалдық.

Сілтеме жасау үшін: Билялова Г.А. Ықылас атындағы Халық музыкалық аспаптар музейінің коллекциясы // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 84-91 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.08

THE COLLECTION OF THE YKYLAS MUSEUM OF FOLK MUSICAL INSTRUMENTS

G.A. Bilyalova

Association of Museums of Almaty (Kazakhstan)

Abstract. Folk musical instruments are the basis of the Museum's collection. The article aims to examine the collection presented in the museum's exposition from a musical and historical perspective. The main object of the research is the national instrumentation, its role in the genesis of musical culture of various ethnic groups. The issue of the history of the formation of a collection of musical instruments as an integral part of the material and spiritual culture of the people is relevant. The scientific material used in the fields of history, musical archaeology, ethnomusicology, instrumentology, and folklore studies allows us to present the musical historical heritage, aesthetic taste, and human perception of the world in a wide range of knowledge.

The collection and preservation of Kazakh folk musical instruments since the mid-19th century are also discussed, as well as the possibilities for their study and improvement in the 20th century. Researchers' persistent interest in this topic, which continues to this day, is noted. Particular attention is given to the Ykylas Museum of Folk Musical Instruments as an important center for the preservation and promotion of national musical heritage.

The article highlights Ykylas Dukenuly's contribution to the development of Kazakh musical art, his mastery of performance, and his ability to convey the sounds of nature through folk instruments. The museum's significance is explored in the context of global museum practices related to the study and exhibition of folk musical instruments.

Research materials and methods. The source-based and analytical research methods used in writing the article are based on the chronological structure of the exposition of the Museum of Folk Musical Instruments. The history of ancient and medieval musical culture based on material monuments is represented by musical archeology materials. In the course of the work, special literature was used, as well as materials from international scientific and practical conferences.

Keywords: museum, exposition, musical instruments, collection, performers, memorial.

For citation: Bilyalova G.A. The collection of the Ykylas museum of folk musical instruments // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 84-91. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.08

Введение. Истоки казахской традиционной музыки берут начало в культуре этносов, населявших в древности обширную территорию евразийских степей – саков, усуней, гуннов, тюрков, канглы, кипчаков. Историческая миссия казахского народа как преемника общетюркского музыкального наследия проявилась в творчестве легендарных личностей.

Исследователи, изучавшую жизнь и быт казахов в XVII-XIX вв. с восхищением отмечали удивительную способность народа к творчеству, стремительной музыкально-поэтической импровизации, широкую вовлеченность в сферу музицирования всего населения от детей до глубоких старцев.

Имена Курмангазы, Даулеткерей, Таттимбета, Казангапа, Биржана, Ахана серэ, Жаяу Мусы, Естай, Ибрая, Дины, Мади, Кенена; мелодии великого Абая вошли в историю не только казахской, но и мировой музыкальной культуры. Их яркое, индивидуальное творчество, характерный образный строй и круг музыкально-выразительных средств, составляют классику казахской музыки.

Обсуждение и результаты. С середины XIX века большое внимание в Казахстане стало уделяться сбору казахских народных инструментов. Позже, в XX веке, стало возможным изучение и совершенствование в широком масштабе музыкальных инструментов. Многолетние работы исследователей-инструментоведов Б. Сарыбаева, А. Аухадиева, А. Хамзаулы совместно с исследованиями ученых-археологов, этнологов, музыковедов А. Акишева, А. Маргулана, А. Жубанова и др. представили возможность со временем реконструировать старые и разрабатывать новые виды народных инструментов. Эта сложная, исследовательская деятельность послужила основой для создания уникального и единственного в то время в стране музея музыкальных инструментов.

Музей музыкальных инструментов, расположенный в историческом центре города, на территории Парка им. 28-ми гвардейцев-панфиловцев, открылся Постановлением Совета Министров КазССР №358 от 1 августа 1980 года. Здание музея является памятником истории и архитектуры республиканского значения и заслуживает отдельного описания.

Здание было построено как Дом офицерского собрания в 1902-1905 гг. по проекту неизвестного архитектора. Строительством занималась Семиреченская инженерная дистанция, один из инженеров которого, предположительно и является автором проекта. Ставший образцом деревянного зодчества в ропетовском стиле (вырезное дерево, обрамление окон, башенок) здание сохранилось до наших дней с незначительными изменениями.

Музей располагает уникальной коллекцией музыкальных инструментов казахов и других народов мира. В коллекцию входят более тысячи экспонатов, представляющих десятки видов музыкальных инструментов, значительная часть которых принадлежала известным композиторам и исполнителям. Площадь музейной экспозиции составляет 454, 1 кв. м.

В 1990 году Музею было присвоено имя выдающегося исполнителя-кобызиста, композитора Ыкыласа Дукенулы. Основной задачей музея является сохранение и популяризация музыкального наследия казахского народа. Ныне музей представляет собой музейный центр, отвечающий современным инновационным тенденциям по своим функциям, инфраструктуре, социальным условиям обслуживания посетителей и формам работы.

В 2012-2013 гг. в рамках Года культуры были проведены масштабные реставрационные работы Музея народных музыкальных инструментов. К работе над проектированием и созданием экспозиции музея в 2010-2012 гг. были привлечены экспозиционеры – научные сотрудники Музея истории города Алматы, дизайнеры, инженеры технологи, применившие опыт зарубежных фирм-производителей в разработке современных музейных технологий и использования новейшего оборудования для создания интерактивной мультимедийной экспозиции.

Осуществленный проект не имел отечественных аналогов, как по форме, так и по содержанию; стал принципиально новым объектом культуры в городе Алматы и Казахстане. Основными принципами экспозиционного показа были тематико-хронологический и коллекционный, соответствующие специфике музея. Так, в экспозиции выделены следующие тематические разделы и экспозиционные залы: археологии или вводный зал, струнно-щипковых и смычковых инструментов (зал домбры и кобыза); мемориальный зал

видных деятелей культуры, ударно-шумовых и духовых инструментов; инструментов народов мира, медиа-зал и залы для временных экспозиций и выставок.

Археологические артефакты коллекции свидетельствуют о том, что музыка как вид искусства и культурное времяпровождение всегда занимала особое место в жизни общества. При построении археологической экспозиции следует иметь в виду, что немногие археологические предметы, часто фрагментированные и, на первый взгляд, неприметные, могут привлечь внимание посетителя, и здесь потребуются дополнительные привлекательные средства.

О глубоких корнях народного искусства академик А. Маргулан писал: «Искусствовед В.М. Чепелев – автор статей «Об искусстве казахского народа» и предисловия к альбому Е.А. Клодта «Казахский народный орнамент». По В.М. Чепелеву, истоком казахского народного искусства является скифо-гуннская среда, особенно алтайский круг искусства. Казахский народ, по его мнению, унаследовал художественную культуру своих предков, оставивших на территории Казахстана много памятников» [Маргулан, 1986:22].

В зале археологии в силу немногочисленности «музыкальных» археологических артефактов были применены музейные художественные средства. Так, представлена реконструкция «Алтаря шамана» с наскальными рисунками, датируемыми 3-4 тысячелетием до н.э., т.е. эпохой неолита. Камень-диорит был найден в 1983 году Улытау и входил в комплекс каменной гряды с наскальными изображениями на протяжении 600 метров. Общая площадь камня составляет 1,70 куб. метров, вес – около 5 тонн. На поверхности изображен шаман, играющий на духовом музыкальном инструменте, в окружении духов, перевоплотившихся в людей, животных и фантастических существ.

В 1943 году академиком Алькеем Маргуланом в Центральном Казахстане был обнаружен «Баксы тас» (шаманский камень), датируемый VI-VIII вв., т.е. эпохой тюрков. Изваяние представляет удлиненный камень с округлой головой и слабо зафиксированными чертами лица. В районе груди и пояса изображены музыкальные инструменты кобыз и конырау, бывшие в то время неотъемлемой принадлежностью баксы.

Большой интерес представляет собой изваяние более позднего периода: в руках, опущенных к поясу изображен сегментобразный предмет, напоминающий небольшой лук. Предположительно – это изображение музыкального лука-монохорда, разновидности лукообразных арф. Своим происхождением он обязан охотничьему луку с натянутой тетивой и представляет собой наиболее древний вид дуговой арфы.

«Музыкальная археология является разделом музыковедения, изучающим музыкальную культуру древнего мира и средних веков по памятникам материальной культуры. Главный объект исследований – национальный инструментарий – одно из сложнейших явлений музыкальной культуры. Музей музыкальных инструментов имени Ыкыласа на сегодняшний день является колыбелью музыкальной археологии Казахстана» [Тазабекова, 2019: 37-41].

Казахские музыкальные инструменты, представленные в залах музея, подразделяются на общенациональные и фольклорные. Общенациональными народными музыкальными инструментами можно считать домбру, кобыз и их разновидности, сыбызгы, распространенные по всему Казахстану и используемые для исполнения народной и классической музыки. Фольклорными народными музыкальными инструментами являются уульдек, сазген, желбуаз, желкобыз, дангыра, дабыл, дауылпаз, шындауыл, керней, дудыга, дунгиршек, токылдак, асатаяк, адырна, шыртылдауык, сакпан.

В зале ударно-шумовых и духовых инструментов представлены ударные инструменты, использовавшиеся, главным образом, в военных ситуациях. Кроме того, мифология шаманства зарождала всевозможные варианты ударных инструментов, трещоток.

Дауылпаз, шындауыл являются инструментами древнего происхождения, по своему устройству, более сложные, чем дангыра и кепшик. У них котлообразные корпуса: у первого – деревянный, у второго – металлический; полая часть обтянута кожей особой обработки. Дангыра, дудыга, шындауыл, токылдак, сылдырмак, асатаяк использовались для сопровождения ритуальных танцев, будучи атрибутами шаманских обрядов, не получили широкого распространения в музыкальном быту.

Появление первых духовых инструментов без отверстий связано с подачей простых сигналов. К особой группе духовых инструментов относятся глиняные сазырнай, ускирик и

тастауык часто в форме птиц или животных. Звук их мягкий, с характерным шипящим призвуком.

Наиболее распространенные струнно-щипковые и смычковые инструменты домбра, шертер, жетыген, кобыз, кылкобыз отличаются большим разнообразием. Так, в музее можно увидеть двухструнные, трехструнные, звонкогрифные, ширококорпусные, подгрифные, двусторонние и др. виды домбр. Звонкогрифная домбра названа так из-за того, что мастера выдалбливали ее из цельного куска дерева, гриф делали полым. Подгрифная домбра имела 5-6 струн, три струны натягивались поверх грифа и деки, другие – внутри корпуса. Первые упоминания о домбре содержатся в письменных источниках IX-X вв. Домбра, с ее своеобразной конструкцией, тембром, звучанием характерна только для казахского инструментария.

«Особое место занимает своеобразный лирико-философский жанр, к которому следует отнести музыкальные произведения, посвященные магической силе искусства. Народные таланты восполняли несовершенство своих инструментов глубоко и многообразно разработанной музыкальной техникой. Так, они до дна использовали двухголосие домбры, одна струна которой (второй голос) под их искусными пальцами не просто аккомпанировала другой (первому голосу), а вела свою тему-мелодию, в то время как первый голос подражал ритму скачки.. Для получения усиленного звука (фортиссимо) домбрист поднимал локоть от деки от инструмента, для его ослабления (пианиссимо) – прижимал к деке» [Жубанов, 1958:9].

На основе разных типов домбр сложились две основные по приему звукоизвлечения традиции исполнительства – «токпе» (удар всей кистью) и «шертпе» (извлечение звука щипком). Обе традиции хорошо развиты, имеют своих исполнителей, историю и место распространения. Бытуют и приемы «теріс қақпай», «сұқпа», «іліп қақпай», «жапта-қымта», заключающиеся в ударе кистью, защите струн указательным пальцем, прижатии струн на ладах после щипывания открытых струн и др.

Виртуозным исполнителем кюев правой и левой руки в стиле «шертпе» был Сугур Алиулы. В его произведениях «Телконыр», «Шалқыма» и др. присутствуют звуковые оттенки и домбры, и кобыза, и ударных инструментов. На своей домбре Сугур исполнял также кыл-кобызовые кюи Ыкыласа. Еще один легендарный инструмент в экспозиции музея – домбра Казангапа Тлепбергеноулы, композитора и исполнителя 62-х видов кюя «Акжелен». Каждое свое выступление Казангап предварял мелодией «Кюй басы Акжелен», создав свою уникальную исполнительскую традицию.

Работы талантливых мастеров А. Ермекова, К. Касымова, И. Романенко и др., создавшим новые разновидности домбры – домбра-прима, домбра-тенор, домбра-альт, домбра-бас, впервые прозвучали на концертах прославленного Государственного оркестра казахских народных инструментов им. Курмангазы.

Происхождение кобыза народные предания связывают с именем легендарного Коркыта, эпического героя многих сказаний. В прошлом на кобызе играли баксы – согласно преданиям, звуки кобыза игоняют злых духов, избавляют от болезней. Также традиция исполнения на кобызе связана с творчеством жырау – сказителей. Изготовление кобыза из цельного куска дерева является одним из древнейших способов изготовления музыкальных инструментов. Следует отметить, что по древним верованиям именно в цельном куске сохраняется его живая поющая душа, которая будет звучать в инструменте.

Известны несколько типов кобыза – кылкобыз, наркобыз, желкобыз. Открытый корпус и струны из пучка некрученых конских волос кылкобыза придают звучанию густой, богатый обертонами тембр. Наркобыз имеет широкий корпус и струны из тонко нарезанной верблюжьей кожи; желкобыз же отличают металлические струны. Кюи, исполняемые на кобызе, часто звукоизобразительны, выражаясь в подражании вою волков, крику лебедя, стремительному бегу коня, звуку пущенной стрелы – таковы кюи «Аққу», «Қаз», «Түйе» и др.

Музей народных музыкальных инструментов носит имя Ыкыласа, создавшего подлинные шедевры народной музыки. Он использовал все технические возможности обеих рук, а также различные регистры, прием «глиссандо» позволил композитору сочинить кюи, передающие вой волков, голоса птиц и т.д. Впервые в состав оркестра народных инструментов кобыз с дополнительной четвертой струной был включен в 1934 году.

Искусство талантливых исполнителей-кобызистов Жаппаса Каламбаева и Даулета Мыктыбаева возродило и сохранило кюи Коркыта, Ыкыласа, Сугура и др.

Наиболее исторически значимый, среди дошедших до наших дней кобызов в экспозиции музея – наркобыз баксы Жараса, изготовленный, предположительно, в XVI в. Передававшийся по наследству шестью поколениями потомков баксы, наркобыз в 1983 году стал достоянием музея. Наркобыз Жараса, весом 4 кг [Жандилляулы, Медеубек, 2022: 146-150].

Известно, что древние щипковые музыкальные инструменты жетыген и адырна, идентичные арфе, изображены на наскальных рисунках Казахстана. Происхождение многострунного жетыгена казахстанские исследователи рассматривают в связи с древними инструментами, найденными во время археологических раскопок. О находке многострунной кифары в Хорезме, о музыкальном инструменте из Пазырыкского кургана, похожим на арфу – писали в своих научных трудах известные ученые-археологи и музыковеды [Вызго, 1980: 70-75], [Мешкерис, 1998: 5,15]. Речь идет именно о преемственности в музыкальной культуре, сохранившей традиции, зародившиеся еще в древности и раннем средневековье. Реконструкция и озвучивание усовершенствованных жетыгена и адырны и др. древних инструментов позволило включить их в состав фольклорно-этнографических ансамблей «Сазген» и «Отрар сазы», что значительно обогатило музыкальную культуру казахского народа.

Жетыген относится к цитраобразным многострунным инструментам, схожим по внешнему облику и музыкальной идентичности. Возвращение этого древнего музыкального инструмента связано с именем ученого-этнографа, профессора Болат Сарыбаева. «Он придавал огромное значение строению структуры инструмента, для извлечения звука образовал диатонические лады, впервые сделав 13-ти струнный инструмент, со временем развил и усовершенствовал его, доведя количество струн до 22» [Жакыпбек, 2019:151-157].

Особую историческую ценность коллекции Музея народных музыкальных инструментов представляют мемориальные музыкальные инструменты выдающихся деятелей казахской музыкальной культуры. Музейный посетитель погружается в мир творчества Абая, Биржана, Жамбыла, Махамбета, Кенена, Дины, Амре Кашаубаева, Ахмета Жубанова, Манарбека Ержанова, Магауи Хамзина и др. Кадры документальных фильмов, фотоматериалы, документы составляют мемориальные тематические комплексы зала.

Интересна история домбры Науши Бокейханова, игравшего в первом составе Государственного академического оркестра им. Курмангазы. В 1940 году на концерте, посвященном творчеству Даулеткерее, музыкант исполнил на этой домбре 20 кюев композитора, будучи единственным представителем его исполнительской школы. На домбре Науши Бокейханова играли Дина Нурпеисова, Лукпан Мухитов, Каньш Сатпаев, когда бывали в гостях в его доме.

Домбру композитора Ахмета Жубанова в дар музею передала его дочь народная артистка Газиза Жубанова. На Международном конгрессе в Москве в 1949 году А. Жубанов сопровождал свой доклад о народной музыке игрой на этом инструменте.

«Кюй в казахской культуре служил в качестве средства эмпатии. Именно этот жанр обладал удивительной способностью психологического присоединения к внутреннему состоянию собеседника, не вторгаясь при этом в его «личное пространство» – и делалось это бессловесно, только через язык «чистой музыки». Своеобразие, специфика этнопсихологии казахов – в совмещении «несовместимого» – внимательное «вчувствование» во внутренний мир, настроение-состояние каждой личности социума, и в то же время признание незыблемости единения законов жизнепрживания отдельно взятого человека с вечными законами бытия во Вселенском масштабе. И казахская этномызыка, как самое «нематериальное» из всех видов искусств, очень ярко показывает это» [Айтуарова, 2022:173-180].

Коллекция инструментов народов мира Музея народных музыкальных инструментов им. Ыкыласа начала формироваться с самого начала создания музея. Здесь представлены инструменты тюркских народов, народов Европы, Азии, Африки: щипковые – дутар, тамбир, рубаб, тар, кеманча, бин, цитра, кокле, кантеле, ситар, каягым и др.

«В исследовании музыкальной культуры стран Центральной Азии и Ближнего Востока в арабо-персидских трактатах (в трудах Аль-Фараби, Абдулкадира ал-Мараги)

принята классификация исполнительской практики. Согласно данной систематике струнные инструменты разделяются на лютневидные, танбуровидные и рубабовидные» [Овсянникова, 2022: 27-32].

К лютневидным струнным музыкальным инструментам относят индийские саранги и сарод, распространенные в практике классического музицирования традиции хиндустани в северных районах Индии, Пакистане и Непале. Сарод характеризуется глубоким, медитативным звучанием; инструмент получил широкую известность усилиями исполнительской школы Алладдина Хана.

Индийский струнный щипковый инструмент бин или махати вина распространен в северной Индии. Бамбуковый цилиндр-струнодержатель с семью струнами и двумя тыквенными резонаторами является одним из древнейших разновидностей щипковых инструментов. При настройке бина наиболее часто используется строй а, а, d, А, с, ais, f. Звучание бина отличается сухостью и резкостью, играют на нем, в основном, профессиональные музыканты.

Представленный в экспозиции струнный смычковый инструмент гиджак по преданию создан Ибн Синой и поэтом Хосровом. Корпус гиджака изготавливается из тыквы или кокосового ореха. В старинных гиджаках применялись 3-х жильные или шелковые струны, у современных гиджаков используются металлические струны. В музыкальных учебных заведениях Узбекистана, Таджикистана, Туркмении и Каракалпакии существуют классы игры на гиджаке.

Цитра – струнный щипковый инструмент, наиболее распространенный в Австрии и Германии. Исполнитель играет на 35-ти или 40 струнах путем защипывания нескольких струн плектрой, надетой на большой палец. В оркестровых произведениях цитра чаще всего солирует.

Традиционные духовые инструменты представлены польской волынкой, сербской двоянкой, румынским наем, чешской губной гармошкой и др. Окончательную форму этому язычковому духовому инструменту придал чешский мастер Рихтер, немецкий предприниматель Матиас Хонер организовал массовое производство гармошек. К началу 20-го века фабрика Хонера в год выпускала 5 миллионов губных гармошек. Ныне производится 90 моделей этого поистине народного музыкального инструмента.

Заключение. Музей народных музыкальных инструментов имени Ыкыласа является уникальным в Центральной Азии; особую значимость музею придает то, что он входит в число лучших мировых музеев, специализирующихся на народных музыкальных инструментах. На сегодняшний день в его стенах собрана значительная коллекция народных инструментов, как казахских, так и принадлежащих различным народам мира и представляющих музыкальную культуру более чем 50 стран мира.

ЛИТЕРАТУРА

Айтуарова А.Т. Кюй как «состояние души» и некоторые аспекты этнопсихологии казахской музыки // Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию доктора искусствоведения, профессора А.И. Мухамбетовой, Алматы, 2022. С. 173-180.

Вызго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии. Исторические очерки, М., 1980. 190 с.

Жакыпбек Н.Б. Казахский жетыген: время происхождения и развития // Материалы Международной научно-практической конференции «Древние музыкальные инструменты, найденные в археологических раскопках: проблемы сбора и исследования. Алматы, 2019. С. 151-157.

Жандилляулы Р.Н., Медеубек М.С. Нар кобызы баксы Жараса и Молькбая: морфологические и эргологические особенности // Материалы Международной научно-практической конференции «Происхождение и развитие струнных музыкальных инструментов народов мира», Алматы, 2022. С. 146-150.

Жубанов А.К. Струны столетий. Алма-Ата: КазГосиздат. 1958. 394 с.

Маргулан А.Х. Казахское прикладное народное искусство. В 3-х т. Т. 1 Алма-Ата: Онер, 1986. 251, [4] с.

Мешкерис В.А. Эволюция, типология и миграция струнных инструментов Средней Азии 4-6 вв. до н.э. (Алтай, Хорезм, Восточная Парфия) // Материалы к энциклопедии музыкальных инструментов мира. Вып.1. СПб, 1998. С. 5-15.

Овсянникова С.А. Традиционные струнные музыкальные инструменты народов Центральной Азии: к вопросу о систематике (на примере коллекции Эйхгорна // Материалы Международной научно-практической конференции «Происхождение и развитие струнных музыкальных инструментов народов мира». Алматы, 2022. С. 27-32.

Тазобекова А. Проблемы изучения музыкальной археологии в Казахстане // Материалы Международной научно-практической конференции «Древние музыкальные инструменты, найденные в археологических раскопках: проблемы сбора и исследования. Алматы, 2019. С. 37-42.

REFERENCES

Ajtuarova A.T. Kyuj kak «sostoyanie dushi» i nekotorye aspekty etnopsihologii kazahskoj muzyki // Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, posvyashchennoj 80-letiyu doktora iskusstvovedeniya, professora A.I. Muhambetovoj, Almaty, 2022, pp. 173-180 (In Russian)

Vyzgo T.S. Muzykal'nye instrumenty Srednej Azii. Istoricheskie ocherki, M., 1980. 190 p. (In Russian)

Zhakyrbek N.B. Kazahskij zhetygen: vremya proiskhozhdeniya i razvitiya//Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Drevnie muzykal'nye instrumenty, najdennye v arheologicheskikh raskopkakh: problemy sbora i issledovaniya. Almaty, 2019, pp. 151-157 (In Russian)

Zhandillyaulы R.N., Medeubek M.S. Nar kobyzy baksy Zharasa i Molykbaya: morfologicheskie i ergologicheskie osobennosti // Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Proiskhozhdenie i razvitie strunnyh muzykal'nyh instrumentov narodov mira», Almaty, 2022, pp. 146-150 (In Russian)

Zhubanov A.K. Struny stoletij. Alma-Ata: KazGosizdat. 1958. 394 p. (In Russian)

Margulan A.H. Kazahskoe prikladnoe narodnoe iskusstvo. In 3 v. V.1 Alma-Ata: Oner, 1986. 251, [4] p. (In Russian)

Meshkeris V.A. Evolyuciya, tipologiya i migraciya strunnyh instrumentov Srednej Azii 4-6 vv. do n.e. (Altaj, Horezm, Vostochnaya Parfiya) // Materialy k enciklopedii muzykal'nyh instrumentov mira. Iss.1. SPb, 1998, pp. 5-15 (In Russian)

Ovsyannikova S.A. Tradicionnye strunnye muzykal'nye instrumenty narodov Central'noj Azii: k voprosu o sistematike (na primere kollekcii Ejhgorna //Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Proiskhozhdenie i razvitie strunnyh muzykal'nyh instrumentov narodov mira». Almaty, 2022, pp. 27-32 (In Russian)

Tazabekova A. Problemy izucheniya muzykal'noj arheologii v Kazahstane // Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Drevnie muzykal'nye instrumenty, najdennye v arheologicheskikh raskopkakh: problemy sbora i issledovaniya. Almaty, 2019, pp. 37-42 (In Russian)

Сведения об авторе: Билялова Гульмира Алимгазиновна – научный сотрудник «Объединения музеев г. Алматы» (050012, г. Алматы, ул. Кабанбай батыра, 132), Деятель культуры РК. ORCID: 0000-0003-0303-8314. E-mail: mira.bilyal@yandex.kz

Автор туралы мәлімет: Біләлова Гүлмира Әлімғазинқызы – Алматы қаласы музейлері бірлестігінің ғылыми қызметкері (050012, Алматы қаласы, Кабанбай батыр көшесі, 132), ҚР Мәдениет қайраткері. ORCID: 0000-0003-0303-8314. E-mail: mira.bilyal@yandex.kz

Information about the author: Gulmira A. Bilyalova is a researcher at the Association of Museums in Almaty and a Cultural Worker of the Republic of Kazakhstan. ORCID: 0000-0003-0303-8314. E-mail: mira.bilyal@yandex.kz

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 14.04.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 27.05.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 02.06.2026.

УДК 371.3

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОЙ РЕЧИ

(На основе обучения русскому языку как иностранному)

С.И. Багирова

Бакинский славянский университет (Баку, Азербайджан)

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования академической речи у студентов-азербайджанцев на занятиях по русскому языку как иностранному (РКИ) в условиях поликультурной образовательной среды. Особое внимание уделяется языковому диалогу как важнейшему механизму межкультурного взаимодействия, обеспечивающему не только освоение норм научного дискурса, но и включение обучающихся в пространство иной академической культуры.

Автор анализирует специфику восприятия учебного материала и построения устных и письменных высказываний, выявляя влияние культурно обусловленных когнитивных моделей на способы аргументации, организацию логических связей и коммуникативные стратегии. Отмечаются такие особенности, как преобладание описательного способа изложения, обращение к устойчивым языковым формулам, использование эмоционально-оценочных элементов и стремление к смягчению категоричности высказываний.

В статье представлены методические приемы, направленные на развитие навыков академической коммуникации: визуализация структуры текста, поэтапное моделирование аргументации, дискуссионные и ролевые практики, применение чек-листов для саморефлексии и различных форм обратной связи. Подчеркивается, что формирование учебно-научной речи предполагает развитие аналитического и критического мышления, способности адаптировать высказывание к требованиям различных жанров научного общения и готовности к самостоятельному созданию научных текстов.

Публикация демонстрирует культурологический подход к обучению академической речи, основанный на признании ценности языкового и культурного многообразия. Формирование коммуникативной компетентности рассматривается как процесс межкультурного диалога, способствующий взаимопониманию, академической мобильности и успешной интеграции студентов в поликультурное образовательное пространство.

Материалы и методы исследования. Исследование опирается на культурологический и лингводидактический подходы. В качестве материала использовались письменные академические работы, устные ответы обучающихся на занятиях РКИ, а также учебные задания и методические рекомендации, применяемые в учебном процессе. В ходе анализа применялись сравнительно-типологический, дискурсивный и функциональный методы. Для выявления структурных особенностей академической речи был проведён структурно-семантический анализ текстов. Проявления культурной интерференции фиксировались посредством качественного описания и систематизации типичных речевых затруднений. Полученные данные позволили установить связь между культурным типом мышления и особенностями академической аргументации.

Ключевые слова: культурологический подход, академическая речь, культурный тип мышления, культурная интерференция, аргументация, речевая модель, прагматические маркеры, методика РКИ, академическая коммуникация.

Для цитирования: Багирова С.И. Культурологические аспекты формирования академической речи (на основе обучения русскому языку как иностранному) // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 92-98. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.09

АКАДЕМИЯЛЫҚ СӨЙЛЕУДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МӘДЕНИЕТТАНУЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

(Орыс тілін шет тілі ретінде оқыту негізінде)

С.И. Багирова

Баку славян университеті (Баку, Әзірбайжан)

Аңдатпа. Бұл мақалада көпмәдениетті білім беру ортасында орыс тілін шет тілі ретінде (ОШТ) оқыту сабақтарында әзірбайжан студенттерінің академиялық коммуникативтік дағдыларын дамыту қарастырылады. Тілдік диалогқа мәдениетаралық өзара әрекеттесудің маңызды механизмі ретінде ерекше назар аударылады, ол тек академиялық дискурс нормаларын меңгеруді ғана емес, сонымен қатар студенттерді басқа академиялық мәдениет кеңістігіне қосуды қамтамасыз етеді.

Автор оқу материалын қабылдауда ауызша және жазбаша мәлімдемелер құрудың ерекшеліктерін талдайды, мәдени тұрғыдан шартталған когнитивті модельдердің аргументация әдістеріне, логикалық байланыстарды ұйымдастыруға және коммуникативтік стратегияларға әсерін анықтайды. Келесі ерекшеліктер атап өтіледі: сипаттамалық ұсыну әдісінің басым болуы, тұрақты тілдік формулаларды пайдалану, эмоционалды-бағалау элементтерін пайдалану және тұжырымдардың категориялық сипатын жұмсартуға ұмтылу.

Мақалада академиялық коммуникативтік дағдыларды дамытуға бағытталған әдіснамалық әдістер ұсынылған: мәтін құрылымын визуализациялау, аргументацияны кезең-кезеңімен модельдеу, талқылау және рөлдік ойындар тәжірибесі, өзін-өзі талдау үшін тексеру тізімдерін пайдалану және кері байланыстың әртүрлі формалары. Академиялық және ғылыми сөйлеуді дамыту аналитикалық және сыни ойлауды дамытуды, сөйлеуді ғылыми коммуникацияның әртүрлі жанрларының талаптарына бейімдей білуді және ғылыми мәтіндерді өз бетінше жасауға дайын болуды талап ететіні атап өтілген.

Жариялымда академиялық сөйлеуді оқытуға тілдік және мәдени әртүрліліктің құндылығын мойындауға негізделген мәдениеттану тәсілі көрсетілген. Коммуникативтік құзыреттілікті дамыту өзара түсіністікке, академиялық мобильділікке және студенттердің көпмәдениетті білім беру ортасына сәтті интеграциялануына ықпал ететін мәдениетаралық диалог процесі ретінде қарастырылады.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеу мәдениеттанулық және лингводидактикалық тәсілдерге негізделді. Материал ретінде орыс тілін шет тілі ретінде оқыту сабақтарында орындалған жазбаша академиялық жұмыстар, студенттердің ауызша жауаптары, сондай-ақ оқу тапсырмалары мен әдістемелік нұсқаулар пайдаланылды. Талдау барысында салыстырмалы-типологиялық, дискурстық және функционалдық әдістер қолданылды. Академиялық сөйлеудің құрылымдық ерекшеліктерін айқындау үшін мәтіндерге құрылымдық-семантикалық талдау жүргізілді. Мәдени интерференция көріністерін анықтау мақсатында қателерді сапалық сипаттау және жүйелеу тәсілдері пайдаланылды. Алынған деректер мәдени ойлау түрі мен академиялық дәлелдер арасындағы байланысты анықтауға мүмкіндік берді.

Тірек сөздер: мәдениеттанулық тәсіл, академиялық сөйлеу, мәдени ойлау типі, мәдени интерференция, аргументация, сөйлеу моделі, прагматикалық маркерлер, РКИ әдістемесі, академиялық коммуникация.

Сілтеме жасау үшін: Багирова С.И. Академиялық сөйлеуді қалыптастырудың мәдениеттанулық аспектілері (орыс тілін шет тілі ретінде оқыту негізінде) // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 92-98 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.09

CULTUROLOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF ACADEMIC SPEECH

(Based on Russian as a foreign language)

S.I. Bagirova

Baku Slavic University, Baku (Azerbaijan)

Abstract. This article examines the development of academic communication skills among Azerbaijani students in Russian as a Foreign Language (RFL) classes in a multicultural educational environment. Particular attention is paid to linguistic dialogue as a crucial mechanism for intercultural interaction, ensuring not only the acquisition of norms of academic discourse but also the inclusion of students in the space of a different academic culture.

The author analyzes the specifics of perceiving educational material and constructing oral and written statements, identifying the influence of culturally conditioned cognitive models on argumentation methods, the organization of logical connections, and communication strategies. Characteristics noted include the predominance of descriptive presentation, the use of established linguistic formulas, the use of emotional and evaluative elements, and a tendency to soften the categorical nature of statements.

The article presents methodological techniques aimed at developing academic communication skills: visualizing text structure, step-by-step modeling of argumentation, discussion and role-playing practices, the use of checklists for self-reflection, and various forms of feedback. It is emphasized that developing academic and scientific speech requires the development of analytical and critical thinking, the ability to adapt one's speech to the requirements of various genres of scientific communication, and a readiness to independently create scientific texts.

The publication demonstrates a cultural studies approach to teaching academic speech, based on the recognition of the value of linguistic and cultural diversity. The development of communicative competence is viewed as a process of intercultural dialogue that promotes mutual understanding, academic mobility, and the successful integration of students into a multicultural educational environment.

Materials and research methods. The study is based on culturological and linguodidactic approaches. The research materials included students' written academic texts, oral responses produced in RFL classes, as well as instructional tasks and methodological guidelines used in the teaching process. Comparative-typological, discourse, and functional methods were applied in the analysis. A structural-semantic analysis of texts was conducted to identify the specific features of academic speech organization. Instances of cultural interference were identified through qualitative description and systematization of typical speech difficulties. The data obtained made it possible to establish a correlation between the cultural type of thinking and the patterns of academic argumentation.

Keywords: culturological approach, academic speech, cultural type of thinking, cultural interference, argumentation, speech model, pragmatic markers, RFL methodology, academic communication.

For citation: Bagirova S.I. Culturological Aspects of the Development of Academic Speech (Based on Russian as a Foreign Language) // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 92-98. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.09

Введение. Современное образовательное пространство характеризуется высокой поликультурностью и глобализацией, что требует пересмотра подходов к преподаванию иностранных языков [Сафонова, 2001: 37]. В рамках курса русского как иностранного (РКИ) обучение студентов-азербайджанцев предполагает не только освоение грамматических норм и языковых конструкций, но и усвоение специфических стратегий научного общения. Академическая коммуникация объединяет когнитивные, дискурсивные и коммуникативные компоненты, в которых проявляются логика доказательства, стандарты аргументации и организации информации. Для студентов из иных культурных сред такие модели часто

непривычны, что отражается в проявлениях влияния культурных различий и усложняет развитие академической компетенции [Гасанова, 2025: 606-612].

Современная методика РКИ акцентирует внимание на культурологическом ракурсе, рассматривающем язык как отражение моделей мышления. Анализ письменных и устных высказываний студентов позволяет выявлять особенности их аргументации и организации текста, что является основой для разработки методических приёмов формирования академической речи в поликультурной аудитории.

Теоретическая значимость работы состоит в систематизации знаний о механизмах освоения учебно-научной речи и выявлении взаимосвязи между культурным типом мышления и структурой аргументации, что позволяет глубже понять процессы освоения академического дискурса в поликультурной среде.

Цель исследования состоит в обосновании культурологического подхода к формированию академической речи на занятиях РКИ для студентов-азербайджанцев. Задачи включают выявление проявлений культурной интерференции, анализ структурных и семантических особенностей письменных и устных текстов, а также разработку методических приёмов формирования речевой компетенции с учётом национальных и культурных особенностей обучающихся. Реализация поставленной цели создаёт основу для системного формирования учебно-научного дискурса, гармонично соединяющего языковые нормы и культурные модели мышления.

Обсуждение. В ходе преподавания РКИ студентам-азербайджанцам выявились специфические особенности восприятия учебного материала и построения академического текста. Одним из заметных наблюдений стало преобладание описательного подхода: обучающиеся чаще сосредотачиваются на конкретных примерах и иллюстрациях, чем на формулировании обобщённых выводов. Такая особенность требует создания упражнений, направленных на развитие навыков обобщения и формулирования ключевых аргументов [Леонтьев, 1969].

Анализ письменных работ показал, что студенты часто используют повторяющиеся языковые конструкции и фиксированные обороты, что ограничивает вариативность выражения мыслей. Для расширения выразительных средств и повышения гибкости мышления применяются упражнения на перефразирование, сравнительный анализ текстов и практику самостоятельного подбора аргументов. Эти методы способствуют формированию способности адаптировать содержание под разные жанры и требования задания.

В устной коммуникации наблюдается тенденция к эмоционально-оценочному стилю и смягчению категоричности высказываний. Для тренировки логической последовательности и точного аргументирования эффективны структурированные дискуссии, ролевые презентации и дебаты по тематическим сценариям. Такой подход помогает студентам выстраивать аргументацию в реальном времени, сохраняя ясность и убедительность изложения [Щукин, 2010: 37].

Особое внимание уделялось развитию навыков самоконтроля и рефлексии. Студенты, оценивающие собственные работы по заранее установленным критериям, демонстрируют более чёткую организацию текста и аргументированность устных высказываний. Инструменты саморегуляции, такие как чек-листы, самооценочные таблицы и обратная связь преподавателя, показали высокую эффективность в формировании устойчивых академических привычек.

Наблюдения также выявили, что успешное освоение учебно-научного дискурса требует сочетания различных подходов: визуальных схем для планирования текста, интерактивных упражнений для тренировки аргументации и анализа моделей примеров. Интеграция этих методов обеспечивает развитие критического мышления, аналитических навыков и способности конструктивно адаптировать собственные высказывания под требования научного общения.

Таким образом, опыт преподавания демонстрирует, что комбинация целевых упражнений, активного анализа текстов и инструментов саморегуляции позволяет студентам-азербайджанцам эффективно осваивать академический дискурс. Применение этих стратегий формирует навыки самостоятельного конструирования научных текстов, повышает вариативность языковых выражений и способствует успешной интеграции в поликультурную образовательную среду [Гасанова, 2023: 415-420].

Академическая речь представляет собой сложную когнитивно-коммуникативную систему, которая отражает не только знание фактов и правил языка, но и культурные модели мышления, характерные для конкретного сообщества. В этом смысле она выступает как средство организации мыслей и логического изложения идей, а не просто набор устойчивых формул и клише. Каждое высказывание в учебно-научном дискурсе демонстрирует определённые культурные нормы: как строится доказательство, как структурируются аргументы, какие элементы выделяются как ключевые, и в какой степени допустима категоричность [Выготский, 1999: 126].

Логика доказательства в академическом тексте является прямым проявлением культурного типа мышления. Она определяет, как формируются цепочки рассуждений, как соотносятся общие принципы с конкретными фактами, и как выстраивается последовательность аргументации. Для студентов-азербайджанцев характерно использование повествовательной структуры и ориентация на конкретные примеры, что отражает практико-ориентированный подход к мышлению. В то же время русская академическая традиция предполагает более абстрактное построение аргументов и строгую системность изложения, что создаёт необходимость осознанного перехода между культурными моделями.

Аргументация в академической речи тесно связана с категоричностью и структурностью текста. Категоричность выражает степень уверенности и научной точности, а структурность обеспечивает понятность и логичность изложения. Культурные различия проявляются в способах достижения этих целей: в одних сообществах предпочтение отдаётся мягкому, описательному стилю, в других – строгой логической последовательности и ясной маркировке выводов. Понимание этих различий позволяет преподавателю РКИ не только объяснять правила построения текста, но и формировать у студентов способность осознанно применять их в собственных высказываниях [Стернин, 2003: 150-180].

Таким образом, академическая речь является не просто средством передачи знаний, а проявлением культурного типа мышления, интегрирующего когнитивные стратегии, нормы аргументации и требования к структурности. Для успешного овладения учебно-научным дискурсом студентам необходимо осознавать эти культурные особенности, что открывает возможности для разработки целевых методических приёмов, способствующих адаптации к нормам русского академического общения.

Формирование академической речи у студентов-азербайджанцев требует целенаправленной работы, учитывающей культурные и когнитивные особенности обучающихся. Основной задачей является развитие способности самостоятельно структурировать информацию, строить логические аргументы и адаптировать содержание под требования разных типов академических заданий.

Эффективные методы включают визуализацию структуры текста, например, с помощью схем, графиков и таблиц, позволяющих наглядно представить последовательность аргументов и взаимосвязь между ключевыми положениями. Такой подход способствует формированию навыков системного анализа и повышает осознанность построения высказываний.

Другой методический приём - пошаговое моделирование аргументации, при котором студент последовательно формулирует тезис, приводит доказательства и делает вывод. Эта практика развивает умение выстраивать логические цепочки и поддерживать строгость

научного дискурса, при этом сохраняется возможность учитывать индивидуальные особенности культурного мышления.

Активные формы работы, такие как дискуссии, ролевые презентации и дебаты, способствуют отработке навыков устной аргументации. Студенты учатся адаптировать свой стиль коммуникации, соотносить эмоционально-оценочные элементы с требованиями академической точности и обеспечивать связность изложения в реальном времени [Верещагин, Костомаров, 2005: 12-45].

Особое внимание уделяется развитию рефлексивных навыков: использование чек-листов для самоконтроля текста, самооценочных таблиц и регулярной обратной связи преподавателя позволяет студентам анализировать собственные ошибки, выявлять слабые места аргументации и корректировать стратегию построения высказываний.

Комплексное применение этих методов создаёт условия для постепенного освоения академической речи, гармонично сочетая развитие языковых навыков с культурными и когнитивными моделями мышления. Студенты приобретают способность конструировать научные тексты, логично обосновывать свои позиции и уверенно участвовать в академической коммуникации в поликультурной образовательной среде [Формановская, 2002: 53].

Заключение. Исследование показывает, что академическая речь является сложным культурно обусловленным феноменом, в котором сочетаются когнитивные стратегии, логика доказательства и нормы аргументации. Для студентов-азербайджанцев освоение учебно-научного дискурса связано с необходимостью адаптации привычных моделей мышления к требованиям русской академической традиции, что проявляется в специфике организации текста, степени категоричности и выборе аргументов.

Внедрение культурологического подхода в методику РКИ позволяет более чётко выявлять особенности восприятия и использования академического языка, а также формировать адаптированные методические приёмы. Комбинация визуальных схем, пошагового моделирования аргументации, дискуссионных упражнений и инструментов самоконтроля способствует развитию критического мышления, аналитических навыков и самостоятельности в построении высказываний.

Таким образом, культурологический подход к формированию академической речи позволяет создавать условия для эффективного освоения учебно-научного дискурса, сочетая развитие языковых навыков с адаптацией к культурным и когнитивным особенностям студентов.

Список принятых сокращений

РКИ - русский как иностранный

ЛИТЕРАТУРА

Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура // Русский язык. Москва, 2005. С. 12-45.

Выготский Л.С. Мышление и речь // Лабиринт. Москва, 1999. С.120-150

Гасанова И.Э. Понятие о культуре и культурологии в свете межпредметных связей // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку, 2025. С. 606-612. DOI: <https://orcid.org/0009-0001-0644-357X>, <https://doi.org/10.62021/0026-0028.2025.3.606>.

Гасанова И.Э. Развитие межкультурного общения в обучении иноязычной речевой деятельности // III Международная научно-практическая конференция «Научно-образовательное пространство: реалии и перспективы повышения качества образования» Комратский государственный университет, факультет национальной культуры. Комрат, 30 ноября 2023. С. 415-420.

Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность // Просвещение. Москва, 1969. С. 180-214.

Сафонова В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования // Еврошкола. Москва, 2001. С. 5-30

Стернин И.А. Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры // Истоки. Воронеж, 2003. С. 150-180.

Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения // Высшая школа. Москва, 2002. С. 30-70.

Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного // Русский язык. Курсы, Москва, 2010. С. 25-67.

REFERENCES

Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. Yazyk i kultura / /Russkii yazyk. Moscow, 2005, pp. 12-45 (In Russian)

Vygotsky L.S. Myshlenie i rech' // Labirint. Moscow, 1999, pp. 120-150 (In Russian)

Gasanova I.E. Ponyatie o kulture i kulturologii v svete mezhpredmetnykh svyazei // Aktual'nye problemy izucheniya gumanitarnykh nauk. Baku, 2025, pp. 606-612 (In Russian)

Gasanova I.E. Razvitie mezhkul'turnogo obshcheniya v obuchenii inoyazychnoi rechevoi deyatel'nosti // III Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya «Nauchno-obrazovatel'noe prostranstvo: realii i perspektivy povysheniya kachestva obrazovaniya». Komratskii gosudarstvennyi universitet, fakul'tet natsional'noi kul'tury. Komrat, 2023, pp. 415-420 (In Russian)

Leont'ev A.A. Yazyk, rech', rechevaya deyatel'nost' // Prosveshchenie. Moscow, 1969, pp. 180-214 (In Russian)

Safonova V.V. Kulturovedenie v sisteme sovremennogo yazykovogo obrazovaniya // Evroshkola. Moscow, 2001, pp. 5-30 (In Russian)

Sternin I.A. Kommunikativnoe povedenie v strukture natsional'noi kultury // Istoki. Voronezh, 2003, pp. 150-180. (In Russian)

Formanovskaya N.I. Rechevoi etiket i kultura obshcheniya // Vysshaya shkola. Moscow, 2002, pp. 30-70 (In Russian)

Shchukin A.N. Metodika prepodavaniya russkogo yazyka kak inostrannogo // Russkii yazyk. Kursy. Moscow, 2010, pp. 25-67. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Багирова Сабина Идрисгызы – филология ғылымдары бойынша философия докторы, Баку славян университетінің орыс тілі кафедрасының аға оқытушысы (Баку, Әзірбайжан). <https://orcid.org/0009-0008-4659-930X>. E-mail: sabinabagirova@mail.ru

Сведения об авторе: Багирова Сабина Идрисгызы – доктор философии по филологии, старший преподаватель кафедры русского языка Бакинского славянского университета (Баку, Азербайджан). <https://orcid.org/0009-0008-4659-930X>. E-mail: sabinabagirova@mail.ru

Information about the author: Sabina I. Bagirova – PhD in Philology, Senior Lecturer of the Department of Russian Language, Baku Slavic University (Baku, Azerbaijan). <https://orcid.org/0009-0008-4659-930X> E-mail: sabinabagirova@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 10.03.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 02.06.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 18.06.2026.

UDC 39(574+575.2): 008

ETHNOCULTURAL RELATIONS BETWEEN THE KAZAKH AND KYRGYZ PEOPLES

G.A. Pazylova¹, G. Temirton²

¹ Committee of Culture of the Ministry of Culture and Information of
the Republic of Kazakhstan, Astana (Kazakhstan)

² The National Central Museum of the Republic of Kazakhstan, Almaty (Kazakhstan)

Abstract. This article examines the cultural and historical commonalities between the Kazakh and Kyrgyz peoples, which developed over centuries of coexistence and ethnocultural interaction. Particular attention is paid to the similarities in traditional rituals, customs, oral folklore, literary traditions, and other elements of the spiritual and material culture of these two closely related peoples. Over a long historical period, favorable conditions for interethnic contacts developed in the Kazakh-Kyrgyz ethnocontact zone, including areas of mixed settlement, which contributed to the development of unique historical and cultural processes and the formation of stable cultural ties.

The intensity of cultural and linguistic interactions between the Kazakhs and Kyrgyz was determined by the specific socioeconomic developments, historical conditions of different eras, state national policies, and a number of other factors. At the same time, their shared origins, linguistic similarities, and similar ideological perspectives allowed the two peoples to maintain historical and cultural unity and continue to develop shared traditions in modern times.

The study is based on comparative and typological methods, the analysis of historical and cultural artifacts, and ethnographic fieldwork. Its primary goal is to study, preserve, and promote the cultural heritage of the Kazakh and Kyrgyz peoples. The scientific and practical significance of this work lies in its contribution to expanding humanities knowledge about the history and culture of the two peoples, as well as to updating the values of the shared Turkic cultural heritage. The results obtained contribute to a deeper understanding of intercultural interaction and the preservation of the historical memory of the peoples of Central Asia.

Research materials and methods. The study utilized methods of comparative analysis and interpretation of elements of the historical and cultural heritage of the Kazakh and Kyrgyz peoples. An important source of research was the results of ethnographic field expeditions conducted in the Akmola region, which allowed for the identification of the ethnocultural identity of the Kyrgyz people living in Kazakhstan. Furthermore, an analysis of ethnographic collections and cultural artifacts housed in local museums was conducted.

Particular attention is given to a comparative analytical study of traditional rituals and social practices characteristic of both peoples, including the customs of "süyönshü" ("suyunchi") and "korumdik" (gift for viewing), as well as the study of jewelry, traditional clothing, and musical instruments. These cultural phenomena were examined taking into account both their common Turkic foundations and local characteristics reflecting the specific historical development of each people.

Keywords: Ethnos, Kazakh, Kyrgyz, culture, language, art, historical and cultural relations, heritage, cooperation.

For citation: Pazylova G.A., Temirton G. Ethnocultural relations between the Kazakh and Kyrgyz peoples // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 99-112. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.10

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫРҒЫЗ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ЭТНОМӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАР

Г.А. Пазылова¹, Ф. Темиртон²

¹ ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің Мәдениет комитеті, Астана (Қазақстан)

² ҚР Ұлттық орталық музейі, Алматы (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада қазақ және қырғыз халықтарының ғасырлар бойы қатар өмір сүруі мен этномәдени өзара ықпалы нәтижесінде қалыптасқан мәдени-тарихи ортақтығының ерекшеліктері қарастырылады. Екі туысқан халықтың дәстүрлі әдет-ғұрыптары мен салт-жораларының, ауыз әдебиеті мен әдеби дәстүрлерінің, сондай-ақ рухани және материалдық мәдениетінің өзге де қырларының ұқсастықтарына ерекше назар аударылады. Ұзақ тарихи кезең бойы қазақ-қырғыз этномәдени байланыс аймағында, соның ішінде аралас қоныстанған өңірлерде, этносаралық қарым-қатынастардың дамуына қолайлы жағдайлар қалыптасып, өзіндік тарихи-мәдени үдерістердің өрістеуіне және тұрақты мәдени байланыстардың орнығуына ықпал етті.

Қазақтар мен қырғыздар арасындағы мәдени және тілдік өзара ықпалдастықтың қарқындылығы әлеуметтік-экономикалық дамудың ерекшеліктерімен, әртүрлі тарихи кезеңдердің жағдайларымен, мемлекеттік ұлттық саясатпен және басқа да факторлармен айқындалды. Сонымен қатар шығу тегінің ортақтығы, тілдік жақындық және дүниетанымдық ұқсастықтар екі халықтың тарихи-мәдени бірлігін сақтап, ортақ дәстүрлердің қазіргі заман жағдайында да жалғасын табуына мүмкіндік берді. Зерттеу салыстырмалы-салғастырмалы және типологиялық әдістерді қолдануға, тарихи-мәдени артефактілерді талдауға, сондай-ақ далалық этнографиялық зерттеулер материалдарына негізделген. Оның басты мақсаты – қазақ және қырғыз халықтарының мәдени мұрасын зерттеу, сақтау және насихаттау. Жұмыстың ғылыми-практикалық маңызы екі халықтың тарихы мен мәдениеті туралы гуманитарлық білімді кеңейтуге, сондай-ақ ортақ түркілік мәдени мұра құндылықтарын өзектендіруге қосқан үлесімен айқындалады. Алынған нәтижелер мәдениетаралық өзара әрекеттестік үдерістерін тереңірек түсінуге және Орталық Азия халықтарының тарихи жадын сақтауға ықпал етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу барысында қазақ және қырғыз халықтарының тарихи-мәдени мұрасының элементтерін салыстырмалы талдау және интерпретациялау әдістері қолданылды. Зерттеудің маңызды дереккөздерінің бірі – Ақмола облысы аумағында жүргізілген далалық этнографиялық экспедициялардың нәтижелері болды. Бұл материалдар Қазақстанда тұратын қырғыздардың этномәдени бірегейлігінің ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар отандық музей қорларында сақталған этнографиялық коллекциялар мен мәдени артефактілерге талдау жасалды.

Екі халыққа да тән дәстүрлі рәсімдер мен әлеуметтік тәжірибелерді салыстырмалы-талдамалық тұрғыдан зерттеуге ерекше көңіл бөлінді. Атап айтқанда, «сүйінші» («сүйүнчү»), «көрімдік» («баланы көрүү ақысы») сияқты әдет-ғұрыптар, сондай-ақ зергерлік өнер, дәстүрлі киім үлгілері мен музыкалық аспаптар қарастырылды. Бұл мәдени феномендер олардың ортақ түркілік негіздерімен қатар, әр халықтың тарихи дамуының өзіндік ерекшеліктерін бейнелейтін жергілікті сипаттары тұрғысынан талданды.

Тірек сөздер: этнос, қазақ, қырғыз, мәдениет, тіл, өнер, тарих-мәдени байланыс, мұра, ынтымақтастық.

Сілтеме жасау үшін: Пазылова Г.А., Темиртон Ф. Қазақ және қырғыз халықтарының арасындағы этномәдени байланыстар // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 99-112 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.10

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ВЗАИМОСВЯЗИ КАЗАХСКОГО И КЫРГЫЗСКОГО НАРОДОВ

Г.А. Пазылова¹, Г. Темиртон²

¹ Комитет культуры Министерства культуры и информации РК, Астана (Казахстан)

² Национальный центральный музей РК, г. Алматы (Казахстан)

Аннотация. В статье исследуются особенности культурно-исторической общности казахского и кыргызского народов, сформировавшейся в процессе их многовекового сосуществования и этнокультурного взаимодействия. Особое внимание уделяется сходству традиционной обрядности, обычаев, устного народного творчества, литературных традиций и других элементов духовной и материальной культуры двух близкородственных народов. На протяжении длительного исторического периода в казахско-кыргызской этноконтактной зоне, включая территории смешанного расселения, складывались благоприятные условия для межэтнических контактов, что способствовало развитию своеобразных историко-культурных процессов и формированию устойчивых культурных связей.

Интенсивность культурных и языковых взаимодействий между казахами и кыргызами определялась особенностями социально-экономического развития, историческими условиями различных эпох, государственной национальной политикой и рядом других факторов. Вместе с тем общность происхождения, близость языков и сходство мировоззренческих представлений позволили двум народам сохранить историко-культурное единство и продолжить развитие общих традиций в современных условиях.

Исследование основано на применении сравнительно-сопоставительного и типологического методов, анализе историко-культурных артефактов, а также материалах полевых этнографических исследований. Его основная цель заключается в изучении, сохранении и популяризации культурного наследия казахского и кыргызского народов. Научно-практическая значимость работы определяется ее вкладом в расширение гуманитарного знания об истории и культуре двух народов, а также в актуализацию ценностей общего тюркского культурного наследия. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию процессов межкультурного взаимодействия и сохранению исторической памяти народов Центральной Азии.

Материалы и методы исследования. В ходе работы использовались методы сравнительного анализа и интерпретации элементов историко-культурного наследия казахского и кыргызского народов. Важным источником исследования стали результаты полевых этнографических экспедиций, проведенных на территории Акмолинской области, позволившие выявить особенности этнокультурной идентичности кыргызов, проживающих в Казахстане. Кроме того, был осуществлен анализ этнографических коллекций и культурных артефактов, представленных в фондах отечественных музеев.

Особое внимание уделено сравнительно-аналитическому изучению традиционных обрядов и социальных практик, характерных для обоих народов, включая обычаи «сүйінші», «көрімдік» (подарок за смотрины), а также исследованию ювелирного искусства, традиционной одежды и музыкальных инструментов. Рассмотрение данных культурных феноменов осуществлялось с учетом, как их общих тюркских оснований, так и локальных особенностей, отражающих специфику исторического развития каждого народа.

Ключевые слова: этнос, казах, кыргыз, культура, язык, искусство, историко-культурные взаимосвязи, наследие, сотрудничество.

Для цитирования: Пазылова Г.А., Темиртон Г. Этнокультурные взаимосвязи казахского и кыргызского народов // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 99-112. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.10

Introduction. The cultural, economic, and economic relations between the Kazakh and Kyrgyz peoples have been bringing the two nations closer together in terms of ethnic and cultural relations for centuries. The similarities in their language and cultural traditions have influenced their mutual cooperation and cultural ties [Yener, Yavuz, 2020].

Today, there are many similar attributes in the national clothing styles, folk art, patterns and ornaments, and methods of economic management common to both peoples. Such spiritual heritages of the Kazakh and Kyrgyz peoples as the Nauryz holiday, jewelry art, kokpar, jamby atu, kyz kuu, and others hold special significance.

The historical-territorial, social, political, and other aspects of the lifestyle of the Kazakh or Kyrgyz ethnic groups have allowed them to preserve certain national characteristics in their cultural components. In particular, the nomadic Kazakh people's habitation in mountainous and mostly vast steppe areas, and the formation of the Kyrgyz ethnic group in mountainous regions, have comprehensively influenced the living conditions of both peoples.

Nevertheless, today it is possible to comparatively observe the patterns of development of various conditions for the development of the culture of the two peoples, and to consider their traditional and modern, including oral and written culture, as part of the general problems of the history and culture of Turkic peoples.

Among the Turkic peoples of common origin, the number of researchers studying the spiritual heritage of the Kazakh and Kyrgyz peoples is clearly not decreasing, but increasing day by day. This is primarily closely related to the written literature of the two countries. Many scientific studies have been conducted on this topic. Among them, the topic of Kyrgyz-Kazakh literary relations was covered in the scientific works of Khalil Bapaev (1975), Kyrgyz-Kazakh folklore by Batma Kebekova (1982), Kyrgyz-Kazakh poetic creativity by Abdildan Akmataliyev (1985), Chingiz Aitmatov and Kyrgyz-Kazakh literary relations by academician Abdildazhan Akmataliyev (1981), the diversity of Kazakh-Kyrgyz literary relations, Mukhtar Auezov and the great Kyrgyz writers by Bolot Akmatov (2000–2005), the literature of the difficult period of Kazakh-Kyrgyz poets from the point of view of Baurzhan Omaruly (2005), and others.

Description of the Material. The ethnocultural relations between the Kazakh and Kyrgyz peoples and the development of spiritual heritage common to both countries in various periods were studied. For the study of the topic, 14 heritage items from Kazakhstan and 6 from Kyrgyzstan included in UNESCO's Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity were considered. The monograph «Shoqan and Manas» by Alkey Margulan published in 1971, Tursyn Zhurtbai's article «Mukhtar Auezov and the Discussion of the Manas Epic», as well as the research works of scholars such as S. Abramzon, O. Yener, E. Yavuz, S. Akiner, N. Robert, Y. Ozen, R. Temirgaliyeva, S. Alimkulova, and others were used as the basis.

Discussion. Spiritual Cultural Heritage of the Kazakh and Kyrgyz Peoples

The prominent Kazakh scholar and educator Shoqan Ualikhanov was the first in the mid-19th century to record samples of the «Manas» epic from the mouths of Kyrgyz manaschi (narrators) and introduce them to the world.

The great Kazakh writer Mukhtar Auezov made a great contribution to the transmission of the «Manas» epic to the present generation. In Tursyn Zhurtbai's article «Mukhtar Auezov and the Discussion of the Manas Epic», it is widely described how the Kazakh writer contributed to deciding the fate of the «Manas» epic. In the 20th century, M. Auezov fulfilled the proud request of Kanykei in the epic, who said to her brother-in-law Er Agysh: «Bring back the honor and dignity of the small Kyrgyz people» [Zhurtbai, 2012].

One of the scholars who paid close attention and conducted in-depth analyses of the «Manas» epic is Alkey Khakanuly Margulan. The great Kazakh scholar found in the archives a fragment of the «Manas» epic recorded by Shoqan, which Russian and Kyrgyz scholars had been

searching for for many years. He translated it into Kazakh under the title «The Tale of Koketay,” published it, and released the Arabic facsimile of the original recorded version as a book.

In his 1971 monograph «Shoqan and Manas», Alkey Khakanuly conducted a comparative study of various versions of the Kyrgyz epic «Manas» and, in his scientific analysis of the hero’s paternal genealogy, noted that Manas is described in the epic as «sometimes Tobey, sometimes Nogai (Sagyndai), sometimes Kipchak (Mahmud), sometimes a Sart from Samarkand».

The People’s Writer of Kazakhstan, Hero of Labor of Kazakhstan, statesman and public figure Abish Kekilbayuly, in his book «At the Turn of Centuries», dedicated an article titled «The Ancient Epic Passed Down from Ancestors» to the millennium of the «Manas Batyr» epic. In it, he expressed heartfelt words of gratitude that such a wonderful wise epic exists in the world, that there is a generous people who memorize and sing it everywhere, and that there is a new generation that will honor and cherish it [Kekilbayuly, 2012].

Folklorist and ethnographer Akselu Seidimbek wrote: «Why, to this day, do more than forty Turkic-speaking peoples from the Yellow River (Huang He) in the east to the Mediterranean Sea in the west understand each other without translators? It is well known that after the Turkic Khaganate (6th–8th centuries) and the time of Genghis Khan, these forty or so peoples did not unite politically. Why are common Turkic heroes the main characters in the famous «Manas» epic? And how can we explain to the current generation why such kui (instrumental pieces) as «Korkyt», «Aksak Kulan», «El Ayrylgan», etc. are performed among Kazakhs, Kyrgyz, Karakalpaks, Turkmens, and others?» [Seidimbek, 2010:8].

Today, the contribution of the Kazakh manaschi Bayangali Alimzhanov to the revival and popularization of the «Manas» epic – which has become the treasure not only of the Kyrgyz people but of all Turkic countries and humanity as a whole – is significant. Bayangali, the only manaschi from a non-Kyrgyz nation, prepared the «Manas. Semetey. Seytek» epic in the Kazakh version, narrated the trilogy about Manas, his son Semetey, and grandson Seytek in prose, translated it into Kazakh, and published it as a book.

In addition, we can rightly say that the material values that spiritually bring the Kazakh and Kyrgyz peoples closer together are also important.

One of them is the yurt (in Kyrgyz – boz uy). In 2015, by the decision of the Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage at UNESCO headquarters in Paris, it was approved as a «Symbol of Family and Hospitality», confirming that it is an integral part of the unique identity of both peoples.

Another unique intangible cultural heritage common to the Kazakh and Kyrgyz peoples is the art of aytys (improvisational poetry contest). The roots of Kazakh-Kyrgyz aytys art go deep. Looking at its history, famous akyns of the Zhetysu region such as Suyinbay, Sarybas, Maikot, Bakytbay, Kulmambet, Maylykozha, Zhambyl, Kenen, and others were honored guests at feasts and gatherings in Kyrgyz land and participated in aytys. This is evidenced by the aytys of improvisational poets whose names are written in golden letters in the history of oral literature of both countries: Suyinbay and Katagan, Kantarbay and Arystanbek, Zhambyl and Balyk, Zhambyl and Molda Bagysh, etc. Today, the aytys between Suyinbay and Katagan, performed by the Honored Worker of Kazakhstan, zhyrau Akan Abdualiev, is widely spread among the people.

The Nauryz holiday, which is common to the peoples of Central Asia, including the Kyrgyz and Kazakhs, is celebrated with special respect in both countries.

The national dish «zhuka nan» (thin bread) and the intellectual game togyzqumalaq (in Kyrgyz – togyzkorgool) are also common assets of both nations.

From September 8 to 13, 2024, the World Nomadic Games were held in our capital, Astana, aimed at developing the ethnosport and ethnocultural movement as part of the heritage of human civilization.

The international event on ethnic sports, first conceived and implemented in the Kyrgyz Republic, was hosted by Kyrgyzstan three times in a row and elevated to the world level. Turkey then continued it, and after 10 years, the right to host the Nomadic Games was transferred to Kazakhstan.

In 2014, 583 athletes from 19 countries participated in 10 sports at the competition held in Cholpon-Ata. In Astana, under the slogan «The Great Steppe's Thunder», 2,430 athletes from 89 countries competed in 21 sports for a total of 97 medal sets (581 medals). In the «Nomads' Village» ethno-village spread over 10 hectares near the capital, the native culture and traditions of the Kazakh people and other participating countries were presented to the general public.

The spiritual heritage common to the two countries mentioned above demonstrates our closeness and is included in UNESCO's Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Currently, there are 14 heritage items from Kazakhstan and 6 from Kyrgyzstan in UNESCO's Representative List.

In the territories of both states, measures to preserve the intangible cultural heritage elements belonging to each are regulated by relevant normative legal acts.

Ethnocultural relations between the Kazakh and Kyrgyz peoples have risen to a new level, further bringing the two countries closer together.

Friendly and partnership relations have been established between the Assemblies of the two states, and constant support is provided to the Kazakh and Kyrgyz ethnic groups living in the territories of the countries. Within the framework of the Assembly of the People of Kazakhstan, the «Association of Kyrgyz People of Kazakhstan» (chairman — Sh. Ismailov), which has republican status, and its regional branches in 11 regions of the country (Astana, Almaty, Shymkent, Zhambyl, Akmola, Kostanay, Mangystau, Kyzylorda, North Kazakhstan, Pavlodar, Karagandy) are operating successfully. In addition, two Sunday schools are operating, and the necessary educational materials for them are provided from the state budget.

According to official data from the demographic statistics published on April 22, 2024, by the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 38,596 people of Kyrgyz ethnicity live in our country.

Also, according to the results of the national census conducted in 2022 by the National Statistics Committee of the Kyrgyz Republic, 36,854 representatives of the Kazakh ethnic group live in the country.

In the course of preparing this research article, we met with Maral Kazhykenkyzy Zhakypova, a representative of the Kyrgyz ethnic group living in our country, a language advocate, and a cultural figure. She previously served as director of the Akmola Regional Kazakh Music Drama Theater named after Shakhmet Khusainov, head of the Akmola Region Language Development Department, and head of the Secretariat of the Akmola Regional Assembly of the People of Kazakhstan. We conducted an interview with her about the ethnocultural characteristics of the Kyrgyz in Kazakhstan.

In general, there are many similarities between the Kazakh and Kyrgyz peoples; the appearance and facial features of the two nations are also very similar. The striking similarities in the everyday life of the two peoples are a separate topic. According to Maral Kazhykenkyzy, in the territory of Kazakhstan there live Old Kyrgyz, New Kyrgyz, Rich Kyrgyz, Saru Kyrgyz, and Kuschi Kyrgyz.

Maral Kazhykenkyzy said that she is a descendant of the Saru Kyrgyz. Her ancestors, who were the first to migrate to Kazakh land, were tall, fair-skinned with blue eyes, and had a sharp tongue like a needle. Later, due to mixing with the local population and language, they began to be called Saru Kyrgyz (Fig.1).

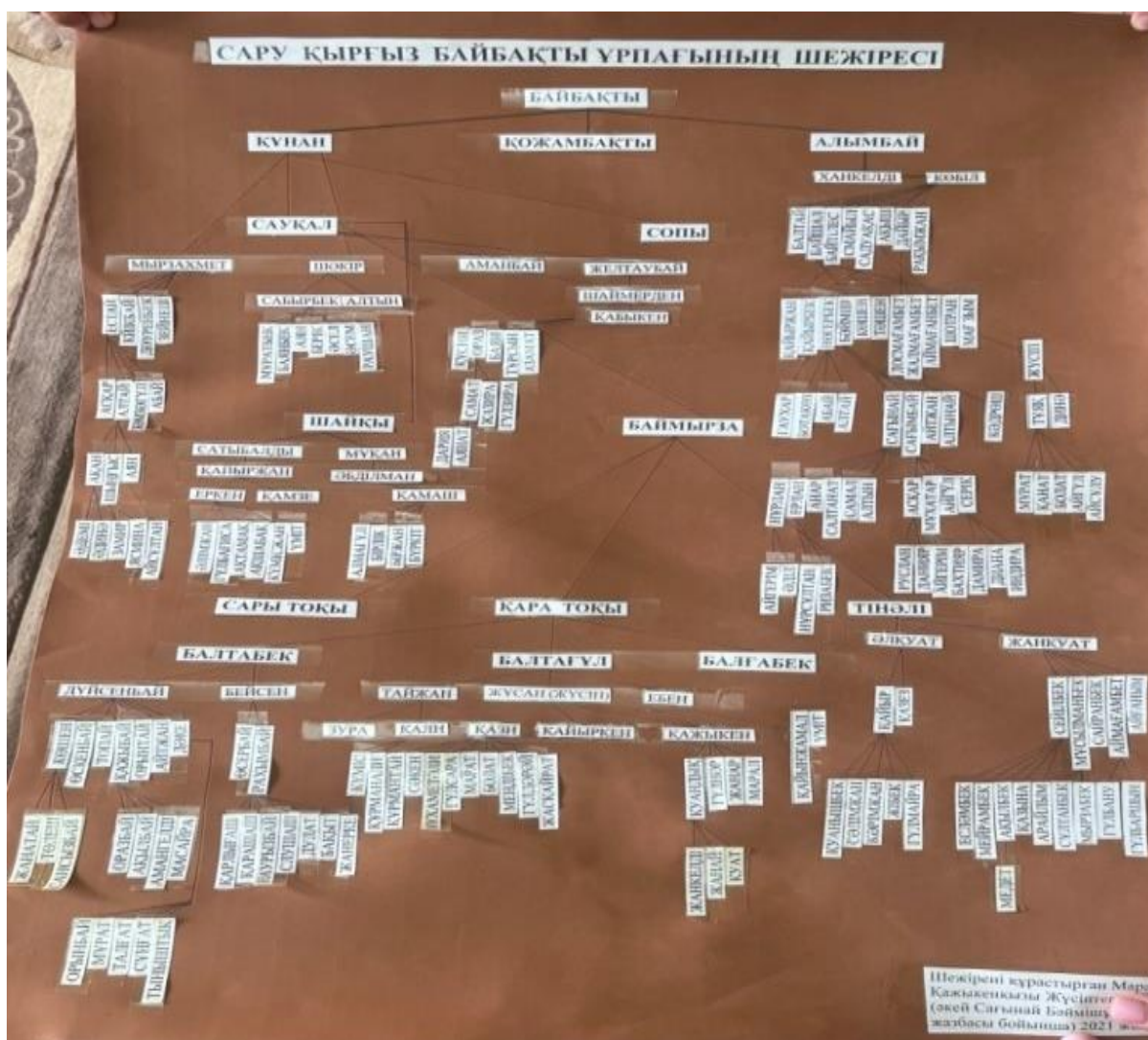

Fig. 1. The genealogy of Saru Kyrgyz Baybakhty (compiled by Zhakypova M.K. according to the notes of the ancestor Sagyndai Boymyshuly)

As part of a peace agreement, a Kyrgyz manap transferred a Kyrgyz village to Abylai Khan. On his return journey from Alatau to Arka, Abylai Khan left three to four Kyrgyz families in Kazakh villages along the way as ‘amanats’ ((hostages)). Later, these Kyrgyz came to be known as ‘tolenghits’ and also faithfully served the cause of unifying the three Kazakh juzes (hordes).

Old Kyrgyz are the Kyrgyz who have lived in this land since the time of their ancestors.

The term «Bai Kyrgyz» refers to the young men of one Kyrgyz lineage who, after clashing and arguing with their relatives over land, had to migrate to Kazakh territory. They came from the Alatau region with all their wealth and livestock, and were therefore called «Bai Kyrgyz».

Thus, if you look around today, you will meet descendants of the Kyrgyz ethnic group in every region of our country. They all speak fluent Kazakh, are registered as Kazakhs in their identity documents, but in their deep origin they do not belong to the Kazakh lineage and do not know their roots.

We also recorded from the words of Maral Kazhykenkyzy, who carries the spiritual heritage that has passed from generation to generation without losing the peculiarities of the culture and spirituality of the two nations, various information about «karym kaktay» and «karynga sary may salyp» (putting yellow butter on the stomach), boiling «ezhigey kurt», making «kospa» from red irimshik (cottage cheese), the national headdress of Kyrgyz men «aibyr kalpak» and women’s clothing, as well as the «attergeu» tradition and «bata beru» (giving blessings).

Features of the Kazakh-Kyrgyz Spiritual Cultural Heritage

Scientific literature contains many sources covering various aspects of the history, life, economy, and culture of the Kyrgyz people, as well as their relationship with the Kazakh people. Among them: «The ethnic history of the Kyrgyz in Central Asia, South Siberia, and Central Asia, in the steppe space of present-day Kazakhstan, was formed in various connections with the ethnic processes taking place there, and it cannot be considered without these relations» [Abramzon, 1990].

There are many similarities in the history of the two peoples, since they «belong to the same ethnogenetic and ethnolinguistic family, to the same Islamic confessional community, and share common spiritual values. For many centuries they lived in direct contact with each other» (Community of Cultural Values of Turkic Peoples).

Indeed, as mentioned above, the manifestations of the linguistic tradition and folklore life of the Kyrgyz serve as the basis for bringing the poetic creativity of the two peoples closer together. In turn, as representatives of related Turkic peoples, although the folklore traditions of Kazakhs and Kyrgyz are closely connected, each country also has its own unique features. Despite going through various historical periods, both peoples have preserved their oral folk art, which includes fairy tales, songs, legends, and rich traditions passed down from generation to generation.

Today, the oral literature (epics, aytys), folklore, and traditions formed in the conditions of nomadic life of the two Turkic-speaking peoples demonstrate their historical and cultural closeness.

In addition, the hospitality culture of the two peoples, which also includes a number of customs – generosity, respect, and goodwill towards guests – is an important historical heritage that has survived to this day. Traditional national games such as baiga (horse racing), wrestling, kokpar, and others also have common origins.

Kazakhs and Kyrgyz have not lost their cultural values and uniqueness; they have managed to preserve and maintain the continuity between the past and the present. Therefore, today the traditions and culture of the two nations “form the framework of national cultural values manifested in values» [Ozen, 2013: 1-14].

In the traditional economy, lifestyle, daily life, culture, and art of the Kyrgyz, there are similarities with the folk life of the Kazakhs in certain areas. A number of our customs, in particular those related to the tradition of «placing the baby in the cradle» (in Kyrgyz «beshik»), have common origins (Fig. 2, 3). The «cradle» («beshik») played a major role in the traditions of nomads related to the human life cycle. The «beshik» was not only a dwelling for a newborn («social and cultural space»), but also served as a talisman of the Turkic peoples’ female deity Umay Ana (in Kyrgyz «ene»).

The commonality of the traditions of the two peoples regarding a newborn can be seen in the rituals and customs that are still in use today. «Placing the baby in the cradle» includes a number of joyful rituals dedicated to the child’s birth. The baby’s first food was baked «yellow butter», and the first clothing was a specially sewn «it koynok» (in Kazakh «it koylek» – dog shirt). In this way, the dog’s endurance and vitality were symbolically given to the child, and rituals were performed for the baby to have a happy, long, and healthy life.

«The announcement of the birth of a child is called «süyünchü» (in Kazakh – «süyinshi»), its direct meaning is joy, and the subsequent tradition of giving a gift to the person who brings the news is called «balany körü aqysy» in the form of «körümdük» (in Kazakh – «körimdik») [Alimkulova, 2024].

Fig. 2. «Laying the infant in the cradle – Besikke boleu» (Kyrgyzstan).

Photo by T. Choroeva

Fig. 3. «Laying the infant in the cradle – Besikke boleu» (Kazakhstan).

Photo by G. Temirton

In addition, many other ethnographic objects in museum collections clearly demonstrate the cultural ties between the two peoples. The value of historical artifacts that reflect the worldview, aesthetic, and spiritual principles of the people is especially great. It is historically known that Kazakhs and Kyrgyz, as well as other Turkic peoples, had a wide variety of types and forms of jewelry.

A comparative and analytical description of Kazakh and Kyrgyz jewelry makes it possible to identify common features in the types of jewelry items that prove the kindred roots of the two peoples. For example, examining the common characteristic features of women's jewelry reveals similarities in their aesthetic and design features. While traditional necklaces, bracelets, and earrings are distinguished by a uniform design, one of the unique jewelry items worn by girls on the forehead is the «shekelik» forehead ornament (Fig. 4, 5). The making of «shekelik» jewelry has common technical and uniquely aesthetic examples and methods rooted in the traditions of Turkic peoples.

Kazakh and Kyrgyz women's use of various types of jewelry shows many similarities in traditional aesthetic and technical (structure, composition, ornamentation) manufacturing methods. In this regard, it is written that «Unlike the jewelry of Kyrgyz masters, which differs from Turkmen and Uzbek masters, there are similarities in the modern jewelry of Kazakh and Kyrgyz masters» (Jewelry of Central Asia, <https://voicesoncentralasia.org/jewelry-of-central-asia-past-and-present-of-the-art-tradition/>).

In general, it is no secret that Kazakh and Kyrgyz jewelry items, characterized by «graceful lines and rich geometry, delicate openwork», are also well known outside our country [Diba, 2011; Schletzer & Schletzer, 1983].

Fig. 4. KP 26911/4 «Shekelik» – a forehead ornament with three hanging pendants, has blue stones, three pendants with bells, the lower part is decorated with three red stones, geometric ornament. Jewelry made using forging, chasing, and filigree techniques. Kyrgyzstan. White metal, red stones. Length – 35 cm, pendant plates – 6.7×4 cm (National Central Museum of Kazakhstan exhibition, «Kyrgyz»). Photo by G. Temirton.

Fig. 5. KP 26735/12. Shekelik jewelry. Two large red stones on the upper part, decorated with filigree, the lower part — red stones with a rosette and three hanging pendants with bells inside a flower. Forging, filigree, granulation, enamel techniques. White metal, red stones, filigree, granulation, enamel (National Central Museum of Kazakhstan collection). Photo by G. Temirton.

Today, there are several Kyrgyz jewelry items donated by residents of Kazakhstan in the collections of museums in our country. Among them, the «Shekelik» jewelry item (KP 26911/4) donated by B.S. Naizabekov and Bibigul Naizabekova, residents of the village of Derzhavinsk, Zharkain district, Akmola region, once made a great contribution to revealing the cultural ties between the two peoples. Such jewelry made of silver at that time was an important and significant part of national culture and was closely connected with traditional culture. The technical characteristics and decoration of these jewelry items can be said to have not only aesthetic value, but also magical-protective and amulet-functional properties. For example, in accordance with the ancient beliefs of Kazakhs and Kyrgyz, jewelry such as «shashbau», «sholpy», and «shekeli» protected girls from the evil eye of evil spirits and protected them from their harmful effects [Abramzon, 1978].

Kazakh and Kyrgyz peoples' traditional lifestyle system considers «the settlement system, residential buildings, housing equipment, samples of national clothing corresponding to folk knowledge» as unique attributes and important features of the culture of nomadic peoples [Kazakh traditional clothing, 2009: 7-9]. Kazakh and Kyrgyz clothing was mostly made from cotton, wool, felt, as well as leather, suede, and sheepskin materials, as they were very convenient for the harsh conditions of steppe and mountainous areas. Of course, the clothing of the two peoples also has its own national characteristics along with many common features.

For example, men's headdresses – the shape, style, and sewing of the «kalpak» – are similar (Fig. 6, 7, 8). Most often, the top of the «kalpak» has a shape similar to a semi-sphere with a high conical top. Such a headdress is usually sewn in the form of a four-wedge circle. The «kalpak» is decorated with black velvet on the seams and black braided cord on the outside.

In Kazakh tradition, the «murak» – one of the components of the clothing of khans, sultans, and noble men symbolizing their power and authority – occupies a special place. The structure of the «murak» is similar to the kalpak, but differs in that its top is wider and does not taper upwards.

The «murak» is distinguished by being sewn with golden-silver threads and is used among the people along with names such as «aibyr kalpak» and «søukele kalpak» [Kazakh traditional clothing, 2009: 18].

Fig. 6. Photo KP 28224/4 Kalpak. Early 20th century. A man's headdress made of white felt. The crown is composed of four panels. Black velvet is sewn onto the seams of the panels, and a geometric ornament is embroidered with black cord in the middle of the seams. The inner side of the kalpak is trimmed with black velvet, and the lining is made of cotton fabric. (National Central Museum of Kazakhstan collection). Photo by G. Temirton.

Fig. 7. KP 502. Aibyr kalpak. 19th century. Made of white felt, velvet, and cotton fabric. A man's headdress. The crown, similar to the four-panel kalpak, is rounded. The outer seams of the kalpak are decorated with black velvet, and the lining is made of cotton fabric. (National Central Museum of Kazakhstan collection). Photo by G. Temirton.

Fig. 8. KP 16042. Taldyrma. Felt, velvet, thread. Almaty region, 20th century. Master: H. Kuykasov (alban). A man's headdress made of white felt. The crown is composed of four panels. Acquired in 1979 during the expedition of the Central State Museum of Kazakhstan in the Almaty region, Narynkol district, from the resident of the village of Voroshilov (now Shaganbaevo), Shaganbaev. (National Central Museum of Kazakhstan collection). Photo by G. Temirton.

One of the most common long-necked stringed musical instruments among Kazakhs and Kyrgyz is the «dombra» and «komuz» (Fig. 9, 10). It should be noted that these instruments are similar in typology to the musical instruments of Turkic peoples, including the Azerbaijani «gopuz», Bashkir «dombra», Turkish «kopuz», Kumyk «agach-kumuz», Khakas «khomys», Yakut «tang syr», etc.

In addition, the singers and musicians of the two peoples have preserved from ancient times the improvisational and especially distinctive folk poetic art of the akyns – «aitys» (in Kyrgyz – «aytysh»). This art continues to be widely used at festivals, concerts, and, of course, in the performances of akyns.

Fig. 9. KP 28224/7. Komuz.

A three-stringed musical instrument of the Kyrgyz people. It is made in the shape of a spoon from a single piece of wood. It has three strings, a bridge, and three tuning pegs. The strings are made of silk thread coated with yellow resin. The head is reinforced with a metal plate and three pegs. 21st century. (National Central Museum of Kazakhstan collection). Photo by G. Temirton.

Fig. 10. KP 15294. Dombira.

A dombira used by the Kazakhs. It was made by an unknown master. This dombira belonged to the wife of Abai Kunanbayev's grandson, the founder of Kazakh written literature — Dildaniki. Donated to the museum in 1978. (National Central Museum of Kazakhstan collection). Photo by G. Temirton.

The nomadic way of life of the two countries left many common features in their culture. Felt products served as an important object of material culture in the life of nomadic peoples. These include carpets (rugs, bedding), yurt coverings, «shashbau», «baskur», yurt wall and dome coverings, horse equipment, and others. Felt products performed not only a utilitarian function in the daily life of nomads, but also an aesthetic one [Thompson & Thomas, 2008].

Along with this, topics such as the peculiarities of the daily material culture of the peoples of Central Asia (particularly Kazakhs and Kyrgyz), especially the steppe pastoral economy, beliefs, types of art and lifestyle, as well as social and ethnic composition, and historical-cultural experience, have been studied not only in the works of domestic researchers but also in the works of many foreign scholars [Chang, 2018; Chang, et al. 2023, Frachetti, 2012; Akiner, 1995, Schletzer, 1984].

Conclusion. The Kazakh and Kyrgyz peoples are fraternal nations whose history of friendship and cultural cooperation spans many centuries. They have close ties through common linguistic roots belonging to the Kipchak group of Turkic languages, as well as «interstate proximity and many centuries of shared history» [Temirgaliyev; Urmanbetova, 2021].

The economic activities and living conditions of the Kazakh or Kyrgyz ethnic groups share similar principles (nomadic dwelling – yurt, nomadic lifestyle, etc.). However, they differ in that the Kazakh ethnic group was mostly formed in the steppe plains of Central Asia, while the Kyrgyz people formed in mountainous areas.

In general, the customs, traditions, and rituals of the Kazakh and Kyrgyz peoples, formed over thousands of years, are being adapted and revived in new conditions, and ethnocultural ties are strengthening year by year. Over the more than 30 years of interstate relations between the two countries, cooperation in the field of culture has established itself as one of the important areas for further development.

REFERENCES

- Abramzon S.M.* Kirgizy i ih etnogeneticheskie i istoriko-kulturnye svyazi. Frunze: Kyrgyzstan, 1990. 480 p. (In Russian)
- Abramzon S.M.* Predmety kulta kazahov, kirgizov i karakalpakov Sbornik Muzeya antropologii i etnografii. V. 34. Materialnaya kultura i hozyaistvo narodov Kavkaza, Srednei Azii i Kazakhstana. Leningrad, 1978, pp. 44-67. (In Russian)
- Alymkulova S.K.* Kolybel – istok prekrasnogo // MUSEUM.KZ. 2024. 1(1). (In Kazakh)

Akiner S. The Formation of Kazakh Identity: From Tribe to Nation-State. London. Royal Institute of International Affairs, Russian and CIS Programme, 1995. P. 83. (In English)

Abış Kekilbaiuly shygarmalarynyn jyrma tomдық jinagy. «Gasyrlar togysynda». Vol. 16. Almaty: «Jazushy», 2012. 376 p. (In Kazakh)

Diba, Layla S. Turkmen Silver: Jewelry and Ornaments from the Marshall and Marilyn Wolf Collection. New York: Metropolitan Museum of Art, 2011. 248 p. (In English)

Jurtbai T. Muhtar Auezov zhane «Manas» zhyrynyn talkysy. Akikat. 2012. №11, pp. 47-55. (In Kazakh)

Iener O., Yavuz E.G. Formirovanie kultury u tyurkskih narodov // Universum: psihologiya i obrazovanie: elektron.nauchn. jurn. 2020. №2 (68). URL: <https://7universum.com/ru/psy/archive/item/8680> [Electronic resource. Accessed: 15.12.2024] / (In Russian)

Michael D. Frachetti. Multiregional Emergence of Mobile Pastoralism and Nonuniform Institutional Complexity across Eurasia. February 2012. Current Anthropology 53(1): 2-38. DOI:10.1086/663692 // <https://www.researchgate.net/publication/259710331>. (In English)

Ozen, Y. Değerler Felsefesi Açısından İradeve Bileşenleri. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi. 2013. 5 (9), pp. 1-14. (In Turkish)

Robert N. Spengler. Claudia Chang. Rethinking prehistoric Central Asia: shepherds, farmers, and nomads. 2018. Abingdon & New York: Routledge; 978-1-138-73708-2 £105. June 2018. DOI: 10.15184/aqy.2018.79 // <https://www.researchgate.net/publication/326013978> (In English)

Seidimbek A. Alty tomдық shygarmalary. V. 2. Khazakh alemi: etnomadeni paiymdau. Astana: «Foliant» baspasy, 2010. 816 p. (In Kazakh)

Temirgaliev R. Iz istorii kazakhsko-kyrgyzskikh otnoshenii. Iss 1. ZONAKz. 2010. <https://diesel.elcat.kg/index.php?app=blog&module=display§ion=blog&blogid=2912&showentry=92738> [Electronic resource. Accessed: 15.12.2024]. (In Russian)

Thompson, Jon., Farnham, Thomas J. Timbuktu to Tibet: Exotic Carpets and Textiles from New York Collectors – Hardcover. Hali Publications Ltd, 2008. 308 p. (In English)

Claudia Chang, Sergei S. Ivanov, Robert N. Spengler, Basira Mir-Makhamad, Perry A. Tourtellotte. Montane Ecoclines As Social Aggregation Zones in Ancient Central Asia: Agropastoral Economies in Juuku, Kyrgyzstan. NOT PEER-REVIEWED | Posted: 24 May 2023 DOI:10.20944/preprints202305.1676. Vol. 1. (In English)

Schletzer, Dieter, and Reinhold Schletzer. Old Silver Jewellery of the Turkoman: An Essay on Symbols in the Culture of Inner Asian Nomads. Berlin: D. Reimer, 1984. 300 p. (In English)

Jewelry of Central Asia: Past and Present of the Art Tradition. 2022. <https://voicescentralasia.org/> [Electronic resource. Accessed: 08.01.2025]. (In English)

Urmanbetova, J. Nomadic Culture as Archetype of Central Asian Culture // Journal of Humanities and Social Sciences Academy, 2021. 1/1, pp. 001-008. (In English) <https://intoba.org/wp-content/uploads/2022/04/NOMADIC-CULTURE-AS-ARCHETYPE-OF-CENTRAL-ASIAN-CULTURE.pdf> (data obrasheniya: 08.07.2025)

Авторлар туралы мәлімет: Пазылова Гулзейнеп Анафиевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің Мәдениет комитеті (010000, Астана қ-сы, Мәңгілік ел даңғылы 8, Қазақстан). ORCID: 0009-0003-1744-5284. E-mail: g.pazylova@mki.gov.kz

Ғалия Темиртон – PhD, Қазақстан Республикасының Ұлттық орталық музейі (050051, Алматы қ-сы, Самал-1/44, Қазақстан). ORCID: 0000-0003-1881-9156. E-mail: gt_csmrk@mail.ru

Сведение об авторах: Пазылова Гулзейнеп Анафиевна – кандидат педагогических наук, Комитет культуры Министерства культуры и информации РК (010000, г. Астана, проспект Мәңгілік ел 8, Казахстан). ORCID: 0009-0003-1744-5284. E-mail: g.pazylova@mki.gov.kz

Ғалия Темиртон – PhD, Национальный центральный музей Республики Казахстан (050051, г. Алматы, Казахстан). ORCID: 0000-0003-1881-9156. E-mail: gt_csmrk@mail.ru

Information about the authors: Gulzeinep A. Pazylova – candidate of Pedagogical Sciences, Committee of Culture of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan (010000, Astana, Mangilik El 8, Kazakhstan). ORCID: 0009-0003-1744-5284. E-mail: g.pazylova@mki.gov.kz

Galiya Temirton – Doctor of Philosophy (PhD), National Central Museum of the Republic of Kazakhstan (050051, Samal-1/44, Almaty, Kazakhstan). ORCID: 0000-0003-1881-9156. E-mail: gt_csmrk@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 08.04.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 04.05.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 01.06.2026.

УДК 7.05

ТРАДИЦИОННЫЙ СИМВОЛИЗМ ДРЕВНЕГО ТУРКЕСТАНА КАК СЕМИОТИЧЕСКИЙ РЕСУРС ФОРМИРОВАНИЯ АВТОРСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ В ФЭШН-ДИЗАЙНЕ

С.М. Жусипбаева, Н.Ж. Сеитова, Г.Д. Бекибаева

Казахская национальная академия искусств им. Темирбека Жургенова (Алматы, Казахстан)

Аннотация. Статья посвящена исследованию традиционного символизма Древнего Туркестана как семиотического ресурса в современном fashion-дизайне. В работе рассматривается процесс трансформации исторических и культурных знаков региона в элементы авторского дизайнерского языка. Применяется семиотический и культурно-исторический подход, позволяющий анализировать одежду как систему знаков, передающих смыслы и культурные коды. На основе анализа архитектурного наследия, этнических декоративных мотивов и исторических артефактов Туркестана создаётся авторская коллекция, в которой традиционные формы, орнаменты и цвета адаптированы к современному дизайнерскому контексту. Особое внимание уделяется методам визуальной интерпретации исторических мотивов, включая техники состаривания ткани, использование текстур и переосмысление декоративных элементов. Работа демонстрирует возможность интеграции локальных культурных кодов в современный модный дизайн, способствуя сохранению культурной идентичности через художественную практику.

Материалы и методы исследования. Для исследования традиционного символизма Древнего Туркестана как семиотического ресурса в современном fashion-дизайне использовались материалы архитектурного наследия, этнические декоративные мотивы, исторические артефакты и традиционные элементы казахской одежды. Методы включали семиотический и культурно-исторический анализ, позволяющий рассматривать одежду как систему знаков и визуальных кодов. Последовательность исследования включала сбор визуальных и текстильных референсов, анализ орнаментов и форм, разработку авторской коллекции с применением техник состаривания ткани, текстурирования и апсайклинга. Особое внимание уделялось визуальной интерпретации исторических мотивов и трансформации традиционных знаков в современный дизайнерский язык. Применение этнических узоров и переосмысленных конструкций одежды позволило выявить принципы интеграции локальных культурных кодов в современный fashion-дизайн, способствуя сохранению культурной идентичности.

Ключевые слова: Туркестан, символизм, семиотика, fashion-дизайн, культурное наследие, историческая память, авторская коллекция, визуальные коды, этнические мотивы, текстильные техники.

Для цитирования: Жусипбаева С.М., Сеитова Н.Ж., Бекибаева Г.Д. Традиционный символизм Древнего Туркестана как семиотический ресурс формирования авторской коллекции в фэшн-дизайне // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 113-124. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.11

КӨНЕ ТҮРКІСТАННЫҢ ДӘСТҮРЛІ СИМВОЛИЗМІН АВТОРЛЫҚ СӘН КОЛЛЕКЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ СЕМИОТИКАЛЫҚ РЕСУРС РЕТІНДЕ

С.М. Жүсіпбаева, Н.Ж. Сейітова, Г.Ж. Бекібаева

Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы (Алматы, Қазақстан)

Андатпа. Бұл мақалада Ежелгі Түркістанның дәстүрлі символизмі заманауи сән дизайнындағы семиотикалық ресурс ретінде қарастырылады. Онда аймақтың тарихи және мәдени символдарының ерекше дизайн тілінің элементтеріне айналуы қарастырылады. Киімді мағыналар мен мәдени кодтарды жеткізетін белгілер жүйесі ретінде талдауға

мүмкіндік беретін семиотикалық және мәдени-тарихи тәсіл қолданылады. Түркістанның сәулет мұрасын, этникалық сәндік мотивтерін және тарихи артефактілерін талдау негізінде дәстүрлі формалар, өрнектер мен түстер заманауи дизайн контекстіне бейімделген бірегей коллекция жасалады. Матаның ескіру әдістерін, текстураларды пайдалануды және сәндік элементтерді қайта түсіндіруді қоса алғанда, тарихи мотивтерді визуалды түрде түсіндіру әдістеріне ерекше назар аударылады. Бұл жұмыс жергілікті мәдени кодтарды заманауи сән дизайнына біріктіру, көркемдік тәжірибе арқылы мәдени сәйкестікті сақтауды насихаттау әлеуетін көрсетеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Ежелгі Түркістанның дәстүрлі символизмін қазіргі заманғы сән дизайнындағы семиотикалық ресурс ретінде зерттеу үшін сәулет мұрасының материалдары, этникалық сәндік мотивтер, тарихи артефактілер және қазақ киімінің дәстүрлі элементтері қолданылды. Әдістерге семиотикалық және мәдени-тарихи талдау кірді, бұл киімді белгілер мен визуалды кодтар жүйесі ретінде зерттеуге мүмкіндік берді. Зерттеу процесіне визуалды және тоқыма сілтемелерін жинау, өрнектер мен формаларды талдау және маталардың ескіруі, текстуралау және қайта өңдеу әдістерін қолдана отырып, қолтаңба жинағын әзірлеу кірді. Тарихи мотивтерді визуалды түсіндіруге және дәстүрлі символдарды заманауи дизайн тіліне айналдыруға ерекше назар аударылды. Этникалық өрнектерді және қайта ойластырылған киім дизайндарын пайдалану жергілікті мәдени кодтарды заманауи сән дизайнына біріктіру принциптерін анықтауға, мәдени сәйкестікті сақтауға ықпал етуге мүмкіндік берді.

Тірек сөздер: Түркістан, символизм, семиотика, сән дизайны, мәдени мұра, тарихи жад, авторлық коллекция, визуалды кодтар, этникалық мотивтер, тоқыма техникасы.

Сілтеме жасау үшін: Жусипбаева С.М., Сеитова Н.Ж., Бекибаева Г.Ж. Көне Түркістанның дәстүрлі символизмін авторлық сән коллекциясын қалыптастырудағы семиотикалық ресурс ретінде // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 113-124 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.11

TRADITIONAL SYMBOLISM OF ANCIENT TURKESTAN AS A SEMIOTIC RESOURCE IN THE FORMATION OF AN AUTHORIAL FASHION COLLECTION

S.M. Zhusipbaeva, N.Zh. Seitova, G.D. Bekibaeva

Kazakh National Academy of Arts named after Temirbek Zhurgenov. Almaty (Kazakhstan)

Abstract. This article explores the traditional symbolism of Ancient Turkestan as a semiotic resource in contemporary fashion design. It examines the transformation of the region's historical and cultural symbols into elements of a distinctive design language. A semiotic and cultural-historical approach is employed, allowing for the analysis of clothing as a system of signs conveying meanings and cultural codes. Based on an analysis of the architectural heritage, ethnic decorative motifs, and historical artifacts of Turkestan, a unique collection is created in which traditional forms, patterns, and colors are adapted to a contemporary design context. Particular attention is paid to methods of visually interpreting historical motifs, including fabric aging techniques, the use of textures, and the reinterpretation of decorative elements. This work demonstrates the potential for integrating local cultural codes into contemporary fashion design, promoting the preservation of cultural identity through artistic practice.

Research materials and methods. To explore the traditional symbolism of Ancient Turkestan as a semiotic resource in contemporary fashion design, architectural heritage materials, ethnic decorative motifs, historical artifacts, and traditional elements of Kazakh clothing were used. The methods included semiotic and cultural-historical analysis, allowing us to consider clothing as a system of signs and visual codes. The research process included collecting visual and textile references, analyzing patterns and forms, and developing a signature collection using fabric aging, texturing, and upcycling techniques. Particular attention was paid to the visual interpretation of historical motifs and the transformation of traditional symbols into a contemporary design language.

The use of ethnic patterns and reimagined clothing designs allowed us to identify principles for integrating local cultural codes into contemporary fashion design, promoting the preservation of cultural identity.

Keywords: Turkestan, symbolism, semiotics, fashion design, cultural heritage, historical memory, author's collection, visual codes, ethnic motifs, textile techniques.

For citation: Zhusipbaeva S.M., Seitova N.Zh., Bekibaeva G.D. Traditional symbolism of Ancient Turkestan as a semiotic resource in the formation of an authorial fashion collection // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 113-124. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.11

Введение. Как известно, семиотика – это наука о знаках и знаковых системах, изучающая процессы создания, передачи и интерпретации значений [Чернышёв, 2018: 256]. Она исследует, как с помощью знаков (слов, образов, символов) формируются и передаются смыслы в культуре и коммуникации [Есо, 1976: 284].

В контексте исследования моды семиотика позволяет анализировать одежду и аксессуары не только как функциональные объекты, но и как носителей символических значений и культурных сообщений [Barthes, 1967: 112]. Мода рассматривается как сложная знаковая система, где каждый элемент – форма, материал, цвет, орнамент – выступает в роли знака, который можно «прочитать» и интерпретировать в зависимости от культурного и социального контекста [Lotman, 1990: 294].

Для глубокого и системного анализа подобных знаков необходима методологическая основа, опирающаяся на классические труды ведущих семиотиков – Ролана Барта [Barthes, 1967: 112], Умберто Эко [Есо, 1976: 284], Юрия Лотмана [Lotman, 1990: 294], Фердинанда де Соссюра [Saussure, 1983: 176] и Чарльза Сандерса Пирса [Peirce, 1931–1935]. Их работы формируют теоретическую базу, изучающую моду как систему знаков, через которую выражаются культурные смыслы, символы и социальные послания.

Обсуждение. Современные исследования в области теории моды и визуальной коммуникации, представленные такими учёными, как Мэри Барнард [Barnard, 2014: 256], Джеймс Элкинс [Elkins, 2003: 272], Ёсукэ Кавамура [Kawamura, 2005: 224] и Джульет Энтвисл [Entwistle, 2000: 256] развивают эти подходы, фокусируясь на взаимосвязи моды и идентичности, влиянии социальных и культурных факторов на восприятие модных знаков, а также роли моды в процессе глобализации и формировании визуального языка современного общества.

Семиотический подход к исследованию моды позволяет рассматривать процесс создания коллекции одежды как формирование визуально-знаковой структуры, где все компоненты (форма, материал, орнамент, цвет, пластика силуэта, аксессуары) функционируют как элементы системы коммуникации. Семиотика в моде анализирует не только эстетическую сторону одежды, но и её способность передавать смыслы, культурные коды и символические значения. Комбинация культурно-исторического и семиотического анализа позволяет раскрыть механизмы превращения традиционных визуальных кодов в элементы авторского дизайнерского языка, что особенно важно при работе с наследием и историческими мотивами.

В качестве источника для исследования семиотических подходов был выбран Туркестан – регион с богатым культурным и историческим наследием, который на протяжении веков служил перекрёстком различных цивилизаций и культурных традиций. Именно образ и символика древнего Туркестана стали отправной точкой для создания коллекции, рассматриваемой через призму семиотики как системы знаков, формирующих представление о древнем Востоке в современном дизайнерском дискурсе (рис. 1).

Рис. 1. Коллаж визуальных референсов, отражающих культурно-эстетическое наследие Древнего Туркестана. Фотоколлаж С. Жусипбаевой.

Коллекция представляет собой попытку концептуального переосмысления культурного кода Древнего Туркестана через призму современного дизайна костюма. В её основе лежит исследовательский подход, направленный на выявление и визуальную интерпретацию исторической памяти региона. Проект рассматривает Туркестан как многослойный культурный феномен, в котором архитектурное наследие, традиционные формы одежды, материальные артефакты и символические структуры образуют совокупность знаковых систем. Именно эти системы становятся предметом художественного анализа, трансформируясь в новый пласт современной модной семиотики.

Цветовая палитра коллекции формируется на основе наблюдений за природно-архитектурной средой Туркестана и её исторически сложившимися визуальными доминантами. Тёмно-серые, песочные, выцветшие коричневые, телесные и хаки-тона репрезентируют особенности регионального ландшафта – от степных равнин и выгоревших солнцем барханов до каменных поверхностей мавзолея Ходжи Ахмета Ясауи и других архитектурных объектов. Использование приглушённых, «выветренных» оттенков позволяет создать эффект естественной патинизации цвета, что усиливает связь коллекции с археологической темпоральностью и феноменом исторического времени.

Значимым аспектом коллекции выступают техники, связанные с искусственным состариванием поверхности ткани: проявление скрытых слоёв, имитация выцветания, следы воздействия песка, реставрационные швы и элементы апсайклинга (рис. 2).

Рис. 2. Текстильные эффекты, имитирующие воздействие времени: выцветание, эрозия поверхности, следы истории. Фото Т. Эпова, И. Шунько.

Эти приёмы трактуются как метафорическая реконструкция археологического процесса – выявления, сохранения и репрезентации культурных следов. Состаривание в данном случае не является декоративной стилизацией: оно воспроизводит логику времени как разрушительной и одновременно сохраняющей силы. Песок интерпретируется как медиатор между прошлым и настоящим, поскольку именно через песочные слои археологи обнаруживают материальные свидетельства истории. Реставрационные швы, в свою очередь, отражают стремление к восстановлению непрерывности культурной традиции, даже если эта традиция представлена фрагментарно. То есть техники обработки ткани превращаются в самостоятельные семиотические единицы, которые формируют «материальную археологию» коллекции.

Дополнительным уровнем исследования выступает обращение к традиционным формам казахской одежды – шапанам, жакетам, рубашам, шалбарам и элементам национального конструирования. Эти формы интегрируются в коллекцию не как буквальные реконструкции, а как адаптированные и переосмысленные структуры, позволяющие соотнести исторический костюм с современными модными практиками.

Использование этнических декоративных элементов также подчинено принципу интерпретации, а не копирования: орнаменты, пропорции, силуэты и детали аксессуаров подвергаются концептуальной трансформации с целью сохранения их культурного значения и одновременно интеграции в современный дизайнерский контекст. В коллекции дополнительно применяются казахские узоры ою, нанесённые на тела моделей как татуированные мотивы, что позволяет интегрировать традиционный декоративный код в современный визуальный контекст, сохраняя связь его семиотической функции с национальной идентичностью (рис. 3).

Рис. 3. Переосмысление традиционных элементов: трансформация орнаментов, аксессуаров и тату-мотивов в актуальный дизайнерский язык. Фото А. Додоновой, Т. Матью.

Внутренняя структура коллекции формируется за счёт ряда ключевых изделий, в которых наиболее полно проявляется концепция исторической памяти Древнего Туркестана, которые демонстрируют не только художественные решения, но и функционируют как семиотические маркеры, связывающие современную моду с культурными и духовными кодами региона.

Первую группу таких маркеров образуют изделия, в чьей основе лежат архитектурные узоры Мавзолея Ходжи Ахмета Ясави.

В коллекции представлены изделия с орнаментами, заимствованными с фасадов Мавзолея Ходжи Ахмета Ясави, соответствующие индийскому символу вечности, изображенные в инверсивном положении. Такая инверсия отражает философскую концепцию суфизма - «ничто не вечно» [Заңәділұлы, 2023]. В этом контексте узоры функционируют как визуальное выражение духовной идеи преходящей природы материального мира, которой придерживались суфийские учёные и практики (рис. 4).

Рис. 4. Изделия с орнаментами фасада Мавзолея Ходжи Ахмета Ясави.
Фото Т.Эпова, А. Додоновой.

К следующей группе маркеров — ключевых элементов коллекции — относится изделие в виде жилет-безрукавка с фактурой черепов, которая отражает тему утраченных культурных слоев и археологической памяти региона. Черепная текстура не трактуется как символ смерти, а служит визуальной метафорой исчезнувших цивилизаций, сохранившихся в культурной памяти территории Туркестана (рис. 5). Это изделие выступает средством репрезентации исторических пластов, где материал становится носителем следов времени и накопленной истории.

Рис. 5. Жилет-безрукавка с текстурой черепов, символизирующей утраченные культурные пласты региона. Фото А. Додоновой, Т. Эпова.

Важное место в семиотической структуре коллекции занимает маска с тремя лицами, интерпретирующая многомерность человеческой идентичности (рис. 6).

Тройная форма лица отражает три уровня существования человека в суфийской философии – «ой, сөз, іс» (мысль, слово, дело) – и символизирует гармонию внутренней духовной жизни с внешними поступками. Её присутствие в коллекции акцентирует внимание на глубинные философские мысли Древнего Туркестана, где духовное измерение человека неразрывно связано с культурной и социальной средой.

Каждое из лиц маски рассматривается как визуальная аллегория внутреннего мира, коммуникативной сферы и практической деятельности человека, демонстрируя их взаимосвязь и необходимость баланса для достижения целостности личности.

Рис. 6. Маски с трёхмерной формой, использованные как декоративные элементы коллекции.
Фото И. Шунько

Туркестан издавна считался жемчужиной Великого шёлкового пути, связывавшей Восток и Запад не только торговыми потоками, но и духовными смыслами [Turkestan, 2017]. Шёлковый путь выполнял не только экономическую, но и духовную, а также цивилизационную функцию, объединяя народы и поколения через обмен опытом, традициями и материальными артефактами [Omarbekov, Otarbayeva, 2025: 152].

В коллекции присутствуют образы, напрямую ассоциирующиеся с фигурами караванщиков, пересекавших обширные степи и палящие пустыни Туркестана, представляют художественное воплощение Шелкового пути. Он нес с собой не только товары, но и культурные ценности, идеи, знания и историческую память, выступая своего рода кочевым транслятором культур [Silk Roads Programme, 2023] (рис. 7).

Длинная рубашка и многослойная конструкция одежды символизируют не только практическую адаптацию караванщиков к суровым условиям пустынь и степей – защите от палящего солнца, пыли и песчаных бурь, – но и их культурную устойчивость. Силуэт одежды отсылает к историческим формам традиционной тюркской одежды, подчёркивая преемственность культурных кодов и гармонию человека с окружающей средой. Эти элементы создают визуальный язык, через который современный зритель может ощутить ритм жизни караванов, их связь с природой и культурным наследием региона.

Рис. 7. Изделия с образами караванных торговцев, символизирующие культурный обмен на Шёлковом пути. Фото Т.Эпова, И. Шунько.

Заключение. Результаты проведённого исследования позволили выявить принципы и механизмы семиотической трансформации традиционных символов, орнаментальных кодов и художественных форм Древнего Туркестана в систему современного модного дизайна.

Таким образом, установлено, что традиционные визуальные знаки, будучи помещёнными в контекст современного дизайнерского дискурса, не утрачивают своей семантической ценности, а, напротив, обретают новые функциональные и эстетические качества, соответствующие актуальным тенденциям визуальной культуры.

Применение семиотического и культурно-исторического подходов позволило рассмотреть моду как особую коммуникативную систему, в которой каждый элемент формы, цвета и фактуры выступает носителем культурных смыслов. Мода в данном контексте проявляет себя как медиальная структура, способная к передаче и интерпретации культурных кодов, к преобразованию архаичных знаков в современную символическую форму. Такой подход раскрывает потенциал моды как инструмента сохранения и репрезентации культурной идентичности.

Проведённые исследования показали, что культурное наследие Туркестана представляет собой сложную знаковую систему, в которой материальные и нематериальные аспекты культуры образуют единую семиотическую структуру. Визуальные мотивы и

орнаменты, присущие региону, функционируют как символические тексты, способные к актуализации в условиях глобализированного культурного пространства. В этом контексте представленная авторская коллекция демонстрирует возможность интеграции локальных культурных кодов на примере наследия Туркестана в современный дизайн-контекст.

ЛИТЕРАТУРА

- Barthes R.* Elements of Semiology. New York: Hill and Wang, 1967. 112 p.
- Barnard M.* Fashion as Communication. London: Routledge, 2014. 256 p.
- Eco U.* A Theory of Semiotics. Bloomington: Indiana University Press, 1976. 284 p.
- Elkins J.* Visual Studies: A Skeptical Introduction. London: Routledge, 2003. 272 p.
- Entwistle J.* The Fashioned Body: Fashion, Dress, and Modern Social Theory. Cambridge: Polity Press, 2000. 256 p.
- Заңаділұлы Н.* Ұлы жібек жолы және Қазақстан // Ясауи Университетінің Хабаршысы, №3 (125), 2022. 302-315 бб.
- Kawamura Y.* Fashion-ology: An Introduction to Fashion Studies. Oxford: Berg, 2005. 224 p.
- Lotman Yu.M.* Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. Bloomington: Indiana University Press, 1990. 294 p.
- Omarbekov T., Otarbayeva A.* The significance of the “Silk Road” in World history // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025, №3, pp. 149–158.
- Peirce C.S.* Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Vols. 1-6. Cambridge: Harvard University Press, 1931-1935.
- Silk Roads Programme. О Великом Шёлковом пути. UNESCO. Режим доступа: <https://ru.unesco.org/silkroad/o-velikom-shelkovom-puti> [Электронный ресурс. Дата обращения: 15.01.2026]
- Saussure F. de.* Course in General Linguistics. London: Duckworth, 1983. 176 p.
- Turkestan. Тайны и легенды мавзолея Ходжи Ахмеда Ясави. Загадки истории // YouTube. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=Q0rbeAlliF8>, 2017. [Электронный ресурс. Дата обращения: 15.01.2026]
- Чернышёв С.А.* Семиотика: Учебное пособие. М.: Юрайт, 2018. 256 с.

REFERENCES

- Barthes R.* Elements of Semiology. New York: Hill and Wang, 1967. 112 p. (In English)
- Barnard M.* Fashion as Communication. London: Routledge, 2014. 256 p. (In English)
- Eco U.* A Theory of Semiotics. Bloomington: Indiana University Press, 1976. 284 p. (In English)
- Elkins J.* Visual Studies: A Skeptical Introduction. London: Routledge, 2003. 272 p. (In English)
- Entwistle J.* The Fashioned Body: Fashion, Dress, and Modern Social Theory. Cambridge: Polity Press, 2000. 256 p. (In English)
- Zanadilyuly N.* Uly zhibek zholy zhane Qazaqstan // Yasau Universitetiniñ Habarshysy, №3 (125), 2022, pp. 302-315. (In Kazakh)
- Kawamura Y.* Fashion-ology: An Introduction to Fashion Studies. Oxford: Berg, 2005. 224 p. (In English)
- Lotman Yu.M.* Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. Bloomington: Indiana University Press, 1990. 294 p. (In English)
- Omarbekov T., Otarbayeva A.* The significance of the “Silk Road” in World history // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025, №3, pp. 149–158. (In English)
- Peirce C.S.* Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Vol. 1-6. Cambridge: Harvard University Press, 1931-1935. (In English)

Silk Roads Programme. About the Great Silk Road. UNESCO. Режим доступа: <https://ru.unesco.org/silkroad/o-velikom-shelkovom-puti> [Electronic resource. Accessed: 12.01.2026]. (In Russian)

Saussure F. de. Course in General Linguistics. London: Duckworth, 1983. 176 p. (In English)

Turkestan. Secrets and Legends of the Khoja Ahmed Yasawi Mausoleum. Mysteries of History // YouTube. Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=Q0rbeAlliF8>, 2017. [Electronic resource. Accessed: 12.01.2026]. (In Russian)

Chernyshev S.A. Semiotics: A Textbook. Moscow: Yurait, 2018. 256 p. (In Russian)

Авторлар туралы мәлімет: Жүсіпбаева Сабина Махаматқызы – магистрант, Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы (Алматы, Қазақстан, 050000), E-mail: sabinazhusipbaeva@icloud.com

Сейітова Назима Жұманқызы – тех.ғ.к., Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының доценті (050000, Алматы, Қазақстан,). E-mail: Nazima777@mail.ru

Бекібаева Гүлнар Жамбылқызы – Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының доценті (050000, Алматы, Қазақстан). E-mail: Bekibaeva_gulnar@mail.ru

Сведения об авторах: Жусипбаева Сабина Махаматқызы – магистрант, Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова (050000, Алматы, Казахстан). E-mail: sabinazhusipbaeva@icloud.com

Сеитова Назима Жумановна – к.т.н., доцент Казахской национальной академии искусств имени Темирбека Жургенова (050000, Алматы, Казахстан). E-mail: Nazima777@mail.ru

Бекибаева Гульнар Джамбуловна – доцент Казахской национальной академии искусств имени Темирбека Жургенова (050000, Алматы, Казахстан). E-mail: Bekibaeva_gulnar@mail.ru

Information about the authors: Sabina M. Zhusipbayeva – master student, Kazakh National Academy of Arts named after Temirbek Zhurgenov (050000, Almaty, Kazakhstan). E-mail: sabinazhusipbaeva@icloud.com

Nazima Zh. Seitova – PhD, Associate Professor, Kazakh National Academy of Arts named after Temirbek Zhurgenov (050000, Almaty, Kazakhstan). E-mail: Nazima777@mail.ru

Gulnar D. Bekibaeva – Associate Professor, Kazakh National Academy of Arts named after Temirbek Zhurgenov (050000, Almaty, Kazakhstan). E-mail: Bekibaeva_gulnar@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 20.02.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 02.04.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 03.06.2026.

ӨОЖ 929:94 (574)

ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВ ЕЛ ТАРИХЫ МЕН МӘДЕНИЕТІНІҢ БІЛГІРІ*А.А. Жұмашова*

«Отырар» мемлекеттік археологиялық музей – қорығы (Түркістан облысы, Қазақстан)

Аңдатпа. Мақала қазақтың көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, этнограф-ғалым Өзбекәлі Жәнібековтің туғанына 95 жыл толуына арналады. Еңбекте ғалымның қазақ халқының тарихын, этнографиясын, дәстүрлі өнері мен әдеби мұрасын зерттеудегі ғылыми қызметі жан-жақты қарастырылады. Өзбекәлі Жәнібековтің ұлттық мәдени құндылықтарды сақтау, жаңғырту және насихаттау бағытындағы ұйымдастырушылық қызметіне, Қазақстандағы музей ісінің дамуына қосқан үлесіне ерекше назар аударылады.

Сонымен қатар мақалада «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығы аумағында орналасқан «Қоржын үй» мен «Томар қайықтың» тарихи-мәдени маңызы талданады. Бұл Өзбекәлі Жәнібековтің бастамасымен жасалған этнографиялық нысаналар қазақ халқының дәстүрлі материалдық мәдениетін жаңғыртып, көпшілікке таныстыруда маңызды рөл атқарады. Зерттеу нәтижесінде Өзбекәлі Жәнібековтің қызметі ұлттық тарихи сананы қалыптастыру мен мәдени мұраны жүйелі түрде қорғау ісінде айрықша орын алатыны тұжырымдалады.

Ғалымның бастамасымен көптеген тарихи құндылықтар жинақталып, ұлттық тұрмыс, салт-дәстүрді танытатын музейлік мұрамыз зерттелген, қайта қалпына келтірілген. Мысалы, қазақтың дәстүрлі тұрғын үй үлгісі – қоржын үй мен томар қайық халқымыздың тұрмыс-тіршілігін, мәдениеті мен өткен тарихын айқын көрсетеді. Ө. Жәнібековтің еңбектерінен ғалымның ұлттық тарихи сананы жаңғыртуға, мәдени мұраны сақтауға, келер ұрпаққа жеткізу үшін зор еңбек сіңіргенін көреміз.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеу барысында тарихи-этнографиялық талдау жасалды. Сонымен қатар, тарихи-салыстырмалы және сараптамалық әдістер қолданылды. Қоғам және мемлекет қайраткері Өзбекәлі Жәнібековтің еңбектері мен зерттеулерін қарастыруда ғылыми әдебиеттерге, мерзімді баспасөз материалдарына шолу жасалып, музей материалдары пайдаланылды. Сонымен бірге архивтік материалдар, баспасөз деректері, ғылыми еңбектерді салыстыра отырып талдау әдістері арқылы Өзбекәлі Жәнібековтің еңбектерінің маңызы айқындалды.

Тірек сөздер: қоғам және мемлекет қайраткері, этнограф, Мәдени мұра, Отырар өркениеті, мәдениет, музей, жәдігер, қоржын үй, қайық.

Сілтеме жасау үшін: Жұмашова А.А. Өзбекәлі Жәнібеков ел тарихы мен мәдениетінің білгірі // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), 125-130 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.12

УЗБЕКАЛИ ЖАНИБЕКОВ – ЗНАТОК ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ СТРАНЫ*А.А. Жұмашова*

Государственный археологический музей-заповедник «Отрар»

(Туркестанская область, Казахстан)

Аннотация. Статья посвящена 95-летию со дня рождения выдающегося казахского государственного и общественного деятеля, этнографа-учёного Узбекали Жанибекова, внёсшего значительный вклад в изучение и возрождение национальной истории и культуры. В работе рассматриваются его научные исследования, направленные на сохранение и популяризацию традиционного наследия казахского народа, включая вопросы этнографии, декоративно-прикладного искусства, архитектуры и историко-культурных памятников.

Особое внимание уделяется его организаторской деятельности в сфере культуры и роли в формировании музейного дела Казахстана.

В статье также освещается значение объектов находящихся на территории Государственного археологического музея-заповедника «Отрар», в частности «Қоржын үй» (Традиционное жилище) и «Томар қайық» (Долблёная лодка). Эти, созданные по инициативе У. Жанибекова, этнографические объекты являются важными примерами сохранения и визуализации традиционной материальной культуры. Делается вывод о том, что деятельность У. Жанибекова стала важным этапом в процессе национально-культурного возрождения и укрепления исторического самосознания общества.

Под руководством учёного было собрано множество исторических ценностей, исследовано и восстановлено музейное наследие, отражающее национальный быт и традиции. Например, традиционный казахский жилой дом – «Қоржын үй» и «Томар қайық» демонстрируют повседневную жизнь, культуру и прошлое народа. В трудах Узбекали Жанибекова видно, что учёный приложил огромные усилия для возрождения национального исторического сознания, сохранения культурного наследия и передачи его будущим поколениям.

Материалы и методы исследования. В ходе исследования были проведены историко-этнографические изыскания. Использовались историко-сравнительные и аналитические методы. При изучении трудов государственного и общественного деятеля Узбекали Жанибекова применялся обзор научной литературы, периодических изданий и музейных материалов. Одновременно значимость трудов Узбекали Жанибекова определялась путем сравнения архивных материалов, данных прессы и научных работ.

Ключевые слова: общественный и государственный деятель, этнограф, культурное наследие, Отрарская цивилизация, культура, музей, коллекция, традиционный дом, лодка.

Для цитирования: Жумашова А.А. Узбекали Жанибеков - знаток истории и культуры страны // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), с. 125-130. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.12

UZBEKALI ZHANIBEKOV IS A CONNOISSEUR OF THE HISTORY AND CULTURE OF THE COUNTRY

A.A. Zhumashova

Otrar State Archaeological Museum-Reserve (Turkestan Region, Kazakhstan)

Abstract. This article is dedicated to the 95th anniversary of the birth of the prominent Kazakh statesman, public figure, and ethnographer Uzbekali Zhanibekov, who made a substantial contribution to the study and revival of Kazakhstan's national history and cultural heritage. The paper analyzes his scholarly works focused on preserving and promoting traditional Kazakh culture, including ethnography, decorative and applied arts, architecture, and historical monuments. Special attention is given to his organizational role in the cultural sphere and his contribution to the development of museum studies in Kazakhstan.

The article also examines the significance of the cultural reconstructions initiated by U. Zhanibekov within the courtyard of the Otrar State Archaeological Museum-Reserve, particularly the “Korzhyyn house” (a traditional dwelling type) and the “Tomar kaiyk” (a dugout boat). These reconstructed objects serve as important representations of traditional material culture and reflect efforts to preserve and visually present national heritage. The study concludes that Zhanibekov's activities played a crucial role in the process of cultural revival and the strengthening of historical consciousness in Kazakh society.

Under the guidance of the scholar, numerous historical artifacts were collected, and museum heritage reflecting national life and traditions was studied and restored. For example, the traditional Kazakh residential structure – the “Korzhyyn house” – and the “Tomar kaiyk” showcase the

everyday life, culture, and past of the people. In the works of U. Zhanibekov, it is evident that the scholar made significant efforts to revive national historical consciousness, preserve cultural heritage, and transmit it to future generations.

Research materials and methods. This study utilized historical and ethnographic research, employing historical-comparative and analytical methods. A review of scholarly literature, periodicals, and museum materials was used to examine the works and research of public figure and statesman Uzbekali Zhanibekov. The significance of Uzbekali Zhanibekov's works was also assessed through a comparison of archival materials, press releases, and scholarly works.

Keywords: public figure and statesman, ethnographer, cultural heritage, Otrar civilization, culture, museum, collection, traditional house, boat.

For citation: Zhumashova A.A. Uzbekali Zhanibekov is a connoisseur of the history and culture of the country // MUSEUM.KZ. 2026. №2 (14), pp. 125-130. DOI 10.59103/muzkz.2026.14.12

Кіріспе. Қазақ халқының мәдени мұрасын, тарихын, қолөнерімізді зерттеуге өлшеусіз үлес қосқан қоғам және мемлекет қайраткері Өзбекәлі Жәнібековтің туғанына биыл 95 жыл толып отыр. Өзбекәлі Жәнібеков мәдени мұрамызды зерттеуге, насихаттауға, мәдениетімізді жаңғыртуға еңбек сіңірген тұлға. Әсіресе оның бірегей тарихи-мәдени нысан – Қожа Ахмет Яссауи кесенесін сақтауға, қалпына келтіруге, қата жаңғыртуға қосқан үлесі өте зор.

Өзбекәлі Жәнібеков сонымен қатар, елімізде музей ісінің дамуына, олардың қорларының қазақтың этнографиялық бұйымдарымен толығып, жәдігерлердің көпшілікке танылуына көп еңбек еткен нағыз мәдениет жанашыры. Оның бастамасымен ХХ ғ. 80 жылдарында Қазақстанның көптеген облыстарында, қалаларында музейлер ашылып, ұлттық мұрамыз сақталып, насихатталды. Мысалы, Ө. Жәнібеков Алматыда Халықтық музыкалық аспаптар музейінің ашылуына, «Сазген» атты фольклорлық-этнографиялық ансамблінің құрылуына тікелей басшылық жасады. Сонымен қатар, осы кезеңде ол «Алматыреставрация» жөндеу-жаңғырту құрылыс басқармасының құрылуына, «Наурыз» мейрамының, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, Ш. Құдайбердиев есімдерінің халқына қайта оралуына белсене ат салысты [Ұлылар елі – Оtrar, 2015: 5].

Өзбекәлі Жәнібеков ұрпақтан-ұрпаққа жететін баға жетпес мәдени мұра қалдырды. Қазіргі кезде ғалымның зерттеу еңбектері жас ұрпақты тәрбиелеудің құралына айналып отырғаны белгілі. Сондықтан да Өзбекәлі Жәнібеков мұрасын зерттеп, зерделеу бізге парыз, міндет.

Нәтижелерді талқылау.

Замандастары Ө. Жәнібековтің еліне деген қызметін жоғары бағалаған. Мемлекет және қоғам қайраткері Мырзатай Жолдасбеков ол туралы: «Нұрлы жүзді, әдемі қоңыр үнді, жаратылысы бөлек Өзбекәлі ел тарихы мен мәдениетінің білгірі, қасиеттің тұнып тұрған тұнбасы, ойдың тереңі, халқымыздың кескіні мен келбеті, қайраты мен айбаты еді, дара тұлғасы еді, елінің асылы, баршаның жақыны еді, қайыспайтын қара нары, шалыс баспайтын кержорғасы еді, бойын жасырған тұлпар еді. Заманымыздың Бұқар жырауы, Төле биі еді», – деп айтқан еді [Жолдасбеков, 2011: 52]. «Өзекең қилы заман жеткіншектерінің қатал бапкері, сындарлы қайраткері бола білді, өзінің биік рухын жоғары ұстаған күйінше рухы мықтыларды тәрбиелеп өтті», – деп жазды Қазақстанның халық жазушысы, мемлекет және қоғам қайраткері Әбіш Кекілбаев.

Өзбекәлі Жәнібеков еліміздің бірнеше мәдениет ошақтарының ашылуына атсалысты. Солардың ішінен «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығы және «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығын айтуға болады. «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығының Этнография залының тақырыптық экспозициялық жоспарын мемлекет және қоғам қайраткері Өзбекәлі Жәнібеков, академик, әдебиеттанушы ғалым Рахманқұл Бердібаев, тарих ғылымдарының докторы, этнограф-ғалым, Халел

Арғынбаев, фарабитанушы, ғалым Ақжан Машанов т.б. ғалымдар жасады. Ғалым, филология ғылымдарының докторы Құлбек Ергөбек былай дейді: «Қазақ мәдениетінің қайталанбас қайраткері Өзбекәлі Жәнібеков Түркістан өркениеті демейтін, «Отырар өркениеті» дейтін аузын толтырып, хакімдік тұлғаның бұлай деуінде Отырар бастан кешкен байтақ тарих, кезең-кезеңдегі мәдени өрістің сыры жатады» [Ұлылар елі - Отырар, 2015: 5].

Ө. Жәнібеков: «Археологтардың айтуынша Отырардың берік қамалы, айнала қазылған сулы ор үстіндегі аспалы көпірмен жабдықталған үш қақпасы болған. Олар арқылы жұрт мұқият орналастырылған көшелермен қала алаңына шығатын болған. Ақша соғатын орынның, қолөнершілер тұрағының, су құбырының, нәжіс желісінің болуы мұндағы қала тіршілігінің ортағасырларда кең қанат жайып, астаналық сипатта болғандығын көрсетеді», – деп Отырар туралы жазып кеткен [Жәнібеков, 2011: 226].

Қоржын үйге тоқталсақ, ол ғалым-этнограф Өзбекәлі Жәнібековтің тапсырмасы бойынша салынған еді. Қоржын үй салудың алдында мамандар ел аралап, жан-жақты зерттеу жұмыстарын жүргізді. Соның нәтижесінде 1986-1987 жж. «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығының ауласындағы Қоржын үй салынды. Ө.Жәнібековтің тапсырмасымен салынған қоржын үйдің үлгісі: қарама қарсы екі бөлмесі, ортасында дәлізі бар. Қоржын үйдің ішін Өзбекәлі Жәнібеков өзі жабдықтап берген екен (Сурет 1).

Қоржын үйдің құрылысына келсек, бірінші іргетас, күйдірілген қыш, тастан (қалақ тас) қаланған, екінші қабырға, қам кесектен сондай-ақ шымнан ойылған шым кесектен және пахса яғни нәмдалған топырақты нығыздап таптау әдісімен тұрғызылды, үшінші төбежабын – ортадан ұзына бойы қары ағаш салынып ши төсеп, көлденең қамыспен жауып оның үстін тары сабандарын салып лаймен сылап тастаған. Қоржын үйдің жатын бөлмесінде үй иелері тұрған екен, ал, қонақ үй деп аталатын бөлмеде – қонақ күтетін болған. Бөлмелерінің арасы дәлізбен бөлінеді. Дәліз қойма мен асхана қызметін атқарған.

Қоржын үйдің астықты бөлек-бөлек қоятын қамбалары, қақ, қауын құрт кептіретін жеміс, ірімшік, құрт диірменге тартылатын ұн қоятын орындары, ет ілетін адалбақаны бар.

Үй алдына орналастырылған құм кесектен тұрғызылған сәкі бар, сәкілердің үстіне масахана орнатып, жазда ашық аулада ұйықтайтын болған. Сәкінің қасында құрт, қауын құрт жаятын сәресі де бар.

Үйдің жалпы көлемі-ұзындығы – 14 м. Аралары – 4,5x3,5 м, қонақ бөлме – 6x4,5 м. жатын бөлме – 4,5x4,5 м, дәліз 3,5x4,5м., қабырға қалыңдығы 40 см. Сол кездегі бөлім меңгерушісі Абдулла Жұмашевтің айтуы бойынша, қоржын үйді салатын кезде құрылысқа қажетті терек, қара ағаш, тораңғыл, жиде ағаштарын желтоқсан, қаңтар айларында жинап алып, қабығымен сақтап қойған. Себебі қысқы шілдеде ағаш жақсы кебеді. Наурыз айынан бастап, мамыр айына дейін ағаштарды көлеңкеде кептірген екен. Қоржын үйге қажетті қамыс пен шиді күзде орып алып, шілдеде кесек құйған. Ол үшін топыраққа су салып жібітіп, бір күннен кейін сабан салып араластырады, екі күн бөктіріп қояды да, 18x40 см. көлеміндегі қалыппен құйып, жерге енін қалың етіп қамыс төсеп, тас қалаған, 1,5 қатар қабырғасының биіктігі 2,5x60 см, қалап біткен соң сырты сабан қосылған лаймен сыланып, бөлмелердің еденін астына қамыс төсеп сылап шыққан. Қоржын үй туралы бұл деректерді сол кезде басы-қасында жүрген қызметкерлердің өз аузынан жазып алдық.

Сурет 1. «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығының ауласындағы Қоржын үйі

Сонымен қатар, көпшілік көрерменді Отырар музей-қорығының ауласындағы қайық ерекше қызықтырады. Ертеректе жергілікті тұрғындар өзен бойындағы ауылдар мен елді мекендерге қайықпен барғаны белгілі. Отырар өңіріндегі Үшқайық, Маяқұм, Шеңгелді, Ақжар өткелдерінде қайық пайдаланылған. Қазақтар қайығын томар қайық деп те атаған. Қазақ ұсталары қайық жасау үшін ара, балта, байтесе, бұрғы, тоқпақ пайдаланған [Жұмашев, 2017: 39].

Музейдегі томар қайықты Өзбекәлі Жәнібековтің тапсырмасымен 1992 жылы Отырар өңірінің ағаш шебері Сыздықов Надайымбек ұста шапты [Жұмашев, 2017: 37]. Қайықтың жарығын таза мата қиындысымен тығындап, сыртын ешкінің майымен майлаған. Қайық Отырар ауданы, Шеңгелді ауылының тораңғыл тоғайында дайындалып, құрастырылды. Қайықтың жасалу сәтін сол кездегі Отырар музей-қорығының бөлім меңгерушісі Абдулла Жұмашев суретке түсіріп алып, біздің заманға жеткізген (Сурет 2).

Сурет 2. «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығының ауласындағы томар қайық

Қорытынды. Қазақтың көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, этнограф-ғалым Өзбекәлі Жәнібековтің артында үлкен тарихи-мәдени мұра қалды. Сол мұраның қатарына Ө. Жәнібековтің тапсырмасымен жасалған, «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығы аумағында орналасқан «Қоржын үй» мен «Томар қайық» атты этнографиялық нысандар. Өткен ғасырдың 80-90 жылдары басында салынған бұл жәдігерлер қазақ халқының өткен замандағы тұрмыс-тіршілігінің көрсеткіштері ретінде әлі де көрермендерді өте қызықтырады. Өзбекәлі Жәнібековтің басқа да мұрасын зерттеп, насихаттау отандық ғалымдардың маңызды міндеті.

ӘДЕБИЕТ

- Ергәбек Қ.* Рух сарбазы. Алматы, ҚАЗАқпарат, 2011. 320 б.
- Жәнібеков Ө.* Таңдамалы шығармалар жинағы. 1-кітап. Алматы, ҚАЗАқпарат, 2011. 320 б.
- Жәнібеков Ө.* Таңдамалы шығармалар жинағы. 2-кітап. Алматы, ҚАЗАқпарат, 2011. 320 б.
- Жұмашев А.* Отырар алқабындағы қолөнер. Алматы, Арыс баспасы, 2017. 185 б.
- Жолдасбеков М.* Қалың қазақтың Өзбекәлісі // Жәнібеков Өзбекәлі. Таңдамалы шығармалар жинағы. 1-кітап. Алматы, ҚАЗАқпарат, 2011. 320 б.
- Қазақ ССР. 1-том. Қысқаша энциклопедия. Алматы, 1984. 592 б.
- Ұлылар елі – Отырар. Шымкент: Шың баспасы. 2015. 360 б.

REFERENCES

- Ergobek K.* Rukh Sarbaza. Almaty, KAZAKparat, 2011. 320 p.
- Zhanibekov O.* Tandamaly shygarmalar zhinagy. Book 1. Almaty, KAZAKparat, 2011. 320 p.
- Zhanibekov O.* Tandamaly shygarmalar zhinagy. Book 2. Almaty, KAZAKparat, 2011. 320 p.
- Zhumashev A.* Otyrar alkabyndagy coloner. Almaty, Arys Baspasy, 2017. 185 p.
- Zholdasbekov M.* Kalyn kazaktyn Uzbekalisi // Zhanibekov Uzbekali. Tandamaly shygarmalar zhinagay. Book 1. Almaty, KAZAKparat, 2011.320 p.
- Kazakh SSR. Vol 1. Kyskasha encyclopedia. Almaty, 1984. 592 p.
- Ulylar eli – Otyrar. Shymkent: Shyn baspasy, 2015. 360 p.

Автор туралы мәлімет: Жұмашова Ақлима Абдуллақызы – «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығы» РМҚК, бөлім меңгерушісі, (160000, Қазақстан, Түркістан облысы, Отырар ауданы, Шәуілдір ауылы, Жібек жолы көшесі, 1). E-mail: aklima.zhumashova@bk.ru

Сведения об авторе: Жумашова Аклима Абдуллаевна – зав. отделом этнографии РГКП «Государственный археологический музей-заповедник «Отырар», (160000, Республика Казахстан, Туркестанская область, Отрарский район, село Шаульдер, ул. Жибек жолы, 1). E-mail: aklima.zhumashova@bk.ru

Information about the author: Aklima A. Zhumashova – Head of the Department of Ethnography at the RSE “Otrar” State Archaeological Museum-Reserve, (160000, Republic of Kazakhstan, Turkestan region, Otrar district, Shaulder village, 1 Zhibek Zholy street). E-mail: aklima.zhumashova@bk.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 23.02.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 06.04.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 27.05.2026.

МАЗМҰНЫ

Дин Янь, Г.Р. Мұхтарова, М.Е. Тынайқұлова, Ван Иньинь Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы аясындағы Рахат археологиялық кешенін зерттеу: нәтижелері мен келешегі.....	5
М.Т. Аббасова Әзірбайжан Ұлттық өнер музейінің коллекциясындағы XVI–XIX ғасырлардағы голланд кескіндемесі	18
А.А. Машеева Қазақстанның мәдени мұрасын дәріптеу құралы ретіндегі музейлік және туристік токендер	29
Қ.А. Талжанов Қазақтың дәстүрлі ер-тоқымдарының типологиясы, көркемдік ерекшелігі және семантикасы (Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі экспонаттары негізінде)	38
Н.А. Бекешев Қазақстан музейлері қорларын цифрландыру үдерісі: жүйелік мәселелері және интеграциялық тәсілдері	51
Б.А. Нұрпейсов Музейдің мәдени-ағартушылық қызметіндегі жылжымалы көрме: «Қазақ даласындағы қыш-құмыра жасау кәсібі» жобасының мысалында	69
З.С. Жәкішева Өзбекәлі Жәнібековтің Халық музыка аспаптары музейін құрудағы рөлі	78
Г.А. Билялова Ықылас атындағы Халық музыкалық аспаптар музейінің коллекциясы	84
С.И. Багирова Академиялық сөйлеуді қалыптастырудың мәдениеттанулық аспектілері (орыс тілін шет тілі ретінде оқыту негізінде)	92
Г.А. Пазылова, Ғ. Темиртон Қазақ және қырғыз халықтарының арасындағы этномәдени байланыстар	99
С.М. Жусипбаева, Н.Ж. Сеитова, Г.Д. Бекибаева Көне Түркістанның дәстүрлі символизмін авторлық сән коллекциясын қалыптастырудағы семиотикалық ресурс ретінде.....	113
А.А. Жұмашова Өзбекәлі Жәнібеков ел тарихы мен мәдениетінің білгірі	125

СОДЕРЖАНИЕ

Дин Янь, Г.Р. Мухтарова, М.Е. Тынайкулова, Ван Иньинь Исследование археологического комплекса Рахат в контексте Казахстанско-Китайского сотрудничества: результаты и перспективы.....	5
М.Т. Аббасова Голландская живопись XVI–XIX веков в коллекции Азербайджанского Национального музея искусства.....	18
А.А. Машеева Музейные и туристические токены как инструмент популяризации культурного наследия Казахстана	29
К.А. Талжанов Типология, художественные особенности и семантика традиционных казахских седел (на основе экспонатов Актюбинского областного историко-краеведческого музея)	38
Н.А. Бекешев Оцифровка музейных фондов Казахстана: системные проблемы и интеграционные подходы.....	51
Б.А. Нурпейсов Передвижные выставки в культурно-образовательной деятельности музея: на примере проекта «Гончарное дело в казахской степи»	69
З.С. Жакишева Роль Узбекали Жанибекова в создании Музея народных музыкальных инструментов....	78
Г.А. Билялова О коллекции Музея народных музыкальных инструментов имени Ыкыласа	84
С.И. Багирова Культурологические аспекты формирования академической речи (на основе обучения русскому языку как иностранному).....	92
Г.А. Пазылова, Г. Темиртон Этнокультурные взаимосвязи казахского и кыргызского народов	99
С.М. Жусипбаева, Н.Ж. Сеитова, Г.Д. Бекибаева Традиционный символизм Древнего Туркестана как семиотический ресурс формирования авторской коллекции в фэшн-дизайне	113
А.А. Жумашова Узбекали Жанибеков - знаток истории и культуры страны.....	125

CONTENT

Ding Yan, G. Mukhtarova, M. Tynaikulova, W. Yingying The archaeological complex Rakhat and Kazakh-Chinese scientific cooperation: research outcomes and future perspectives.....	5
M.T. Abbasova Dutch painting of the 16th–19th centuries in the collection of the Azerbaijan National museum of art	18
A.A. Masheyeva Museum and tourism tokens as an instrument for popularizing the cultural heritage of Kazakhstan.....	29
K.A. Talzhanov Typology, artistic features, and semantics of traditional Kazakh saddles (Based on the Exhibits of the Aktobe Regional History and Local Lore Museum)	38
N.A. Bekeshev Digitization of museum collections in Kazakhstan: systemic problems and integrated approaches.....	51
B.A. Nurpeysov Mobile exhibitions in the museum's cultural and educational activities: case study of the «Pottery craft in the kazakh steppe» project	69
Z.S. Zhakishева The Role of Uzbekali Dzhanibekov in the Establishment of the Museum of Folk Musical Instruments	78
G.A. Bilyalova The collection of the Ykylas museum of folk musical instruments.....	84
S.I. Bagirova Culturological Aspects of the Development of Academic Speech (Based on Russian as a Foreign Language)	92
G.A. Pazylova, G. Temirton Ethnocultural relations between the kazakh and kyrgyz peoples	99
S.M. Zhusipbaeva, N.Zh. Seitova, G.D. Bekibaeva Traditional symbolism of Ancient Turkestan as a semiotic resource in the formation of an authorial fashion collection	113
A.A. Zhumashova Uzbekali Zhanibekov is a connoisseur of the history and culture of the country	125

БАС РЕДАКТОР:

Атығаев Нұрлан Әділбекұлы
тарих ғылымдарының кандидаты, профессор

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОР:

Темиртон Галия
PhD докторы

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдуллах Гюндогду, тарих ғылымдарының докторы, Анкара университетінің тілдер және тарих-география факультетінің профессоры, жалпы түрік тарихы бөлімінің меңгерушісі (Түркия).

Ахметжан Қалиолла Саматұлы, Қазақстан Республикасы көркемсурет Академиясының академигі, тарих ғылымдарының кандидаты, этнограф-қару зерттеуші (Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).

Кенжебаев Ғабит Қапезұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі Абай атындағы Қаз ҰПУ Тарих және құқық институтының директоры (Қазақстан).

Ғабитов Тұрсын Хафизұлы, философия ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің философия және саясаттану факультетінің философия кафедрасының профессоры (Қазақстан).

Жолт Биро Андраш, антрополог, профессор (Венгрия).

Жұматаев Ринат Серікұлы, PhD доктор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Тарих факультетінің археология, этнология және музеология кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан).

Ишанходжаева Замира Райимқызы, тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Улугбек атындағы Ұлттық университетінің профессоры (Өзбекстан).

Картаева Тәттігүл Ерсайынқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Тарих факультетінің археология, этнология және музеология кафедрасының профессоры (Қазақстан).

Петров Павел Николаевич, тарих ғылымдарының кандидаты, Ресей жаратылыстану ғылымдары академиясының профессоры (Ресей).

Подушкин Александр Николаевич, тарих ғылымдарының докторы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан).

Уәли Нүргелді Мақажанұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің бас ғылыми қызметкері (Қазақстан).

Файзуллина Галия Шаукетовна, тарих ғылымдарының кандидаты, «Тұран» университетінің Туризм және қонақжайлылық жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан).

Харипова Рашида Ерімқызы, PhD докторы (Қазақстан).

РЕДАКЦИЯ КЕҢЕСІ:

Қыстаубаева Айгүл, Төрежанова Набира, Белтенов Жасұлан,
Мякишева Ольга, Жайнақов Ерсін, Балаева Арайлы, Жолбарыс Нұрсерік

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Атыгаев Нурлан Адилбекович
кандидат исторических наук, профессор

НАУЧНЫЙ РЕДАКТОР:

Темиртон Галия
PhD доктор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдуллах Гондугду, доктор исторических наук, профессор факультета языков, истории и географии университета Анкары, заведующий кафедрой общей истории Турции (Турция).

Ахметжан Калиолла Саматович, кандидат исторических наук, академик Академии художеств Республики Казахстан, этнограф-оружейник (Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор (Казахстан).

Кенжебаев Габит Капезович, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК, директор Института истории и права Каз НПУ им. Абая (Казахстан).

Габитов Турсун Хафизович, доктор философских наук, профессор кафедры философии и социологии факультета философии и социологии Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Жолт Андраш Биро, антрополог, профессор (Венгрия).

Жуматаев Ринат Серикович, доктор PhD, заведующий кафедрой археологии, этнологии и музеологии факультета истории Казахского Национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Ишанходжаева Замира Райимовна, доктор исторических наук, профессор Национального университета имени Мирзо Улугбека (Узбекистан).

Картаева Таттигул Ерсайыновна, кандидат исторических наук, профессор кафедры археологии, этнологии и музеологии факультета истории Казахского Национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Петров Павел Николаевич, кандидат исторических наук, профессор Российской Академии Естествознания (Россия).

Подушкин Александр Николаевич, доктор исторических наук, профессор Южно-Казахстанского государственного педагогического университета (Казахстан).

Уали Нургелди Макажанович, доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан).

Файзуллина Галия Шаукетовна, кандидат исторических наук, ассоциированный профессор Высшей школы туризма и гостеприимства университета «Туран» (Казахстан).

Харипова Рашида Еримовна, PhD доктор (Казахстан).

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Кистаубаева Айгуль, Торежанова Набира, Белтенов Жасулан,
Мякишева Ольга, Жайнаков Ерсин, Балаева Арайлы, Жолбарыс Нұрсерік

EDITOR-IN-CHIEF:

Nurlan A. Atygayev

Candidate of Historical Sciences, professor

SCIENTIFIC EDITOR:

Temirton Galiya

PhD

EDITORIAL BOARD:

Abdullah Gündoğdu, Doctor of Historical Sciences, Professor at the Faculty of Languages, History and Geography of Ankara University and Head of the Department of General History of Turkey (Turkey).

Akhmetzhan Kaliolla Samatovich, Candidate of Historical Sciences, Academician of the Academy of Arts of the Republic of Kazakhstan, ethnographer-gunsmith (Kazakhstan).

Abil Erkin Amanzholovich, Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan).

Kenzhebaev Gabit Kapezovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the Faculty of History and Law of Abay Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan).

Gabitov Tursun Khafizovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Philosophy and Sociology, Faculty of Philosophy and Sociology, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

András Zsolt Biro – anthropologist, Professor (Hungary).

Zhumataev Rinat Serikovich, PhD, Head of the Department of Archaeology, ethnology and museology, Faculty of History, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

Ishankhodjaeva Zamira Rayimovna, Doctor of Historical Sciences, Professor at the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan).

Kartaeva Tattigul Ersayinovna, Candidate of Historical Sciences, Professor at the Department of Archaeology, ethnology and museology, Faculty of History, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

Petrov Pavel Nikolaevich, Candidate of Historical Sciences, Professor at the Russian Academy of Natural Sciences (Russia).

Podushkin Aleksandr Nikolayevich, Doctor of Historical Sciences, Professor at South Kazakhstan State Pedagogical University (Kazakhstan).

Uali Nurgeldi Makazhanovich, Doctor of Philological Sciences, Professor, Chief Researcher at the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

Fayzullina Galiya Shauketovna, Candidate of Historical Sciences, associate professor of the Higher School of Tourism and Hospitality of the Turan University (Kazakhstan).

Kharipova Rashida Erimqyzy, PhD (Kazakhstan).

EXECUTIVE EDITORS:

Aigul Kystaubaeva, Nabira Torezhanova, Zhasulan Beltenov,
Olga Myakisheva, Ersin Zhainakov, Balayeva Araily, Zhulbarys Nurserik

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Самал-1 бқшам ауданы, 44
Қазақстан Республикасының
Ұлттық орталық музейі
«MUSEUM.KZ» журналының редакциясы
Тел.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru

050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, микрорайон Самал-1/44
Национальный центральный музей
Республики Казахстан
Редакция журнала «MUSEUM.KZ»
Тел.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, district Samal-1, 44
The National Central Museum of the
Republic of Kazakhstan
Editorial board of the journal «MUSEUM.KZ»
Tel.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru